

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΥΓΕΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΓΕΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ: ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ, ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ, ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

Των:

ΚΑΤΣΙΜΠΙΝΗ ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ (ΥΚ5702)

ΚΟΚΛΗ ΜΑΡΙΑ ΕΛΕΝΗ (ΥΚ5755)

ΜΑΡΤΑΚΟΥ ΝΙΚΟΛΕΤΤΑ (ΥΚ5756)

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΚΟΥΓΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Υποβλήθηκε ως απαιτούμενο για την απόκτηση του πτυχίου Κοινωνικής Εργασίας

ΗΡΑΚΛΕΙΟ, Νοέμβριος 2022

Copyright@ 2022 Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, ΣΕΥ, Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο.

<https://sw.hmu.gr>

Το περιεχόμενο της συγκεκριμένης Π.Ε. αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία των συγγραφέων Κατσιμπίνη Μαγδαληνής, Κόκλη Μαρίας Ελένης και Μαρτάκου Νικολέττας , του επιβλέποντα καθηγητή Κωνσταντίνου Κούγια και του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας και προστατεύονται από τους νόμους περί πνευματικής ιδιοκτησίας (Νόμος 2121/1993 και κανόνες Διεθνούς Δικαίου που ισχύουν στην Ελλάδα).

Οι υπογράφοντες φοιτητές του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας του ΕΛ.ΜΕ.ΠΑ

Κατσιμπίνη Μαγδαληνη

Κόκλη Μαρία Ελένη

Μαρτάκου Νικολέττα

δηλώνουμε υπεύθυνα ότι η παρούσα πτυχιακή εργασία με τίτλο:

«ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΓΕΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ: ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ, ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ, ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ»

Είναι στο σύνολό της προϊόν δικής μας δουλειάς και ότι όλες οι πηγές που έχουν χρησιμοποιηθεί αναφέρονται πλήρως. Επίσης, δηλώνουμε ότι δεν αποτελεί προϊόν οποιασδήποτε εξωτερικής μη αδειοδοτημένης βοήθειας και ότι δεν έχει υποβληθεί σε οποιοδήποτε ίδρυμα ή οργανισμό προς αξιολόγηση, ούτε έχει δημοσιευθεί στο παρελθόν μέρος αυτής ή στο σύνολό της.

Κατσιμπίνη Μαγδαληνη   Κόκλη Μαρία Ελένη   Μαρτάκου Νικολέττα

Περιεχόμενα

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	6
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	7
ABSTRACT.....	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	10
Α. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	13
1 ^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ	13
1.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ	13
1.2 ΑΠΟΣΑΦΗΝΗΣΗ ΕΝΝΟΙΩΝ.....	14
1.3 ΕΙΔΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗΣ ΚΙΝΗΣΗΣ.....	18
1.4 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ.....	19
1.5 ΑΙΤΙΕΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ	22
1.6 ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ	25
2 ^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ	33
2.1 ΑΙΤΙΕΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΩΣ ΧΩΡΑ ΥΠΟΔΟΧΗΣ.....	35
2.2 ΠΡΩΤΗ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΕΝΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ	36
2.3 ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	39
2.4 Η ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	44
2.5 ΤΟΜΕΙΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ.....	44
2.6 ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΩΝ ΜΙΣΘΩΝ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ	46
2.7 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.....	49
3 ^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ.....	52
3.1 ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	52

3.2 ΜΟΝΤΕΛΑ ΕΝΤΑΞΗΣ	54
3.3 ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ.....	56
3.4 Η ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ.....	60
3.5 Η ΝΕΑ ΕΘΝΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΈΝΤΑΞΗ	62
3.6 ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	64
3.7 ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΓΕΝΙΑΣ.....	66
3.8 ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ.....	68
B. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	73
4. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	73
4.1 ΣΚΟΠΟΣ ΈΡΕΥΝΑΣ.....	73
4.2 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ	74
4.3 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	74
4.4 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ	75
4.5 ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΜΕΛΕΤΗΣ - ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑΣ	77
4.6 ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ ΈΡΕΥΝΑΣ	77
4.7 ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΈΡΕΥΝΑΣ.....	78
5. ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ.....	79
6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	84
ΣΥΖΗΤΗΣΗ	84
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ.....	89
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	91
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	91
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	97
ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ	101
ΕΝΤΥΠΟ ΕΝΗΜΕΡΗΣ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗΣ	104

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η ολοκλήρωση της παρούσας πτυχιακής εργασίας υλοποιήθηκε με την υποστήριξη κάποιων ατόμων που θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε εγκάρδια. Αρχικά, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε ιδιαίτερα τον επιβλέποντα καθηγητή μας κo Κωνσταντίνο Κούγια, ο οποίος απο την πρώτη στιγμή πίστεψε στις ικανότητες μας και μας καθοδήγησε κατάλληλα με τις γνώσεις του για την διεκπαιρέωση της πτυχιακής μας εργασίας.

Ακόμη, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε όλους όσους συμμετείχαν στην πραγματοποίηση αυτής της έρευνας καθώς συνείσφεραν σημαντικά στην διεξαγωγή της. Η προθυμία τους να μας μεταδώσουν τις εμπειρίες τους σε συνδιασμό με την συνεργατική τους ικανότητα, λειτούργησε βοηθητικά στην εκπόνηση της έρευνας μας.

Τέλος δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε τις οικογένειες μας που καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής της πτυχιακής μας εργασίας ήταν δίπλα μας και μας ενθάρρυναν να συνεχίζουμε καθημερινά την προσπάθεια μας.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Ελλάδα δέχθηκε ένα σημαντικό ποσοστό οικονομικών μεταναστών σε σχέση με τον πληθυσμό της. Μεταξύ 1990 και 2010, η σημαντική εισροή μεταναστών ανάγκασε την Ελλάδα να δημιουργήσει ένα πρωτότυπο πλαίσιο οικονομικής πολιτικής μέσω μιας σειράς νόμων. Στην Ελλάδα, μια δεύτερη γενιά μεταναστών εμφανίστηκε τα τελευταία είκοσι χρόνια. Αν και ασύνδετη με την πρώτη, η ένταξη αυτής της γενιάς βασίζεται στην οικογενειακή δομή, στον περιβάλλοντα χώρο και στο άτομο. Η εκπαίδευση είναι ο αποφασιστικός παράγοντας που φέρνει τους ξένους μετανάστες πιο κοντά στους γηγενείς, ενώ ο βαθμός συμμετοχής του κράτους είναι καθοριστικός για τις διαδικασίες ένταξης. Τα παραπάνω αποτελούν τη βάση για τον στόχο της μελέτης, ο οποίος είναι η αξιολόγηση της ένταξης των μεταναστών δεύτερης γενιάς στην ελληνική οικονομία και των παραγόντων που την επηρεάζουν.

Η μελέτη χωρίζεται σε δύο μέρη, το θεωρητικό και το ερευνητικό. Στο πρώτο μέρος, πραγματοποιείται βιβλιογραφική ανασκόπηση, η οποία καλύπτει τα τρία πρώτα κεφάλαια. Το δεύτερο μέρος είναι το ερευνητικό, το οποίο περιλαμβάνει την μεθοδολογία και τα αποτελέσματα της έρευνας. Ακολούθησε ποιοτική μεθοδολογία έρευνας μέσω συνεντεύξεων σε δέκα μετανάστες δεύτερης γενιάς, φοιτητές του Ελληνικού Μεσογειακού Πανεπιστημίου. Η πλειονότητα των ερωτηθέντων ήταν στις νεανικές ηλικίες των 21-24 ετών, με μία μόνο εξαίρεση, αυτή των τριάντα ετών. Όσον αφορά την καταγωγή των δέκα ερωτηθέντων, οι πέντε από τους δέκα είχαν καταγωγή από την Αλβανία. Οι υπόλοιποι πέντε είχαν καταγωγή από τις εξής χώρες: Βουλγαρία (1), Συρία (1), Καζακστάν (2) και Σερβία (1).

Συνοπτικά, η έρευνα καταδεικνύει πως παρά το γεγονός ότι έχουν πλέον ενταχθεί στην Ελλάδα, δεν αρνούνται την κληρονομιά τους και αποδέχονται τον τόπο προέλευσής τους. Παρά την οικονομική κρίση που βιώνει η Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, η πλειονότητά τους θεωρεί ότι η ζωή στην Ελλάδα είναι κατά πολύ ανώτερη από τη ζωή στη χώρα τους. Τα περιστατικά ρατσισμού και ξενοφοβίας προς του μετανάστες που συνέβησαν κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων παραμονής τους στη χώρα, έχουν μειωθεί. Επίσης, συναναστρέφονται καθημερινά με Έλληνες πολίτες και έχουν δημιουργήσει πραγματικά βαθιές σχέσεις μαζί τους.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: «Οικονομία», «Μετανάστες», «Μετανάστες Δεύτερης Γενιάς», «Μεταναστευτικές Πολιτικές», «Ένταξη».

ABSTRACT

Greece is impacted in many different ways during all of the aforementioned periods, but particularly during the most recent one when it received a sizable proportion of economic migrants relative to its population. Between 1990 and 2010, a significant influx of immigrants compelled Greece to establish an original economic policy framework through a number of laws. In Greece, a second generation of immigrants has emerged over the past twenty years. Although unconnected to the first, this generation's integration relies on the family structure, the surrounding area, and the individual. Education is the deciding factor in bringing foreign immigrants closer to the indigenous, and the extent of state participation is crucial to the integration processes. This serves as the foundation for the study's goal, which is to evaluate the integration of second-generation immigrants in Greece and the factors that influence it.

The study is divided into two parts, the theoretical and the research. In the first part, a literature review is carried out, which covers the first three chapters. The second part is the research part, which includes the research methodology and results. A qualitative research methodology was followed through interviews with ten second generation immigrants, students of the Hellenic Mediterranean University. The majority of respondents were in the young ages of 21-24, with only one exception, that of thirty. Regarding the origin of the ten respondents, five out of ten were of Albanian origin. The remaining five were from the following countries: Bulgaria (1), Syria (1), Kazakhstan (2) and Serbia (1).

In summary, the research shows that despite the fact that they have now joined Greece, they do not deny their heritage and they accept their place of origin. Despite the economic crisis experienced by Greece in recent years, the majority of them consider that life in Greece is far superior to life in their country. The incidents of racism and xenophobia towards immigrants that occurred during the first years of their stay in

the country have decreased. Also, they socialize with Greek citizens every day and have created really deep relationships with them.

KEY WORDS: "Economy", "Immigrants", "Second Generation Immigrants", "Immigration Policies", "Integration".

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από τις πρώτες κιόλας ανθρώπινες κοινωνίες τα άτομα, είτε ως μονάδες είτε κατά νομάδες, κινούνταν από τόπο σε τόπο προς αναζήτηση νέων εδαφών και νέων ευκαιριών για μια καλύτερη ζωή. Εντούτοις, η μετανάστευση ως φαινόμενο, παρουσιάζει διαφορετικά χαρακτηριστικά μέσα στο χρόνο που αλλάζουν ανάλογα με τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της εποχής και τις ανάγκες της κοινωνίας. Γι' αυτό και η συνολική θεώρηση του φαινομένου και της έννοιας της μετανάστευσης καθίσταται ιδιαίτερα πολύπλοκη και δυσχερής (Καλοφορίδης, 2014).

Στον σύγχρονο κόσμο γίνεται όλο και περισσότερο φανερό ότι οι οικονομικές, πολιτικές, κοινωνικές και πολιτιστικές εξελίξεις έχουν επιπτώσεις που συχνά υπερβαίνουν τα σύνορα των κρατών. Οι μεταναστευτικές μετακινήσεις πληθυσμών σε παγκόσμιο επίπεδο προσδιορίζουν τη δημογραφική συγκρότηση των χωρών υποδοχής μεταναστών και συνιστούν σημαντικό παράγοντα μορφοποίησης του πολυπολιτισμικού χαρακτήρα των κοινωνιών τους. Η βασική πρόκληση που καλούνται σήμερα να αντιμετωπίσουν οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες συνίσταται στην οργάνωση των σχέσεων μεταξύ του γηγενούς πληθυσμού και των μεταναστών με τέτοιο τρόπο ώστε η συνεύρεση τους να μην προκαλέσει διαμάχες αλλά τη γόνιμη αλληλεπίδραση των πολιτισμών τους. Η σημερινή συντηχία χαρακτηρίζεται λοιπόν από την αναδιαπραγμάτευση των παραδοσιακών όρων, με βάση τους οποίους οι άνθρωποι μαθαίνουν να ενσωματώνουν τον εαυτό τους ως μέλη του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου. Έννοιες όπως αυτές του πολίτη, της εθνικότητας, της εθνικής ταυτότητας εντοπίζονται σε μια συνεχή διαδικασία επαναπροσδιορισμού του περιεχομένου τους. Ο χώρος της εκπαίδευσης ως πρότυπο θεμελίωσης των υποκείμενων στις διαδικασίες κοινωνικής και πολιτισμικής τους ενσωμάτωσης κατέχει σημαντικό ρόλο στην δημιουργία προϋποθέσεων αποδοχής και αναγνώρισης του πλουραλισμού και της ετερότητας ως βασικών γνωρισμάτων του κοινωνικού γίνεσθαι (Καλοφορίδης, 2014).

Η μετανάστευση είναι ένας μηχανισμός αναδιανομής του πληθυσμού από χώρες λιγότερο ανεπτυγμένες, με καταπιεστικά ή εν μέσω ταραχών καθεστώτα, προς χώρες με οικονομική και κοινωνική άνθηση, με πολιτική σταθερότητα και δημοκρατική διακυβέρνηση, η απαρχή της οποίας βρίσκεται στο βάθος της ιστορίας.

Η πολλαπλότητα και ετερογένεια των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών τους χαρακτηριστικών, παράλληλα με τα προβλήματα που προκύπτουν από τις νέες εκπαιδευτικές ανάγκες (διά βίου εκπαίδευση και επιμόρφωση) και τις αλλαγές στην αγορά εργασίας (ευελιξία των μορφών απασχόλησης, υποαπασχόληση), καθιστούν την πολυπληθή πλέον δεύτερη γενιά σημαντικό παράγοντα προσδιορισμού της κοινωνικής συνοχής. Η διαχείριση του σύνθετου αυτού φαινομένου αντανακλά και τις εκάστοτε πολιτικές των χωρών υποδοχής, η ένταξη (ή η προσπάθεια άλλων χωρών αφομοίωσης) των ατόμων αυτών στην κοινωνία υποδοχής περιλαμβάνει ένα σύνολο διαδικασιών, που διαφοροποιούνται, ειδικά όταν πρόκειται για τη δεύτερη γενιά μεταναστών, καθώς η γενιά αυτή βρίσκεται σε μια διαδικασία βαθμιαίας οικονομικής και κοινωνικής ενσωμάτωσης και η πρόοδός της εξαρτάται από πολλούς παράγοντες (Μίτιλη Σ. 2021).

Στις δεκαετίες του 1950 και 1960, η Ελλάδα ήταν μια χώρα που έστελνε μετανάστες στο εξωτερικό, αλλά στις αρχές της δεκαετίας του 1990 είχε γίνει μια χώρα που καλωσόριζε τους μετανάστες. Έτσι, για πρώτη φορά, η ελληνική κοινωνία ήρθε αντιμέτωπη με μαζικές εισροές μεταναστών, κυρίως από γειτονικές βαλκανικές χώρες και δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, καθώς και από ασιατικά και αφρικανικά έθνη. Επιπλέον, η πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, η κατάρρευση των κομμουνιστικών κυβερνήσεων στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, και ιδιαίτερα στη Βαλκανική Χερσόνησο, επιτάχυνε μια μεγάλη εισροή μεταναστών από τα βόρεια σύνορα της Ελλάδας προς τη χώρα. Ταυτόχρονα, το "άνοιγμα" των ελληνοαλβανικών συνόρων στις αρχές του 1991 οδήγησε στη μετανάστευση σημαντικού αριθμού ατόμων.

Όσοι διαμένουν στην Ελλάδα προσπαθούν να προσαρμοστούν και να ζήσουν σε ένα νέο περιβάλλον, να μάθουν ουσιαστικά μια νέα γλώσσα και να προσπαθήσουν να επιβιώσουν και να οικοδομήσουν μια νέα ζωή χωρίς αρχικούς πόρους (Κυρίδης, 2014). Με στόχο ένα καλύτερο και πιο ελπιδοφόρο μέλλον, οι άνθρωποι είτε επανενώνουν τα μέλη της οικογένειάς τους, είτε αποκτούν παιδιά στο πλαίσιο της κοινωνίας εγκατάστασης. Έτσι, δεκάδες χιλιάδες παιδιά των πρώτων μεταναστών της δεκαετίας του 1990, τα οποία είτε γεννήθηκαν στην Ελλάδα είτε εγκαταστάθηκαν εκεί σε νεαρή ηλικία, ενηλικιώνονται. Τα παιδιά αυτά δημιουργούν μοναδικούς δεσμούς με την ελληνική κοινωνία.

Η ελληνική κοινωνία έχει εξελιχθεί σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία από μια, σε μεγάλο βαθμό, ομοιογενή θρησκευτικά, πολιτισμικά, κοινωνικά και οικονομικά διαφοροποιημένη κοινότητα (Καραμπελιάς, 2015). Το γεγονός αυτό αντικατοπτρίζεται και στον αυξανόμενο αριθμό των διεθνών μαθητών που φοιτούν στα ελληνικά σχολεία, γεγονός που είναι λογικό αποτέλεσμα της τεράστιας εισροής, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί πρόκληση για την εκπαίδευση και την εύκολη αφομοίωσή τους στους νέους τόπους διαμονής τους. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση, εργαλείο για την επίτευξη του στόχου της ένταξης, της σχολικής και κοινωνικής ενσωμάτωσης και όπλο για την καταπολέμηση του αποκλεισμού, μπορεί να ανταποκριθεί σε αυτό το αίτημα.

Οι μετανάστες δεύτερης γενιάς επιδιώκουν ελεύθερα τα δικά τους όνειρα, τις φιλοδοξίες, τις προσωπικές τους εμπειρίες και όλες τις δεξιότητες που έχουν αποκτήσει στη χώρα υποδοχής, ενώ η πρώτη γενιά και τα ηλικιωμένα άτομα σκέφτονται την επιστροφή στη χώρα καταγωγής, η δεύτερη γενιά χαράζει τη δική της πορεία και προτιμά να παραμείνει στην Ελλάδα.

Η μελέτη χωρίζεται σε δύο μέρη, το θεωρητικό και το ερευνητικό. Το θεωρητικό μέρος αποτελείται από τρία κεφάλαια τα οποία διαμορφώνουν τη βάση της έρευνας. Αναλυτικότερα, το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στην μετανάστευση, αναλύοντας τους ορισμούς του φαινομένου και δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στις αιτίες και τις επιπτώσεις του. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται η θέση των μεταναστών στην ελληνική αγορά εργασίας και η ενσωμάτωση τους στην ελληνική οικονομία. Στην συνέχεια αναλύονται οι οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα. Τέλος, στο τρίτο κεφάλαιο προσδιορίζονται οι μεταναστευτικές πολιτικές που ασκούν επίδραση στο φαινόμενο της μετανάστευσης. Το δεύτερο μέρος της παρούσας μελέτης είναι το ερευνητικό. Σε αυτό περιγράφεται η διαδικασία που ακολουθήθηκε για την διεξαγωγή της έρευνας, η μεθοδολογία και οι στόχοι αυτής. Έπειτα, αναλύονται τα αποτελέσματα της έρευνας και η μελέτη ολοκληρώνεται με την παρουσίαση των συμπερασμάτων που αναδύθηκαν και την αποτύπωση των προτάσεων όσον αφορά τη διασύνδεση του θέματος που πραγματεύεται η παρούσα έρευνα με την επιστήμη της Κοινωνικής Εργασίας.

A. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

1.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

Η μετανάστευση είναι ένα φαινόμενο, στο οποίο διακρίνονται πολλά επίπεδα και πολλές διαστάσεις. Αυτός είναι ένας από τους λόγους που δεν είναι εύκολη η απόδοση μίας μόνο έννοιας της μετανάστευσης. Ωστόσο, κρίνεται εποικοδομητική η αναφορά μερικών ορισμών.

Πρόκειται για μια πολυσύνθετη διαδικασία, η οποία συνδέεται με σημαντικές κοινωνικές παραμέτρους που επηρεάζουν τα ίδια τα άτομα, τις ομάδες στις οποίες ανήκαν ή ανήκουν οι μετακινούμενοι, αλλά και την ίδια την κοινωνία υποδοχής (Κοιλιάρη, 1997). Η μετανάστευση, σύμφωνα με τον Κασιμάτη, είναι ένας μηχανισμός μεταφοράς πληθυσμού από λιγότερο ανεπτυγμένα έθνη με καταπιεστικά ή ταραχώδη καθεστώτα σε χώρες με οικονομική και κοινωνική ευημερία, πολιτική σταθερότητα και δημοκρατική διακυβέρνηση, οι ρίζες της οποίας βρίσκονται βαθιά στην ιστορία. (Κασιμάτης, 2003).

Ως εγγενές συστατικό της ανθρώπινης ανάπτυξης, η μετανάστευση επηρεάζει βασικές πτυχές της σημερινής κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ζωής και απαιτεί ποικίλες μορφές κοινωνικής παρέμβασης (Πανταζής, 2011).

Από δημογραφική σκοπιά, η μετανάστευση είναι μια ιδιαίτερη μορφή της κινητικότητας και αποτελεί πολύπλοκο φαινόμενο αλλαγής της μόνιμης κατοικίας (Κυριάζη- Άλλισον, 1998). Πιο συγκεκριμένα, η έννοια της μετανάστευσης αφορά την «μετακίνηση ενός ατόμου ή μιας ομάδας ατόμων από μια χωρική ενότητα σε μια άλλη με ταυτόχρονη αλλαγή της μόνιμης διαμονής. Οι μετακινήσεις αυτές εκδηλώνονται με τη δημιουργία μεταναστευτικών ρευμάτων ή μεταναστευτικών ροών που εκφράζουν ένα συνολικό αριθμό πληθυσμιακών κινήσεων από έναν τόπο προέλευσης

(αναχώρησης) σε έναν τόπο προορισμού (άφιξης), ο οποίος αποτελεί και τη νέα περιοχή εγκατάστασης. Όταν οι τόποι προέλευσης και προορισμού βρίσκονται σε διαφορετικές χώρες, η πληθυσμιακή μετακίνηση καλείται εξωτερική ή διεθνής μετανάστευση» (Κοτζαμάνης, Λεξικό δημογραφικών όρων¹ :20).

Η μετανάστευση είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο που επηρεάζει την ανθρώπινη ζωή και το γύρω περιβάλλον. Ως εκ τούτου, έχει μεγάλη επίδραση σε όλες τις γεωγραφικές περιοχές και είναι ένας από τους τρεις παράγοντες αύξησης του πληθυσμού της κάθε μιας μαζί με την γονιμότητα και την θνησιμότητα (Virupaksha et al, 2014). Η μετανάστευση έχει αυξηθεί πολύ τα τελευταία χρόνια σε διεθνές επίπεδο, ιδίως την τελευταία δεκαετία. Υπολογίζεται ότι το 3,1% του παγκόσμιου πληθυσμού έχει μεταναστεύσει. Με άλλα λόγια 214 εκατομμύρια άνθρωποι είναι μετανάστες σε διάφορα μέρη του πλανήτη. Είναι ένα ποσοστό που αναμένεται να αυξηθεί λόγω της κοινωνικοπολιτικής ποικιλομορφίας της εποχής μας (Virupaksha et al, 2014).

Το ελληνικό Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου ορίζει τη μετανάστευση ως τη μόνιμη ή προσωρινή αλλαγή του τόπου διαμονής ενός ατόμου, μιας ομάδας ή μιας κοινωνικής ομάδας. Ως φαινόμενο, η μετανάστευση συνδέεται επομένως στενά με τη μετακίνηση ατόμων ή/και τεράστιων πληθυσμών εντός και μεταξύ των εθνών.

1.2 ΑΠΟΣΑΦΗΝΗΣΗ ΕΝΝΟΙΩΝ

Προχωρώντας και για να εξασφαλίσουμε την κατανόηση των όσων θα αναφερθούν στο κεφάλαιο αυτό, κρίνεται σκόπιμος ο εννοιολογικός προσδιορισμός απαραίτητων για την ενότητα αυτή όρων.

Μετανάστης

Ως μετανάστης ορίζεται κάθε άνθρωπος, ο οποίος επιλέγει την μετακίνησή του σε μια άλλη χώρα εκτός της χώρας καταγωγής του ή/και σε μια χώρα της οποίας δε κατέχει την ιθαγένεια, με σκοπό τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής του σε οικονομικό, κοινωνικό, ακόμα και εκπαιδευτικό επίπεδο. Απώτερος σκοπός της

μετακίνησης του ίδιου ή και της οικογένειάς του είναι η εύρεση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης. Ειδική κατηγορία μεταναστών αποτελούν τα άτομα που εγκαταλείπουν τη χώρα τους και μεταναστεύουν σε άλλη με στόχο τη βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης. Αυτοί οι άνθρωποι ορίζονται ως οικονομικοί μετανάστες. Η μετακίνηση αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί μόνιμη ή προσωρινή. Οι άνθρωποι που μεταναστεύουν έχουν τη δυνατότητα να μπορούν να επιστρέψουν στη χώρα καταγωγής τους, χωρίς κάποιο εμπόδιο, όντας προστατευόμενοι από την εκάστοτε κυβέρνηση. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, ο χαρακτηρισμός του μετανάστη επέρχεται μετά τη διαμονή του ατόμου μακριά από τον τόπο καταγωγής του ή σε χώρα της οποίας δεν έχει την ιθαγένεια για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των 12 μηνών (Παπαθεοδώρου 2015, ΥΜΕΠΟ 2018).

Αλλοδαπός

Κάθε φυσικό πρόσωπο που δεν έχει την ελληνική ιθαγένεια ή την ιθαγένεια που ορίζεται στο άρθρο 1, σημείο 1.Α του νόμου 2910/2001 θεωρείται αλλοδαπός. Η σύνδεση ενός προσώπου με ένα συγκεκριμένο κράτος είναι γνωστή ως ιθαγένεια. Φυσικό πρόσωπο που πληρεί τις προϋποθέσεις της Σύμβασης της Νέας Υόρκης για το Καθεστώς των Ανιθαγενών του 1954, η οποία κυρώθηκε με το Ν. 139/1975 (ΦΕΚ 176Α), ονομάζεται ανιθαγενής, δηλαδή το πρόσωπο που δεν θεωρείται πολίτης οποιασδήποτε πολιτείας σύμφωνα με το δίκαιό της. Ενώ η ιθαγένεια αποτελεί τη βάση διάκρισης μεταξύ ημεδαπού και αλλοδαπού φυσικού προσώπου, η εθνικότητα, δηλαδή ο πραγματικός δεσμός μεταξύ ενός φυσικού προσώπου και ενός έθνους, αποτελεί τη βάση διάκρισης μεταξύ ομογενούς και αλλογενούς. Έτσι ημεδαπός μπορεί να είναι κάποιος αλλογενής. Από το 1991 η νομοθεσία επιφύλαξε ευνοϊκότερη μεταχείριση των ομογενών αναφορικά με τους λοιπούς αλλοδαπούς, διαχωρίζοντας τους αλλοδαπούς σε αλλογενείς και ομογενείς (άρθρο 17 του Ν.1975/1991).

Υπήκοος τρίτης χώρας

Είναι το φυσικό πρόσωπο που δεν έχει την Ελληνική ιθαγένεια, ούτε την ιθαγένεια άλλου κράτους – μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά την έννοια του άρθρου 17 παρ. 14 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Πρόσφυγας

Η φράση "πρόσφυγας" είναι διακριτή. Η Σύμβαση της Γενεύης του 1951 (άρθρο 1) και το Πρωτόκολλο του 1967 (το οποίο διευρύνει το γεωγραφικό πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης) ορίζουν ως "πρόσφυγα" το πρόσωπο που αναγκάζεται να εγκαταλείψει τη χώρα του επειδή κινδυνεύει η ζωή του ή λόγω της φυλής, της θρησκείας, της εθνικότητας, της κοινωνικής τάξης ή των πολιτικών του πεποιθήσεων. Έτσι, καταφεύγει σε άλλη χώρα σε αναζήτηση ασφάλειας. Η φράση "αναγνωρισμένος πρόσφυγας" αναφέρεται σε ένα άτομο στο οποίο έχει αναγνωριστεί το καθεστώς του πρόσφυγα επειδή η χώρα υποδοχής αναγνωρίζει τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά στο πρόσωπο και τις συνθήκες του.

Αναγνωρισμένοι πρόσφυγες ονομάζονται επίσης "επαναπατριζόμενοι", οι οποίοι επιδιώκουν να επαναπατριστούν εάν παύσει η δίωξη στη χώρα καταγωγής τους. Οι πρόσφυγες αναφέρονται επίσης ως "αιτούντες άσυλο", δηλαδή όταν ένα διωκόμενο άτομο αναζητά καταφύγιο σε άλλο κράτος και ζητά από το κράτος αυτό να του χορηγήσει άσυλο ή επιδιώκει να αναγνωριστεί ως γνήσιος πρόσφυγας προκειμένου να λάβει νομική προστασία και υλική υποστήριξη, όπως προβλέπεται από τις διεθνείς συμβάσεις. Για τον έλεγχο, την οργάνωση και την αντιμετώπιση του φαινομένου της μετανάστευσης, οι χώρες υποδοχής θεσπίζουν σχετικές πολιτικές, οι οποίες περιλαμβάνουν την υιοθέτηση κατάλληλων κοινωνικών και πολιτικών πρακτικών.

Κατ' επέκταση, διακρίνεται η "μεταναστευτική πολιτική" και η "πολιτική ασύλου". Σύμφωνα με τα κοινοτικά κείμενα, η πρώτη αφορά τις πολιτικές σχετικά με την εγκατάσταση, τη διαμονή και την ένταξη των αλλοδαπών υπηκόων που εισέρχονται σε ένα κράτος μέλος της ΕΕ. Ο όρος "πολιτική ασύλου" αναφέρεται σε δράσεις για την απονομή του καθεστώτος του πρόσφυγα, τη χορήγηση προσωρινής προστασίας και τις διαδικασίες ασύλου. Ο όρος "πολιτική παράνομης μετανάστευσης" αναφέρεται σε μέτρα που αποσκοπούν στην καταπολέμηση της παράνομης διακίνησης

προσώπων και της εισόδου και διαμονής προσώπων σε ένα κράτος χωρίς να τηρούνται οι νόμιμες διαδικασίες.

Άδεια διαμονής

Σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 2(α) του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1030/2002 του Συμβουλίου της 13ης Ιουνίου 2002 "για την καθιέρωση ενιαίου τύπου αδειών διαμονής για υπηκόους τρίτων χωρών" (EEL 157/15-06-2002), πρόκειται για οποιαδήποτε βεβαίωση που εκδίδεται από τις ελληνικές αρχές βάσει της οποίας επιτρέπεται σε υπήκοο τρίτης χώρας να διαμένει νόμιμα στην Ελλάδα.

Οικογενειακή επανένωση

Πρόκειται για την είσοδο και διαμονή στη χώρα των μελών της οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας που διαμένουν συνεχώς στην Ελλάδα με σκοπό τη διατήρηση της οικογενειακής ενότητας, ανεξάρτητα από το πότε δημιουργήθηκαν οι οικογενειακοί δεσμοί.

Συντηρών

Ο υπήκοος τρίτης χώρας που διαμένει μόνιμα στην Ελλάδα και ζητά οικογενειακή επανένωση για να επιτρέψει στα μέλη της οικογένειάς του να διαμείνουν στην Ελλάδα.

Επι μακρόν διαμένων

Υπήκοος τρίτης χώρας που αποκτά το προαναφερόμενο καθεστώς σύμφωνα με το άρθρο 67 του ν. 3386/2005. Μακροχρόνιος κάτοικος στο έδαφος κράτους μέλους της ΕΕ είναι κάποιος που έχει συμπληρώσει ορισμένο χρονικό διάστημα νόμιμης ή συνεχούς διαμονής σε κράτος μέλος, ώστε να είναι σαφές ή να τεκμαίρεται ότι επιθυμεί να εγκατασταθεί ή να παραμείνει στο κράτος αυτό για μεγάλο χρονικό διάστημα.

1.3 ΕΙΔΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗΣ ΚΙΝΗΣΗΣ

Οι πολλοί τύποι μετανάστευσης εξαρτώνται συχνά από τη ροή και τον αριθμό των ατόμων που συμμετέχουν, τα κίνητρα αυτής της μετακίνησης, τη διάρκεια παραμονής στον προορισμό και τη φύση της συγκεκριμένης μετανάστευσης. Διάφοροι οικονομολόγοι έχουν αναγνωρίσει έναν αριθμό τύπων μετανάστευσης, οι οποίοι αναλύονται παρακάτω.

Ο Άγγλος εθνολόγος και φιλόλογος Robert Gordon Latham¹¹ διακρίνει την μετανάστευση σε πρωτογενή και δευτερογενή. Ως πρωτογενή, όρισε την μετανάστευση ατόμων σε παρθένα ή μη κατοικημένα εδάφη. Αντιστοίχως, ως δευτερογενή όρισε την μετανάστευση, όπου μεταξύ του γηγενή πληθυσμού και των ατόμων που έχουν μεταναστεύσει εκεί, υφίσταται επαφή. Επιπλέον, επισημαίνει ότι η πρωτογενής μετανάστευση δεν επιφέρει κανένα πρόβλημα μεταξύ των μεταναστών και των ντόπιων κατοίκων, αλλά αντιθέτως η δευτερογενής μετανάστευση δύναται να προκαλέσει αντιδράσεις, οι οποίες πολλές φορές συνδέονται με κρούσματα επιθετικότητας και βίας. (Richmond Mayo-Smith, 1890)

Επιπλέον, η μετανάστευση μπορεί να ταξινομηθεί είτε ως εκούσια είτε ως ακούσια είτε ως αναγκαστική. Στην ουσία, η εθελοντική μετανάστευση είναι η μετεγκατάσταση ατόμων ή ομάδων σύμφωνα με τις δικές τους επιθυμίες. Οι άνθρωποι επιλέγουν να μετακινηθούν για διάφορους λόγους. Όσοι μετακινούνται ελεύθερα επικαλούνται συχνά οικονομικά κίνητρα. Πριν λάβουν μια απόφαση, όσοι σκοπεύουν να μετακινηθούν εξετάζουν επίσης τους παράγοντες ώθησης και έλξης, αξιολογούν τον υπάρχοντα τόπο τους και επιλέγουν μια νέα τοποθεσία. (Ναζάκης, & Χλέτσος, 2001)

Εκτός από τους πρόσφυγες και τους αιτούντες άσυλο που εγκατέλειψαν τον πόλεμο ή την πολιτική τυραννία, η αναγκαστική μετανάστευση περιλαμβάνει επίσης εκείνους που ξεριζώθηκαν από τα σπίτια τους λόγω φυσικών καταστροφών. Η εμπορία ανθρώπων θεωρείται επίσης συστατικό στοιχείο της αναγκαστικής μετανάστευσης, με έμφαση στις γυναίκες και τα παιδιά που συνήθως προορίζονται για πώληση ή πορνεία. (Ναζάκης, & Χλέτσος, 2001)

Η επιστημονική βιβλιογραφία αναφέρει επίσης τις εξής διακρίσεις. Με παράμετρο τον χρόνο παραμονής, διακρίνεται σε μόνιμη και προσωρινή (ή

βραχυπρόθεσμη). Ως μόνιμη μετανάστευση θεωρείται, όταν κάποιος κινείται από το ένα μέρος στο άλλο και δεν έχει σχέδια να επαναπατριστεί. Αντιστοίχως, η προσωρινή μετανάστευση περιορίζεται από το χρόνο, κυρίως για βιοτικούς ή επαγγελματικούς λόγους ή σπουδές. Επιπλέον, η μετανάστευση διακρίνεται σε ατομική και ομαδική. Ως ατομική, η ανεξάρτητη μετανάστευση ορίζεται, όταν πρόκειται για μετανάστευση μεμονωμένων ατόμων. Ως ομαδική νοείται, όταν πραγματοποιούνται μετακινήσεις ατόμων κατά μάζες. (Ναζάκης, & Χλέτσος,2001)

Η συντηρητική μετανάστευση διακρίνεται από την καινοτόμο ή ανανεωτική μετανάστευση. Αυτές οι κατηγορίες μετανάστευσης αντιπροσωπεύουν κυρίως τον οικονομικό και κοινωνικό προορισμό του μετανάστη. Έτσι, ο συντηρητισμός θεωρείται ότι χαρακτηρίζεται από την απουσία ουσιαστικών αποτελεσμάτων, τη σταθερότητα και την αρνητική επιρροή. Αντίθετα, πρόκειται για ανανεωτική μετανάστευση όταν ο τρόπος ζωής του μετανάστη αλλάζει προς το καλύτερο και η μετανάστευση έχει ευεργετικό αντίκτυπο. Πλήρης μετανάστευση συμβαίνει όταν η κινητικότητα του πληθυσμού είναι μόνιμη. Στις περιπτώσεις αυτές, οι μετανάστες συχνά δεν έχουν μόνιμη κατοικία στη χώρα καταγωγής τους (IOM,2004).

1.4 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Η μετανάστευση είναι ένα φαινόμενο που άλλαξε την πορεία της ανθρώπινης ιστορίας και συνέβαλε στις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές εξελίξεις, όπως προκύπτει από την εξέταση του ιστορικού της πλαισίου. Από τον 18ο αιώνα μέχρι σήμερα, η εξέλιξη του φαινομένου συνοψίζεται στις ενότητες που ακολουθούν.

1750-1914

Η Ευρώπη είχε σημαντικές πληθυσμιακές διακυμάνσεις τον 18ο και τον 19ο αιώνα λόγω της δημογραφικής επανάστασης. Η Γαλλική Επανάσταση του 1789 ήταν ουσιώδης για την ενίσχυση της έννοιας του εθνικού κράτους. Η βιομηχανική

επανάσταση που ακολούθησε στα τέλη του 19ου αιώνα είχε ως αποτέλεσμα μεταναστεύσεις μεγάλης κλίμακας που προκλήθηκαν από τη φτώχεια και τις κοινωνικές αναταραχές. Στη συνέχεια, η μετανάστευση προς τις Ηνωμένες Πολιτείες ή άλλες ηπείρους ήταν ένα μέσο αντιμετώπισης του συνεχώς αυξανόμενου πληθυσμού και των κοινωνικών δυσκολιών. Έτσι, επινοήθηκαν πολιτικές απεριόριστης μετανάστευσης για τη διευκόλυνση της κινητικότητας της εργασίας. Ο οικονομικός φιλελευθερισμός που αναδύθηκε στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα υποστήριξε αυτές τις ιδέες. Προφανώς, σε αυτό συνέβαλε η επέκταση των μεταφορών και η ενίσχυση των υποδομών των βιομηχανικών πόλεων (Leo Lucassen, 2015).

1914-1945

Οι πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές και γεωπολιτικές ανακατατάξεις που προκάλεσαν οι παγκόσμιοι πόλεμοι κυριάρχησαν στο σκηνικό του 20ού αιώνα. Επιπλέον, η δομή των εθνικών κρατών παγιώθηκε και οι μεταναστευτικές τους πολιτικές επηρεάστηκαν από αυταρχικές και φιλελεύθερες φιλοσοφίες. Ο συνδυασμός των δύο παγκοσμίων πολέμων και των οικονομικών κρίσεων είχε ως αποτέλεσμα τα κράτη να οχυρώσουν τα σύνορά τους και να υιοθετήσουν εχθρικές συμπεριφορές απέναντι στις μειονότητες. Ταυτόχρονα, οι ανισότητες μεταξύ των ανεπτυγμένων, πλούσιων κρατών και των υπανάπτυκτων ή αναπτυσσόμενων, φτωχών κρατών, αυξήθηκαν (Leo Lucassen, 2015).

Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος έδωσε εξέχουσα θέση στους πρόσφυγες, οι οποίοι ταξίδευαν κατά κύματα από τόπο σε τόπο αναζητώντας ασφάλεια. Η απειλή τεράστιων εισροών διωκόμενων από κομμουνιστικά ή εθνικιστικά καθεστώτα άσκησε επίσης πίεση. Αυτό οδήγησε στη θέσπιση αυστηρών μεταναστευτικών κανονισμών στην Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι μετανάστες χρειάζονταν βίζα εργασίας για να εισέλθουν σε αυτά τα έθνη, και ελάχιστοι πρόσφυγες επιτράπηκαν. Στη συνέχεια, ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος έφερε περισσότερους εκτοπισμένους πληθυσμούς που έπρεπε να βρουν νέα σπίτια, με αποτέλεσμα τον πολιτικό διαμελισμό της Ευρώπης. Τα κομμουνιστικά καθεστώτα στην Ανατολή έκλεισαν τα σύνορά τους προς τη Δύση, με αποτέλεσμα την εμφάνιση πολιτικών προσφύγων που προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να αποφύγουν τη δίωξη ή τη φυλάκιση.

1945 - Σήμερα

Ο 20ος αιώνας υπήρξε μάρτυρας της σταδιακής ανεξαρτητοποίησης των ευρωπαϊκών αποικιών (Αγγλία, Γαλλία, Ολλανδία, Πορτογαλία, Γερμανία). Η ανεξαρτησία των αποικιών δεν ήταν πάντα ειρηνική, αλλά σημαδεύτηκε και από συγκρούσεις. Όλες αυτές οι εξελίξεις είχαν ως αποτέλεσμα τον επαναπατρισμό ανθρώπων που εργάζονταν και ζούσαν μόνιμα στις αποικίες, μαζί με έναν μεγάλο αριθμό γηγενών εργατών. Μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, η μετανάστευση ενισχύθηκε από την τάση μετακίνησης από την ύπαιθρο προς τις πόλεις. Η ανοικοδόμηση της Ευρώπης μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο δημιούργησε μια ζήτηση για ανειδίκευτο, χαμηλού κόστους εργατικό δυναμικό στα βιομηχανικά κέντρα. Ως αποτέλεσμα αυτής της ανάγκης, άτομα από άλλα έθνη προσλήφθηκαν με διμερείς συμβάσεις ως λεγόμενοι φιλοξενούμενοι εργάτες για περιορισμένο χρονικό διάστημα. Αρχικά, η παραμονή ήταν προσωρινή, αλλά σταδιακά έδωσε τη θέση της σε ένα είδος μόνιμης μετανάστευσης. Οι κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις αυτής της μετάβασης δεν άργησαν να γίνουν εμφανείς τόσο στις κοινωνίες υποδοχής όσο και στις κοινωνίες προέλευσης.

Η πετρελαϊκή κρίση του 1973 επηρέασε στη συνέχεια τη μετανάστευση. Πολλοί ανειδίκευτοι εργαζόμενοι έμειναν άνεργοι ως αποτέλεσμα της κρίσης, γεγονός που συνέβαλε στην αποβιομηχάνιση. Αυτό οδήγησε σε σημαντική αύξηση του κόστους των κρατών πρόνοιας στις βιομηχανικές χώρες. Ως αποτέλεσμα, ο αριθμός των μεταναστών που έγιναν δεκτοί, μειώθηκε. Επιπλέον, τα έθνη του Τρίτου Κόσμου μαστίζονται από τη φτώχεια και τους περιφερειακούς πολέμους και εξαρτώνται οικονομικά από τις δυτικές ελεημοσύνες. Επομένως, πολλοί αναγκάζονται να μεταναστεύσουν και να αναζητήσουν καταφύγιο στα ανεπτυγμένα έθνη της Δύσης (Leo Lucassen, 2015).

1.5 ΑΙΤΙΕΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

Ανάλογα με το κοινωνικό προφίλ των μεταναστών, υπάρχουν ποικίλα κίνητρα για τους ανθρώπους να εγκαταλείψουν τη γενέτειρά τους και να μετακομίσουν σε νέες, ξένες τοποθεσίες, όπου πιστεύουν ότι θα έχουν καλύτερη ζωή και περισσότερες ευκαιρίες. Τα σημαντικότερα είναι τα εξής:

- **Οικονομικοί λόγοι:** Το υψηλό ποσοστό ανεργίας και οι χαμηλοί μισθοί μπορεί να είναι σημαντικοί οικονομικοί παράγοντες για την εγκατάλειψη μιας χώρας (Klevmarken, 1993). Από την άλλη πλευρά, η ζήτηση εργασίας, το υψηλό επίπεδο κοινωνικής πρόνοιας και οι επαρκείς αμοιβές είναι σημαντικοί παράγοντες που μπορεί να δελεάσουν τους μετανάστες να εγκατασταθούν σε μια συγκεκριμένη χώρα (Blouchoutzi, et al., 2010). Όταν οι συνθήκες απασχόλησης στη χώρα υποδοχής είναι ευνοϊκότερες από εκείνες της χώρας αποστολής και εκτός από υψηλότερους μισθούς, στους μετανάστες παρέχονται συμβάσεις παρόμοιες με αυτές που γνωρίζουν ή έχουν σπουδάσει, ασφαλιστική κάλυψη, στέγαση, οικογενειακές παροχές υγειονομικής περίθαλψης και άλλα μέσα που δημιουργούν στον μετανάστη παρόμοιο αίσθημα ασφάλειας με αυτό που είχε στη χώρα καταγωγής του, οι περισσότεροι άνθρωποι αποφασίζουν να μεταναστεύσουν (Amitsis and Lazaridis, 2001). Εξίσου κρίσιμη για την προώθηση της μετανάστευσης είναι η ενιαία αγορά εργασίας, η οποία επιτρέπει στους ανθρώπους να μεταναστεύουν και να εργάζονται σε όποια χώρα θέλουν χωρίς νομικούς περιορισμούς. Αυτό ενισχύεται περαιτέρω από τα οφέλη της τεχνικής προόδου, όπως η μείωση του χρόνου και των εξόδων που σχετίζονται με τις επικοινωνίες και τις μεταφορές.
- **Πληθυσμιακοί λόγοι:** Όταν η έκταση μιας χώρας δεν επαρκεί για να συντηρήσει ολόκληρο τον πληθυσμό της, ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων αναγκάζεται να μεταναστεύσει προκειμένου να βρει νέα στέγη (Βγενόπουλος, 1998).

- **Περιβαλλοντικοί λόγοι:** Πολλές φορές, η γεωγραφική θέση του τόπου κατοικίας πολλών ατόμων δεν ευνοεί την επιβίωσή τους, με αποτέλεσμα να αναγκάζονται να μεταναστεύσουν. Επιπλέον, οι φυσικές καταστροφές (ξηρασία, παγετός και πλημμύρες) και οι επικρατούσες κλιματολογικές συνθήκες σε μια χώρα μπορεί να αποτελέσουν βασικό κίνητρο για τα άτομα να μεταναστεύσουν σε άλλα έθνη σε αναζήτηση τροφής σε πιο παραγωγικές περιοχές (Βγενόπουλος, 1998).
- **Οικογενειακοί λόγοι:** Προκειμένου να βρίσκονται κοντά στα παιδιά και τα εγγόνια τους, πολλοί γονείς ταξιδεύουν. Άλλοι μεταναστεύουν προκειμένου να βρουν σύζυγο και να δημιουργήσουν οικογένεια. Υπάρχουν επίσης γυναίκες που μεταναστεύουν προκειμένου να ξεφύγουν από το συχνά περιοριστικό οικογενειακό και κοινωνικό τους περιβάλλον (Κοντογιάννη, Στρατή και Τσιάντη, 1990).
- **Πολιτικοί λόγοι:** Οι διώξεις λόγω φυλής, εθνικότητας, κοινωνικοοικονομικής τάξης, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, καθώς και η διαχείριση διακρίσεων από το καθεστώς μιας χώρας σε βάρος ατόμων ή ενός υποσυνόλου του πληθυσμού της, αποτελούν σημαντικές αιτίες μετανάστευσης (Κοντογιάννη, Στρατή και Τσιάντη, 1990).
- **Θρησκευτικοί λόγοι:** Η δίωξη με βάση τη θρησκεία του ατόμου είναι ένας επιπλέον βασικός παράγοντας μετανάστευσης. Πολλά άτομα προσπαθούν να πείσουν τα μέλη άλλων θρησκειών να ασπαστούν τη δική τους και συχνά προσπαθούν να εξαλείψουν όσους δεν συμμορφώνονται. Προκειμένου να διατηρήσουν τη θρησκευτική τους ταυτότητα και ελευθερία, ένας σημαντικός αριθμός ατόμων αναγκάζεται να μεταναστεύσει.

Ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης αναγνωρίζει δύο ομάδες κριτηρίων που επηρεάζουν την απόφαση για μετανάστευση (World Migration Report, 2008). **Στην πρώτη θέση**, είναι τα εξής:

- α) Η πτώση της Σοβιετικής Ένωσης και το άνοιγμα της Κίνας αποτελούν παραδείγματα γεωπολιτικών παραγόντων.
- β) Τεχνολογικοί παράγοντες, όπως τα εξαιρετικά φθηνά αεροπορικά ταξίδια.
- γ) Παγκόσμια δίκτυα επικοινωνίας που παρέχουν άμεση επαφή σε πραγματικό χρόνο.
- δ) Ο διεθνής επαναπροσδιορισμός των ατομικών και οικογενειακών ταυτοτήτων.
- ε) Οι ευκαιρίες για δικτύωση, διάδοση της γνώσης και συνειδητοποίηση των ευκαιριών.

Η **δεύτερη ομάδα** μεταβλητών περιλαμβάνει:

- α) Εισοδηματικές ανισότητες και ανισότητες ευκαιριών απασχόλησης. Σύμφωνα με τον Pritchett, τα μεταναστευτικά κύματα του 19ου αιώνα προκλήθηκαν από μισθολογικές ανισότητες που έφταναν το 4 προς 1 μεταξύ των περιοχών (Pritchett, 2006).
- β) Την κλιμάκωση των δημογραφικών ανισορροπιών σε παγκόσμια κλίμακα. Στις βιομηχανικές χώρες, ο πληθυσμός είναι σταθερός και γερνάει, ενώ στις αναπτυσσόμενες χώρες, ο πληθυσμός είναι νέος και αυξάνεται ραγδαία.
- γ) Η αυξανόμενη ανάγκη για υπηρεσίες χαμηλής ειδίκευσης σε ανεπτυγμένα και αναπτυσσόμενα έθνη (π.χ. νοσοκομειακές και οικιακές υπηρεσίες).
- δ) Η αύξηση των πληθυσμιακών πιέσεων, όπως η μεγάλη μείωση της ζήτησης εργασίας μετά από οικολογικές καταστροφές σε μια συγκεκριμένη περιοχή ή ο εκσυγχρονισμός της γεωργικής παραγωγής. Σύμφωνα με την πλειονότητα των εμπειρογνομόνων, οι δυνάμεις που οδηγούν στη μετανάστευση είναι πολυάριθμες και περίπλοκες και οι σφαιρικές εξηγήσεις δεν εξηγούν πάντα τα ατομικά κίνητρα. Η φτώχεια, ο πόλεμος, η πείνα και οι διώξεις είναι οι πρωταρχικές αιτίες της μετανάστευσης, αλλά υπάρχουν πρόσθετες μεταβλητές που επηρεάζουν την απόφαση ενός ατόμου να μεταναστεύσει. Ορισμένες από αυτές είναι η απόκτηση εργασίας, η βελτιωμένη πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας και εκπαίδευσης, η αυξημένη προσωπική ασφάλεια και η συνολική βελτίωση της ποιότητας ζωής (World Migration Report, 2008). Οι πληθυσμιακές

πιέσεις στους σπάνιους φυσικούς πόρους, οι μισθολογικές και εισοδηματικές ανισότητες μεταξύ πλούσιων και φτωχών χωρών, η αυξημένη αστικοποίηση, το χαμηλότερο κόστος ταξιδιού και επικοινωνίας, οι αυξημένες αλληλεπιδράσεις μεταξύ των κοινωνιών, οι εμφύλιοι πόλεμοι, η απουσία ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ο σχηματισμός μεταναστευτικών δικτύων από άλλους που είχαν μεταναστεύσει επηρεάζουν την απόφαση για μετανάστευση.

Με μια ευρύτερη έννοια, οι αυξανόμενες ανισότητες μεταξύ των εθνών και η έλλειψη αξιόσέβαστης εργασίας και προσοδοφόρων επαγγελμάτων, ανθρώπινης ασφάλειας και προσωπικών ελευθεριών συμβάλλουν στην εξήγηση ενός σημαντικού μέρους της σύγχρονης μετανάστευσης. Η διασυνοριακή μετανάστευση είναι μια "φυσική αντίδραση" σε μια παγκοσμιοποιημένη κοινωνία στην οποία οι οικονομικές και δημογραφικές ανισότητες διευρύνονται μεταξύ των εθνών (ILO, 2004). Αν υποθέσουμε ότι ένας μετανάστης σκέφτεται πλήρως ορθολογικά και υπολογιστικά, τότε η απόφαση για μετανάστευση βασίζεται (Germais, 2015):

- α) στις μισθολογικές διαφορές μεταξύ των χωρών αποστολής και υποδοχής, οι οποίες παίζουν σημαντικό ρόλο στην απόφαση του μετανάστη
- β) στη δυνατότητα εύρεσης εργασίας στο νέο προορισμό
- γ) στον κίνδυνο απέλασης από τη χώρα υποδοχής, ιδίως αν ο μετανάστης εισέρχεται παράνομα σε αυτήν, και
- δ) στα οικονομικά (Μπίλιου, 2008).

1.6 ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ

Ο αποχωρισμός της πατρίδας, χωρίς δεύτερη σκέψη είναι μια δύσκολη κατάσταση και συνθήκη, στην οποία υποβάλλονται οι άνθρωποι που αποφασίζουν να μεταναστεύσουν (Δασκαλάκης, 2014). Σε οποιονδήποτε τόπο εγκατασταθούν θα υπάρχουν συνέπειες τόσο για την κοινωνία στην οποία καλούνται να προσαρμοστούν όσο και για τους ίδιους τους μετανάστες, καθώς και συνολικά για την εκάστοτε χώρα προέλευσης και υποδοχής.

Είναι σημαντικό το γεγονός ότι οι άνθρωποι που μεταναστεύουν είναι πρόθυμοι να εργαστούν στη χώρα ακόμη και σε χαμηλόμισθες θέσεις. Έτσι, το κόστος παραγωγής μειώνεται και κατ' επέκταση οι τιμές των τελικών προϊόντων είναι χαμηλές. Επιπλέον, οι μετανάστες εκτός από το να εργάζονται και να κερδίζουν κάποιο χρηματικό ποσό συνεισφέρουν στην οικονομία της χώρας καταναλώνοντας ένα μέρος του για τις καθημερινές τους ανάγκες. Με αυτόν τον τρόπο συμμετέχουν ενεργά στα έσοδα του κράτους μέσω των αγορών τους. Σε περίπτωση που έχουν εισέλθει στη χώρα με νόμιμο τρόπο είναι, επίσης, υποχρεωμένοι να καταβάλουν φόρους και να καλύπτουν μέρος των εξόδων τους σε ό,τι αφορά στον τομέα της υγείας, της εκπαίδευσης, των υπηρεσιών πρόνοιας (Κοντογιαννάκης, 2017).

Ωστόσο, οι αρνητικές συνέπειες του φαινομένου είναι προφανείς και δεν γίνεται να παραλειφθούν. Η μετανάστευση, όταν πρόκειται για ανειδίκευτους εργαζόμενους, υποβαθμίζει την ποιότητα εργασίας στον τόπο υποδοχής. Η ενσωμάτωση μεγάλου αριθμού εργατών, οι οποίοι δεν έχουν επαρκείς γνώσεις και εμπειρίες, οδηγεί αναπόφευκτα στον κορεσμό της αγοράς εργασίας ελαττώνοντας τις θέσεις απασχόλησης και συνεισφέροντας στην τεχνολογική στασιμότητα σε όλους τους τομείς απασχόλησης των μεταναστών. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την παγκόσμια οικονομική κρίση δημιουργεί ένα κλίμα ρατσισμού, ανταγωνισμού και αντιπάθειας μεταξύ των γηγενών που προσπαθούν να επιβιώσουν και των μεταναστών που προσπαθούν να αρχίσουν τη ζωή τους από το μηδέν. Συνεπώς, η υπερπροσφορά εργατικού δυναμικού συνεπάγεται τη μείωση των μισθών και των θέσεων εργασίας (Πουλοπούλου - Έμκε, 2007).

Όσον αφορά στον πληθυσμό των μεταναστών που μένουν σε μία χώρα υποδοχής, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και οι άνθρωποι που εισήλθαν παράνομα και παρόλα αυτά μένουν και εργάζονται ανεπίσημα. Με αυτόν τον τρόπο η παραοικονομία αυξάνεται και οι εισφορές του κράτους υποδοχής μειώνονται, καθώς τα κρατικά έσοδα και οι φόροι δεν συμπεριλαμβάνουν αυτή τη μερίδα πληθυσμού (Ψαράκη & Χατζηδάκη, 2014). Επιπλέον, είναι σύνηθες οι συνθήκες εργασίας των μεταναστών να είναι κάκιστες και οι μισθοί να κυμαίνονται σε χαμηλό επίπεδο. Καλύπτουν κυρίως θέσεις στην παραγωγική διαδικασία, οι οποίες απορρίπτονται από τους γηγενείς (Κοντογιαννάκης, 2017).

ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ

Πολλοί μελετητές έχουν ασχοληθεί με τις επιπτώσεις της μετανάστευσης για την χώρα προέλευσης και ειδικότερα με μια πολύ σημαντική πτυχή του, που είναι η απώλεια εξειδικευμένου προσωπικού (brain drain), που χρειάζεται για την παραγωγικότητα και την οικονομική ανάπτυξη της χώρα προέλευσης.

Συγκεκριμένα, ο βαθμός εξειδίκευσης του εργατικού δυναμικού καθορίζει την επίδραση της μείωσης του εργατικού δυναμικού στην ανάπτυξη της χώρας προέλευσης. Λόγω της απώλειας δημιουργικότητας και εφευρετικότητας, όσο μεγαλύτερη είναι η εξειδίκευση του εργατικού δυναμικού των μεταναστών, τόσο μεγαλύτερες είναι οι αρνητικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη της οικονομίας της χώρας προέλευσης. (Department of Economic and Social Affairs, United Nations, 2004)

Η αναποτελεσματική φορολογική πολιτική έχει επίσης ως αποτέλεσμα την απώλεια σημερινών και μελλοντικών φορολογικών εσόδων για τη χώρα προέλευσης, καθώς η εκροή εργατικού δυναμικού μειώνει τον αριθμό των ατόμων που μπορούν να φορολογηθούν. Επιπλέον, δεν υπάρχει αμοιβαιότητα στη χρηματοδότηση που παρέχεται από το κράτος προέλευσης για την εκπαίδευση και την κατάρτιση του εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού.

Όσον αφορά τις θετικές συνέπειες της μετανάστευσης στη χώρα προέλευσης, η μείωση της προσφοράς εργασίας που επιφέρει η μετανάστευση θα ενισχύσει τις ευκαιρίες εργασίας και τις αποδοχές. Επιπρόσθετα, οι μετανάστες στην χώρα υποδοχής, αποτελούν πηγές γνώσεων και δεξιοτήτων που μέσω των δικτύων διασποράς (diaspora networks) μεταβιβάζονται στην χώρα προέλευσης.

Σημαντικά είναι και τα οφέλη από τον επαναπατρισμό των μεταναστών, καθώς η επιστροφή τους συμβάλλει στην αύξηση της παραγωγικότητας με την εφαρμογή των γνώσεων και των δεξιοτήτων που απέκτησαν στην χώρα υποδοχής. Επίσης, σημαντικές είναι οι θετικές οικονομικές επιπτώσεις που έχουν στην χώρα προέλευσης τα εμβάσματα που αποστέλλονται από τους μετανάστες του εξωτερικού.

Ειδικότερα, τα εμβάσματα βελτιώνουν το εθνικό εισόδημα, συμβάλλουν στη αύξηση των αποταμιεύσεων και των επενδύσεων και χρηματοδοτούν τις εισαγωγές με ισχυρότερο νόμισμα σε σχέση με το εγχώριο, βελτιώνοντας έτσι το εμπορικό ισοζύγιο

της χώρας προέλευσης. (Department of Economic and Social Affairs, United Nations, 2004)

ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΥΠΟΔΟΧΗΣ

Σχετικά με τις οικονομικές συνέπειες στην χώρα υποδοχής, είναι αξιοσημείωτο ότι η χώρα «εφοδιάζεται» με ανειδίκευτο ή ειδικευμένο εργατικό δυναμικό για την εκπαίδευση του οποίου δεν έχει ξοδέψει πόρους. Επίσης, η εισοδος χαμηλόμισθου εργατικού δυναμικού στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής, το οποίο σε ένα βαθμό απασχολείται στις λεγόμενες «οριακές» επιχειρήσεις είναι θετικό, καθώς οι επιχειρήσεις αυτές επιβιώνουν. Η ενδυνάμωση των μικρών επιχειρήσεων οφείλεται στην μείωση του κόστους παραγωγής, με αποτέλεσμα να παρατηρείται μείωση των τιμών των παραγόμενων προϊόντων και να διατηρείται η ανταγωνιστικότητα των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Η επιβίωση αυτών των παραγωγικών μονάδων, με τον παραπάνω τρόπο, έχει διπλά αποτελέσματα. Από την μια δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας και από την άλλη οδηγεί στον μη εκσυγχρονισμό της οικονομίας και την στασιμότητα της τεχνολογικής προόδου. (Κόντης, 1998).

Αποτελεί κοινή πεποίθηση ότι οι μετανάστες ευθύνονται για την αύξηση της ανεργίας, καθώς καταλαμβάνουν θέσεις εργασίας που μπορούν να καταλάβουν οι ντόπιοι λόγω των χαμηλών μισθών. Ωστόσο, η έρευνα δείχνει ότι οι αλλοδαποί καλύπτουν κυρίως κενά στη βιομηχανική διαδικασία, διαψεύδοντας αυτή την αντίληψη. Αυτό γίνεται εμφανές από το γεγονός ότι οι μετανάστες απασχολούνται σε θέσεις εργασίας τις οποίες απορρίπτουν οι ημεδαποί λόγω των κακών συνθηκών εργασίας, των χαμηλών μισθών και του χαμηλού γοήτρου. Με την κάλυψη των κενών της παραγωγικής διαδικασίας επιτυγχάνεται αύξηση της παραγωγής, αύξηση των επενδυτικών ευκαιριών, δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και όλα αυτά συντελούν τελικά στη μείωση της ανεργίας (Κόντης, 1998).

Αναφορικά με τις επιπτώσεις επί των μισθών, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι σε περίπτωση που αυξάνεται ο αριθμός των εργαζομένων σε έναν τομέα (αύξηση της προσφοράς εργασίας), με δεδομένες τις υπάρχουσες απασχολήσεις (ζήτηση για εργασία), ο μισθός συμπιέζεται προς τα κάτω. Υπάρχει, δηλαδή, επιδείνωση του μισθού των εργαζομένων, όταν καταλαμβάνονται θέσεις εργασίας στον ίδιο κλάδο

παραγωγής και με το ίδιο περίπου επίπεδο εκπαίδευσης (π.χ. στον κλάδο της οικοδομής η παρουσία των μεταναστών ασκεί πίεση για μικρότερους μισθούς των ήδη εργαζομένων στον κλάδο). (Waldinger, 1996).

Θα ήταν λάθος ωστόσο, να υποστηρίξουμε ότι η παρουσία των μεταναστών προκαλεί μια γενική πτώση των μισθών σε μια χώρα. Αυτό μπορούμε εύκολα να το αντιληφθούμε εάν εξετάσουμε τόσο τις άμεσες όσο και τις έμμεσες επιπτώσεις της παρουσίας τους στη χώρα υποδοχής. Καταρχήν οι εργοδότες που απασχολούν φθηνή εργασία επωφελούνται καθώς βλέπουν την κερδοφορία τους να αυξάνει. Η υψηλή κερδοφορία προσελκύει πρόσθετους επιχειρηματίες, οι οποίοι δημιουργούν περισσότερες ευκαιρίες σε αυτούς που ψάχνουν εργασία (Waldinger, 1996).

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Πέρα των οικονομικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες, πρωταρχικής σημασίας αποτελούν τα κοινωνικά ζητήματα που αναδύονται μέσω του φαινομένου της μετανάστευσης. Η διαφορετικότητα είναι κάτι που φοβίζει όλους τους ανθρώπους που δεν έχουν μάθει να τη σέβονται και να τη διαχειρίζονται σωστά. Οι μετανάστες όντας σε ένα νέο και εντελώς άγνωστο περιβάλλον βιώνουν τον ρατσισμό, τα στερεότυπα και την ξеноφοβία που έχουν δημιουργηθεί στη χώρα υποδοχής. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την περιθωριοποίηση και την απομόνωση των μεταναστών από το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο λειτουργώντας ανασταλτικά στην προσαρμογή τους. Οι δυσκολίες στο θέμα της γλώσσας και κατ' επέκταση της επικοινωνίας αποτελούν ένα από τα σοβαρότερα κοινωνικά προβλήματα, τα οποία χωρίς υποστήριξη από το κράτος είναι δύσκολο να επιλυθούν και να προσπεραστούν (Ευθυμιάδου, 2009).

Η αδυναμία ενσωμάτωσης των μεταναστών στην κοινωνία οδηγεί στη δημιουργία διακρίσεων ανάμεσα σε εκείνους και τους γηγενείς, καθώς και το αίσθημα της ανασφάλειας και της απογοήτευσης. Το κλίμα ξеноφοβίας και ρατσισμού που δημιουργείται οδηγεί συνήθως στον κοινωνικό αποκλεισμό των μεταναστών, ο οποίος είναι πολυδιάστατος και έχει πολλά επίπεδα. Τόσο στον οικονομικό τομέα όσο και στον νομικό, οι μετανάστες περιθωριοποιούνται. Αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα λόγω μη κατοχής περιουσίας και πλούτου και συνήθως δεν έχουν το δικαίωμα της νομικής προστασίας τους. Επιπλέον, ο κοινωνικός αποκλεισμός τους είναι στενά συνδεδεμένος με τη φτώχεια, η οποία διαιωνίζεται όσο δεν αλλάζουν τα στερεότυπα

και οι προκαταλήψεις της νέας κοινωνίας στην οποία εντάσσονται οι μετανάστες. Στο φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού συμβάλλουν και οι πολιτιστικές διαφορές και οι θρησκευτικές αντιλήψεις που υπάρχουν μεταξύ των γηγενών και των μεταναστών (Καρρά, 2015).

Συνεπώς, η αντιμετώπιση τόσο του φαινομένου της μετανάστευσης όσο και του κοινωνικού αποκλεισμού περιλαμβάνει τον σεβασμό στη διαφορετικότητα του ατόμου και την αρμονική συμβίωση των ανθρώπων ανεξαρτήτως καταγωγής, γλώσσας, οικονομικού πλούτου, εργασιακής θέσης, θρησκείας και πολιτικών πεποιθήσεων. Το κράτος είναι υπεύθυνο για τη διαμόρφωση της αποτελεσματικής εκπαιδευτικής πολιτικής και μιας κοινωνίας χωρίς αποκλεισμούς και διακρίσεις (Κεσίδου, Ανδρούσου & Τσάφος, 2010).

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ

Υπάρχουν ποικίλες πολιτισμικές επιδράσεις που ασκούν οι μετανάστες στον γηγενή πληθυσμό και αντίστροφα. Για να λειτουργήσει σωστά μια πολυπολιτισμική κοινωνία, ενισχύονται τα ιδανικά της ενσωμάτωσης και του σεβασμού της διαφορετικότητας. Η διασφάλιση της διαπολιτισμικής αλληλεπίδρασης - συμπεριλαμβανομένης της θρησκευτικής ποικιλίας - αποτελεί ζωτική αξία για όλα τα κράτη¹ προκειμένου να διατηρηθεί μια συνεκτική και δημοκρατική κοινωνία, καθώς εξασφαλίζει την πρόληψη και τον έλεγχο των πολιτισμικών διαφορών.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση καθιέρωσε τον Δεκέμβριο του 2000 την αρχή του σεβασμού της πολιτιστικής πολυμορφίας. Τα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα καθιστούν αναγκαία την "κουλτούρα της ειρήνης" ως κατευθυντήρια έννοια. Η ανάγκη υιοθέτησης της αρχής της ανεκτικότητας και του ανοίγματος στην ποικιλομορφία, που είναι εγγενείς στην ταυτότητα της Ευρώπης, τονιζόταν διαρκώς στη Σύνοδο Κορυφής του 1993, προκειμένου να αναπτυχθεί μια ενιαία πολιτική δέσμευση και να υπερασπιστεί ο σεβασμός των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η παροχή στα άτομα και τις κοινότητες των μέσων και των προτύπων για μια αληθινή συζήτηση πάνω στα ευαίσθητα θέματα που τις χωρίζουν, χωρίς να διακυβεύεται η ενότητά τους, αποτελεί κρίσιμη προϋπόθεση για την επίτευξη αυτού

του σκοπού. Το πρόγραμμα αυτό περιλαμβάνει ταυτόχρονες δράσεις και καθήκοντα σε τρεις τομείς της μετανάστευσης, συμπεριλαμβανομένης της πολιτιστικής πολιτικής, της εκπαίδευσης και των θεμάτων της νέας γενιάς, που απευθύνονται σε διαφορετικές αλλά ουσιαστικές ομάδες και έχουν ως επίκεντρο τη συζήτηση. Στο πλαίσιο των συζητήσεων για τις πολιτικές ένταξης των μεταναστών στα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης (Βουδαπέστη, 6 Μαΐου 2003), τα θέματα του πολιτισμού και των πολιτιστικών δικαιωμάτων χρειάζονται έμφαση. Μπορούμε επίσης να αναφέρουμε τα ακόλουθα:

- την ανάγκη των μεταναστευτικών κοινοτήτων να διατηρήσουν τον πολιτισμό τους και να επιλέξουν την έκφρασή του
- η σημασία της συνύπαρξης της δικής τους γλώσσας με εκείνη της χώρας υποδοχής
- η ανάγκη εξοικείωσης με τον πολιτισμό και τις παραδόσεις των κύριων χωρών μετανάστευσης

Αλλάζοντας την χώρα του ο μετανάστης αλλάζει την σημασία του, εννοώντας ότι το παρελθόν καταλαμβάνει ουσιαστικό ρόλο στο παρόν. Αλλά αυτό, όχι γιατί το παρελθόν επιβάλλεται πάνω στο παρόν, αλλά γιατί τα άτομα βάζουν μέσα στο παιχνίδι το παρελθόν τους όταν διαπραγματεύονται την κοινωνική τους ταυτότητα. Επομένως το παρελθόν είναι ανακατασκευαζόμενο και αναπαραγόμενο στο παρόν.

Το αίσθημα του ανήκειν μπορεί να ξεκινάει από πολλούς παράγοντες όπως η καταγωγή, η θρησκεία, γλώσσα. Μπορεί αντίθετα να είναι η οικογένεια, οι φίλοι, οι κοινές αξίες, ο τόπος διαμονής και ούτω καθ' εξής. Ο μετανάστης αντιμετωπίζεται ως ξένος και με αυτόν τον τρόπο κατασκευάζεται κοινωνικά ως προβληματική κατηγορία. Το να ξέρει ποιος είναι, ποια είναι η θέση του και ποιος ο ρόλος του, τι δίνει και τι παίρνει από την κοινωνία μέσα στην οποία ζει, είναι καθοριστικά προβλήματα για τον μετανάστη. Ζει μια μεταβατική κατάσταση όπου πρέπει να αναπροσαρμόσει ή να αναπροσδιορίσει την ταυτότητά του. Αυτή η διαδικασία είναι ενσωματωμένη στην συμπεριφορά του μετανάστη και προϋποθέτει μια αλλαγή στην κοινωνική θέση καθώς και μετατροπή των πολιτισμικών αξιών και των τρόπων συμπεριφοράς. Αντιμέτωποι με αυτήν την μεταβατική κατάσταση, οι μετανάστες βρίσκουν τρόπους να την ξεπεράσουν με την εκμάθηση και προσαρμογή στην νέα κουλτούρα. Αυτό μπορεί να γίνει οικειοθελώς, αθέλητα ή καταναγκαστικά και να συμπεριλάβει αλλαγές στα βασικά στοιχεία της προσωπικής ταυτότητας όπως το όνομα ή η θρησκεία. Η έννοια

κλειδί είναι η ταυτότητα. Η ατομική ταυτότητα ορίζεται συνήθως ως το αίσθημα της συνέχειας και της ενότητας στο χώρο και στο χρόνο. Όσο ισχυρή και αν είναι η εικόνα που έχουμε για τον εαυτό μας αυτή αναπροσδιορίζεται κάθε στιγμή στην επαφή μας με τους άλλους. Αυτή η εμπειρία είναι πιο ισχυρή για τους μετανάστες, οι οποίοι αλλάζουν το κοινωνικό τους περιβάλλον και την ομάδα αναφοράς τους (Friedman,1994).

Ο μετανάστης είναι αντιμέτωπος με τον συμβολικό κοινωνικό χώρο και μετασχηματίζει τη ζωή του, μαθαίνει το νέο του πρόσωπο και προσπαθεί να προβάλλει μια αποδεκτή ταυτότητα για να οικοδομήσει τη ζωή του. Για τον μετανάστη ο προσδιορισμός της ταυτότητας γίνεται μέσα στο πλαίσιο των απαιτήσεων και των αναμονών που η νέα κοινωνία ζητάει από αυτόν. Πρόκειται για έναν αγώνα των μεταναστών για συνύπαρξη με τις κατεστημένες ντόπιες ομάδες. Η συμμετοχή του στην κοινωνία υποδοχής στηρίζεται στη μετατροπή του τρόπου του συμπεριφέρεστε των μεταναστών και γενικότερα του είδους της παρουσίας μέσα στη κοινωνία υποδοχής. (Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα,1998)

2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα σημειώθηκαν οι σημαντικότερες πληθυσμιακές μετακινήσεις, γι' αυτό δίκαια ο αιώνας αυτός έχει χαρακτηριστεί ως «ο αιώνας της μετανάστευσης». Η Ευρωπαϊκή Ήπειρος, σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, υπήρξε ο βασικός πυρήνας τροφοδοσίας μεταναστών κυρίως στην Αμερική και την Αυστραλία, ενώ από το δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα κι έπειτα μεταλλάχθηκε σε βασικό πυρήνα υποδοχής μεταναστών. Όλα σχεδόν τα ευρωπαϊκά κράτη γίνονται στις μέρες μας αποδέκτες μαζικών μεταναστευτικών ρευμάτων, ενώ υπολογίζεται ότι το 2015 μόνο, εισήλθαν περίπου 2,7 εκατομμύρια μετανάστες από τρίτες χώρες στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Χαλιάπα, 2009).

Το φαινόμενο της μετανάστευσης δεν άφησε ανεπηρέαστη και την Ελλάδα, η οποία, αποτελώντας μέρος του δυτικού κόσμου, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 αλλά κυρίως του 1990, έγινε χώρα υποδοχής μεταναστών, ενώ παραδοσιακά ήταν μια χώρα αποστολής μεταναστών. Η Ελλάδα σήμερα αποτελεί χώρα προορισμού αλλά και πύλη εισόδου στην Ε.Ε. για εκατοντάδες χιλιάδες μετανάστες και πρόσφυγες, οι οποίοι καταφθάνουν καθημερινά με πρόθεση είτε να παραμείνουν στη χώρα μας είτε να συνεχίσουν την πορεία τους προς τις χώρες της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης.

Ένας μικρός αριθμός μεταναστών από ασιατικές και αφρικανικές χώρες άρχισε να καταφθάνει στην Ελλάδα τη δεκαετία του '80, χωρίς αυτό να αποκτά διαστάσεις μαζικού φαινομένου. Την ίδια περίοδο ξεκίνησαν και οι εισροές ομογενών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Μετά την κατάρρευση όμως των καθεστώτων της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, η εισροή παράνομων οικονομικών μεταναστών στη χώρα έγινε μαζική και αν εξέλεγκτη. Μετά το 1989 οι μετανάστες ήρθαν σε δύο κύματα: το πρώτο μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '90, στο οποίο κυριαρχούσαν οι Αλβανοί μετανάστες και το δεύτερο μετά το 1995, με μετανάστες από άλλες Βαλκανικές χώρες (Βουλγαρία,

Ρουμανία), αλλά και την Ασία (Μπαγκλαντές, Πακιστάν) και την Αφρική (Χαλιάπα, 2009).

Η Ελλάδα εξακολουθεί και σήμερα, παρά τη δυσμενή οικονομική συγκυρία στην οποία βρίσκεται, να συνιστά χώρα έντονου μεταναστευτικού ενδιαφέροντος, γεγονός που οφείλεται σε πολλούς παράγοντες. Οι σημαντικότεροι από αυτούς είναι: η γεωγραφική της θέση και τα εύκολα προσπελάσιμα σύνορά της, οι ραγδαίες οικονομικές αλλαγές που μείωσαν την οικονομική και κοινωνική απόστασή της από τις άλλες βορειοευρωπαϊκές χώρες, μετά την ένταξή της στην ΕΟΚ το 1981, η γειτνίασή της με περιοχές στις οποίες ζουν πληθυσμοί που δεν έχουν προοπτικές ανεύρεσης εργασίας στον τόπο τους, αλλά και το εύρος της παραοικονομίας και η εποχικότητα κλάδων όπως ο τουρισμός, η γεωργία και οι κατασκευές που δημιούργησαν ζήτηση για εργατικό δυναμικό (Χαλιάπα, 2009).

Η ακριβής ποσοτική διάσταση των μεταναστευτικών ροών είναι δύσκολο να απεικονισθεί επίσημα γιατί η συντριπτική πλειοψηφία των μεταναστών που εισήλθαν στην Ελλάδα τη δεκαετία του '90 ήταν παράνομοι. Το νόμιμο μεταναστευτικό απόθεμα όμως μπορεί να προκύψει από τα αποτελέσματα των απογραφών (Μαρούκης, 2007).

Σύμφωνα λοιπόν με επίσημα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛ.ΣΤΑΤ.), οι αλλοδαποί στην απογραφή του 1981 ανέρχονταν σε 180.000 άτομα. Μια δεκαετία αργότερα, στην απογραφή του 1991, ο πληθυσμός τους δεν μεταβλήθηκε, ενώ στην απογραφή του 2001 ο αριθμός τους σχεδόν τριπλασιάστηκε, καθώς καταγράφηκαν 762.000 άτομα που δεν κατείχαν την ελληνική υπηκοότητα. Το 2011, στην τελευταία απογραφή με τα διαθέσιμα αναλυτικά στοιχεία, ο πληθυσμός τους ανέρχεται πλέον στις 912.000, αυξημένος κατά 150 χιλ. σε σχέση με το 2001. Η Αλβανία είναι η χώρα από την οποία προήλθε η πλειονότητα των μεταναστών στην Ελλάδα. Υπολογισμοί δείχνουν ότι περίπου το 57.5% ή ακόμα και το 65% του συνόλου των μεταναστών στην Ελλάδα είναι Αλβανοί υπήκοοι (Μαρούκης, 2007).

Από το καλοκαίρι δε του 2015, πλήθος ελληνικών νησιών που βρίσκονται κοντά στα παράλια με την Τουρκία ήρθαν αντιμέτωπα με ένα μεγάλο προσφυγικό και μεταναστευτικό ρεύμα, το οποίο ξεπέρασε κάθε προηγούμενο. Το φαινόμενο της αυξημένης εισροής μεταναστών και οι ποικίλες πολιτικές μετανάστευσης που ακολούθησαν, αποτέλεσαν παράγοντες κοινωνικής μεταβολής για το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας.

2.1 ΑΙΤΙΕΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΩΣ ΧΩΡΑ ΥΠΟΔΟΧΗΣ

Σε αυτό το σημείο, είναι σημαντικό να εξεταστούν τα αίτια επιλογής της Ελλάδας ως χώρα υποδοχής μεταναστών. Βασική αιτία της μετακίνησης των μεταναστών προς την Ελλάδα, ήταν η αναζήτηση εργασίας και μιας καλύτερης ζωής από αυτή που η ίδια τους η πατρίδα μπορούσε να τους προσφέρει. Έτσι, ένα μέρος αυτών εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Ελλάδα αλλάζοντας τις εσωτερικές ισορροπίες αλλά και το κοινωνικό ισοζύγιο της χώρας. Γι' αυτό, παρατηρείται μια μετατροπή του πολιτισμικού χάρτη της Ελλάδας και από «μονοπολιτισμικός» που ήταν για αρκετά χρόνια αλλάζει και γίνεται «πολυπολιτισμικός». Το φαινόμενο αυτό ήταν κάτι πρωτόγνωρο για την Ελλάδα καθώς όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, αποτέλεσε μια χώρα αποστολής μεταναστών για πολλά χρόνια. Ένα στοιχείο, το οποίο χαρακτηρίζει τη μετανάστευση της τελευταίας δεκαετίας είναι το γεγονός ότι το φαινόμενο αυτό δεν έχει οργανωμένο χαρακτήρα όπως είχε σε παλαιότερες εποχές. Έτσι, παρατηρείται μια «ακανόνιστη» αύξηση στην άφιξη των μεταναστών, των χωρών αποστολής αλλά και των προσφύγων που ζητούν πολιτικό άσυλο (Αϊβάζογλου,2018).

Κάποιες από τις αιτίες που οι μετανάστες επιλέγουν την Ελλάδα ως χώρα υποδοχής είναι (Αϊβάζογλου,2018). :

α) Η γεωγραφική θέση της Ελλάδας, η οποία είναι τέτοια ώστε να προσελκύει μετανάστες από διάφορες χώρες της Κεντρικής Ευρώπης, από Μεσογειακές χώρες, από χώρες της Ασίας, από χώρες της Αφρικής διότι είτε είναι χώρα προορισμού για αυτούς είτε ένας ενδιάμεσος σταθμός για την εισχώρησή τους στην Ευρώπη και την Ευρωπαϊκή Ένωση.

β) Η ύπαρξη ομοεθνών μεταναστών στην Ελλάδα, η οποία κάνει ακόμη πιο εύκολη την απόφασή τους να έρθουν εδώ καθώς θα υπάρχει κάποιος γνωστός συγγενής ή και φίλος που θα μπορεί να τους βοηθήσει το πρώτο χρονικό διάστημα της διαμονής τους. Η εξασφάλιση στέγης, τροφής και ασφάλειας που παρέχουν οι οικείοι των μεταναστών σε αυτούς, αποτελεί μια ακόμη αιτία για να επιλέξουν την Ελλάδα.

γ) Η παραοικονομία που ακμάζει στην Ελλάδα. Έτσι, υπάρχουν θέσεις εργασίας για παράνομους και μη μετανάστες αφού λόγω της οικονομικής κρίσης πολλοί εργοδότες

επιλέγουν να μην ασφαλίσουν τους εργαζομένους τους. Σύμφωνα με τον Παπαντωνίου, η παραοικονομία στην Ελλάδα αγγίζει το 30% με 40%. Κλάδοι όπως η γεωργία, οι υπηρεσίες φροντίδας ηλικιωμένων, οι οικοδομές, ο τουριστικός τομέας, η διασκέδαση και η ψυχαγωγία είναι αυτοί που συχνά επιλέγουν μετανάστες για την κάλυψη των θέσεων εργασίας τους μιας και αποτελούν φτηνά εργατικά χέρια.

δ) Πολλοί μετανάστες επιλέγουν την Ελλάδα ως μια ενδιάμεση στάση για τον προορισμό τους. Όμως οι αυστηροί έλεγχοι που πραγματοποιούνται, πολλές φορές δεν τους επιτρέπουν να κατευθυνθούν προς την χώρα επιλογής τους, με αποτέλεσμα να αναγκάζονται από προσωρινά, να μένουν μόνιμα στην Ελλάδα.

ε) Ο επαναπατρισμός κάποιων ομογενών Ελλήνων που ζούσαν σε περιοχές με έντονο το ελληνικό στοιχείο, όπως για παράδειγμα είναι οι χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Έτσι, πολλοί Έλληνες του Πόντου θέλησαν να επιστρέψουν στην πατρίδα, μιας και οι συνθήκες διαβίωσης σε αυτές τις χώρες δεν ήταν και οι καλύτερες.

Η Ελλάδα, δέχτηκε ένα πλήθος από “φιλοξενούμενους εργάτες”, οι οποίοι συνέβαλαν στην οικονομική ανάκαμψη της χώρας. Επιπλέον, συναντάμε ένα πλήθος μεταναστών που προέρχονται από χώρες με διαφορετικό πολιτισμό, διαφορετική ιστορία και διαφορετικό κοινωνικό επίπεδο. Αυτή όλη η διαφορετικότητα οδηγεί στην δημιουργία πολλών προβλημάτων και φαινομένων, όπως ο ρατσισμός, η ξενοφοβία και ο κοινωνικός αποκλεισμός, επηρεάζοντας πολλούς τομείς όπως είναι η αγορά εργασίας, η οικονομία της περιοχής αλλά και η κοινωνία γενικότερα.

2.2 ΠΡΩΤΗ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΕΝΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

Η δεύτερη γενιά μεταναστών είναι τα παιδιά των μεταναστών που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στις χώρες όπου οι γονείς τους είχαν μεταναστεύσει και ζούσαν (Cruil & Vermeulen, 2003:971). Στην Ελλάδα, η δεύτερη γενιά μεταναστών μπορεί να οριστεί ως οι απόγονοι μεταναστών ή πολιτών τρίτων χωρών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα ή μετανάστευσαν ανεξάρτητα και διδάχθηκαν από το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Δεδομένου ότι η χώρα αποτελεί προορισμό για μετανάστες για περισσότερα από 25 χρόνια, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η δεύτερη γενιά μεταναστών δημιουργήθηκε μόλις πρόσφατα, αλλά ορισμένοι χρησιμοποιούν τον όρο "μιάμιση γενιά" αντί για "δεύτερη γενιά μεταναστών". Οι μετανάστες δεύτερης γενιάς περιλαμβάνουν άτομα που

μετανάστευσαν στη χώρα υποδοχής σε νεαρή ηλικία (οι ερευνητές διαφωνούν, αλλά η μιάμιση γενιά συνήθως ορίζεται ότι αρχίζει στην ηλικία των 12 ετών) ή άτομα που γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής (δεύτερη γενιά). (Μιχαήλ, 2008)

Η βιβλιογραφία στην αγγλική γλώσσα περιγράφει τους μετανάστες δεύτερης γενιάς ως εκείνους που διαμένουν στο κράτος υποδοχής τα τελευταία πέντε χρόνια, μετανάστευσαν πριν από την εφηβεία και έχουν τουλάχιστον έναν γονέα που γεννήθηκε στο εξωτερικό (Θεριανός, 2010).

Στο παρελθόν, το επιστημονικό και κοινωνικό ενδιαφέρον για τη μετανάστευση επικεντρωνόταν κυρίως στους μετανάστες πρώτης γενιάς, οι οποίοι έφταναν στη χώρα υποδοχής σε αναζήτηση εργασίας και καλύτερης ζωής ή για πολιτικούς λόγους. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια έχει αυξηθεί το ενδιαφέρον και η έρευνα για τους μετανάστες δεύτερης γενιάς. Δύο στοιχεία μπορούν να θέσουν σημαντικές μεθοδολογικές προκλήσεις κατά την εξέταση και την προσέγγιση θεμάτων με τους μετανάστες δεύτερης γενιάς. Πρώτον, οι εθνοτικές και μεταναστευτικές μειονότητες δεν ταξινομούνται σε δύο διακριτές κατηγορίες, αυτές που γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής και αυτές που γεννήθηκαν στη χώρα καταγωγής. Αυτές οι δύο κατηγορίες μπορούν να ονομαστούν μετανάστες δεύτερης γενιάς με βάση τα στατιστικά στοιχεία. Ο δεύτερος παράγοντας σχετίζεται με τον προσδιορισμό του τι θεωρείται μετανάστης δεύτερης γενιάς, καθώς έχουν εκφραστεί πολλές και διαφορετικές απόψεις (Michael, 2010).

Το ζήτημα των μεταναστών δεύτερης γενιάς έχει συνδεθεί με διάφορα πλαίσια μεταναστευτικής πολιτικής που έχουν ήδη υιοθετηθεί σε διαφορετικές χώρες. Στην Ευρώπη, υπάρχουν ουσιαστικά τρία μοντέλα ενσωμάτωσης, το πρώτο είναι η πολιτική αφομοίωσης και ενσωμάτωσης της Γαλλίας, το δεύτερο είναι το πλουραλιστικό μοντέλο που εφαρμόζεται στη Σουηδία, το Ηνωμένο Βασίλειο και τις Κάτω Χώρες και το τρίτο είναι το μοντέλο του διαφοροποιημένου αποκλεισμού ή της λειτουργικής αφομοίωσης που ακολουθούν χώρες όπως η Γερμανία, η Ιταλία και η Ελλάδα (Κεσίσογλου, 2017).

Σε χώρες όπου η μετανάστευση έχει αναπτυχθεί και όπου οι μεταναστευτικές ροές είναι σταθερές, το ζήτημα των μεταναστών δεύτερης γενιάς έχει εξελιχθεί σε μεγάλο βαθμό, σε αντίθεση με την Ελλάδα, όπου το ζήτημα είναι, όπως αναφέρθηκε, σχετικά πρόσφατο. Συγκεκριμένα, χώρες όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Αυστραλία,

η Μεγάλη Βρετανία και η Ολλανδία έχουν επίγνωση του μεταναστευτικού ζητήματος εδώ και πολλά χρόνια, με αποτέλεσμα ο όρος "μετανάστης δεύτερης γενιάς" να έχει ευρύτερη έννοια από το "γεννημένος στη χώρα υποδοχής των γονέων του". Αν και τα παιδιά αυτά δεν βίωσαν άμεσα τη μεταναστευτική διαδικασία, μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι εμπειρίες τους διαμορφώνονται από τους δεσμούς που δημιουργούν με τους γονείς τους και στις κοινωνίες υποδοχής.

Επίσης, τα παιδιά των μεταναστών μπορούν να αντιληφθούν τα σύνορα με δύο διαφορετικούς τρόπους: αφενός ως διεθνή σύνορα λόγω των νομικών ζητημάτων που αντιμετωπίζουν λόγω της έλλειψης ιθαγένειας των γονέων τους στη χώρα υποδοχής και αφετέρου ως «εσωτερικά σύνορα των πόλεων» λόγω του γεγονότος ότι πολλά από αυτά τα παιδιά, αν όχι η πλειοψηφία, ανήκουν σε αδύναμα κοινωνικά στρώματα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τα παιδιά αυτά να αντιμετωπίζουν δυσκολίες και αποκλεισμού, και μάλιστα δυσκολίες που σχετίζονται με την ταξική θέση στην οποία βρίσκονται. (Θεριανός, 2010).

Σε αυτό το σημείο, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι οι μετανάστες δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν σημαντικά προβλήματα και εμπόδια, κυρίως όσον αφορά τα πολιτικά τους δικαιώματα και την αγορά εργασίας. Συγκεκριμένα, οι μετανάστες δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα:

- Δεν έχουν το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι και η στέρηση αυτή αποτελεί συχνά πηγή σημαντικών πολιτικών εντάσεων
- Τους απαγορεύεται η άσκηση πολλών επαγγελμάτων, όπως δάσκαλοι, δικηγόροι, γιατροί, στα δημόσια νοσοκομεία και, γενικότερα, κάθε καριέρα που απαιτεί την ελληνική ιθαγένεια.
- Δεν μπορούν να εργαστούν ελεύθερα στις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς θεωρούνται πολίτες τρίτης χώρας, ενώ ακόμη και για σπουδές σε άλλη χώρα απαιτούνται περισσότερα έγγραφα και, σε ορισμένες περιπτώσεις, πρόσθετες χρεώσεις σε σχέση με τους Ευρωπαίους υπηκόους.
- Για να συνεχίσουν να ζουν στη χώρα απαιτείται άδεια παραμονής, η οποία είναι μια πολύ γραφειοκρατική διαδικασία, καθώς και δαπάνες για τις οικογένειές τους, ενώ είναι σύνηθες τα τέλη που απαιτούνται για την απόκτηση άδειας παραμονής να κοστίζουν εκατοντάδες ευρώ (Καμήλαλης, 2016).

Λόγω του ελληνικού θεσμικού πλαισίου που ισχύει για τη μετανάστευση, «τα παιδιά των μεταναστών, ενώ διαβιούν στην Ελλάδα με τους γονείς τους, λαμβάνουν μόνο προσωρινές άδειες παραμονής, οι οποίες επεκτείνονται ανά τακτά χρονικά διαστήματα και ανανεώνονται όπως ορίζει ο αντίστοιχος νόμος, ασχέτως αν έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα. Όταν ενηλικιωθούν θα πρέπει να αποδείξουν τον τόπο διαμονής της παιδικής τους ηλικίας καθώς και την υπηκοότητα τους, και έτσι μετατρέπονται αυτόματα σε οικονομικούς μετανάστες, παρόλο που δεν έχουν γνωρίσει στη μέχρι τώρα ζωή τους διαφορετικό τρόπο ζωής από αυτόν που επικρατεί στην Ελλάδα (Μαρβάκης, 2004).

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται αύξηση στην παρουσία αλλοδαπών μαθητών στα σχολεία, ενώ πολλοί από αυτούς είναι μετανάστες δεύτερης γενιάς. Επομένως, μπορούμε να πούμε ότι το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα αποτελεί προνομιακό πεδίο μελέτης της δεύτερης γενιάς μεταναστών, λαμβάνοντας υπόψη ότι θεωρείται και βασικός παράγοντας κοινωνικής ένταξης αλλά ταυτόχρονα είναι και ένα αυτοτελές πεδίο ένταξης (Κασίμη, 2006).

2.3 ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Με τον όρο κοινωνικό προφίλ, εννοούμε μια σειρά από κοινά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τον άνθρωπο και τον εντάσσουν σε διάφορα κοινωνικά σύνολα. Η «Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή για τους μετανάστες», κατέληξε ότι θα πρέπει να γίνεται αναφορά στην εθνικότητα, την ηλικιακή σύνθεση το φύλο, το εκπαιδευτικό επίπεδο, την οικογενειακή κατάσταση, το χρόνο παραμονής στην Ελλάδα, τη γεωγραφική διασπορά, το είδος απασχόλησης και την ανεργία ανά διοικητική περιφέρεια. Έτσι μπορούμε να έχουμε μια σφαιρική εικόνα των μεταναστών στην Ελλάδα, και να έχουμε απεικονίσει σωστά το κοινωνικό προφίλ του μετανάστη, παραθέτοντας όλα τα στοιχεία που το συνθέτουν. Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με στοιχεία της απογραφής του 2001 και του 2011 καταλήγουμε στα εξής στοιχεία:

α) Όγκος των μεταναστών που διαμένουν στην Ελλάδα και από ποιες χώρες προέρχονται.

Όπως αναφέρεται και στην εισαγωγή, η Ελλάδα από χώρα εξαγωγής μεταναστών στις αρχές τις δεκαετίας του '90, έγινε χώρα εισαγωγής μεταναστών, και κυρίως μετά την ένταξη της στην Ε.Ε. Έγιναν προσπάθειες για καταγραφή των μεταναστών αλλά το Ελληνικό κράτος δεν ήταν ακόμα έτοιμο είτε θεσμικά είτε κοινωνικά να αντεπεξέλθει στην μεγάλη ροή των μεταναστών. Μία προσπάθεια που έγινε για την καταγραφή του πληθυσμού των μεταναστών ήταν η απογραφή του 2001 και οι μετανάστες που καταγράφηκαν έφταναν τους 762.191 συνολικά στον πληθυσμό. Πιο πρόσφατες εκτιμήσεις οι οποίες περιλαμβάνουν και τους παράνομους μετανάστες, δείχνουν ότι ανέρχονται περίπου στους 1.100.000 - 1.200.000 και αποτελούν το 10% του πληθυσμού της χώρας και το 12% του εργατικού δυναμικού της.

Όσο για τις χώρες προέλευσης, από τα αθροιστικά στοιχεία που προέκυψαν με δεδομένα του Υπουργείου Εσωτερικών το 2004, στην Ελλάδα διαμένουν 432.120 Αλβανοί, 66.787 Βούλγαροι, 29.108 Ρουμάνοι, 23.008 Ουκρανοί και τέλος ακολουθούν μετανάστες από Ασιατικές χώρες (Κίνα, Φιλιππίνες, Πακιστάν και Ινδία). Η δημοσκόπηση αυτή περιορίζεται σε άτομα που διαθέτουν έγκυρη άδεια διαμονής.

Ωστόσο, τα τελευταία πέντε χρόνια στην Ελλάδα εφαρμόζεται από το Δ.Ο.Μ (Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης), το πρόγραμμα : "AVRR" (Assisted Voluntary Returns and Reintegration), για την εθελούσια επιστροφή των μεταναστών στην χώρα προέλευσης τους. Σύμφωνα με αυτό το πρόγραμμα, οι μετανάστες που επιθυμούν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους δέχονται οικονομική βοήθεια από το ελληνικό κράτος για την επιστροφή τους σε αυτήν, και την κάλυψη των πρώτων τους εξόδων που συνεπάγεται με την επανένταξη τους στην χώρα προέλευσης. Επιπλέον, γίνεται μια γενικότερη προσπάθεια για επανένταξη των μεταναστών στην πατρίδα τους καθώς το πρόγραμμα αυτό παρέχει: βοήθεια για την συμμετοχή των μεταναστών σε εκπαιδευτικά προγράμματα, βοήθεια για εύρεση εργασίας και τοποθέτηση σε θέσεις εργασίας, βοήθεια για την οργάνωση τοπικών αναπτυξιακών δραστηριοτήτων που θα συμβάλλουν στην αποδοχή τους από την τοπική κοινωνία κλπ.

β) Ηλικιακή σύνθεση μεταναστών.

Σύμφωνα με την απογραφή της ΕΛΣΤΑΤ του 2011, το μεγαλύτερο πλήθος ατόμων που αποφασίζουν να μεταναστεύσουν στη χώρα αφορά ηλικίες από 30 έως 39 ετών, ενώ ακολουθεί η ηλικιακή ομάδα των 20 με 29 ετών και εν συνεχεία εκείνη των 40 με 49. Όπως γίνεται αντιληπτό οι ηλικιακές αυτές ομάδες αφορούν την παραγωγική ηλικία των ατόμων. Επίσης παρατηρείται ότι η κύρια είσοδος των ανδρών επέρχεται για τις ηλικιακές ομάδες των ατόμων από 20 έως 39 με τις γυναίκες να εμφανίζουν χαμηλότερα σύνολα για τις ίδιες τιμές ηλικιών. Παρόλα αυτά φαίνεται κατά την ηλικιακή ομάδα των 40 με 49 αυτή η αναλογία να εξισώνεται με ίσο περίπου αριθμό ανδρών και γυναικών να εγκαθίστανται στη χώρα. Η αναλογία αλλάζει στην αμέσως επόμενη ηλικιακή ομάδα των 50 με 59 χρονών με τις γυναίκες να υπερτερούν των ανδρών κατά 12% του συνόλου της ομάδας αυτής. Η ίδια θέση υπάρχει και για τις λοιπές ηλικίες μέχρι το τέλος της ζωής των ατόμων. Η διαφορά αυτή οφείλεται σε μια πληθώρα αιτιών κάποιες από τις οποίες είναι η αυξημένη τάση θνησιμότητας των ανδρών σε σχέση με εκείνη των γυναικών, η μετανάστευση των ανδρών προς καλύτερευση των συνθηκών ζωής τους ή/και την αναζήτηση θέσεων εργασίας σε άλλες χώρες κ.α. Πέραν όμως των παραπάνω ενδιαφέρον παρουσιάζει η αυξημένη γεννητικότητα που παρατηρείται στις τάξεις των μεταναστών με την πρώτη ηλικιακή ομάδα (ηλικίες από 0-9) να φτάνει τα 104.277 άτομα. Η τάση για αυξημένη γεννητικότητα προωθεί την ιδέα της μονιμότητας και σταθερότητας των αλλοδαπών που εισέρχονται στη χώρα να παραμείνουν σε αυτήν σε βάθος χρόνου (Κιρμιτσά, 2019).

γ) Οικογενειακή κατάσταση.

Το 52% των μεταναστών είναι έγγαμοι, ενώ το 42% είναι το ποσοστό των άγαμων. Όπως είδαμε και στην εισαγωγή, ένας από τους πιο σημαντικούς λόγους μετανάστευσης πέρα από την εύρεση εργασίας και την οικονομική κατάσταση, είναι η οικογενειακή συνένωση. Με ένα υψηλό ποσοστό 80% για τους Αλβανούς, φαίνεται να αποτελεί έναν από τους κύριους λόγους μετανάστευσης για εκείνους. Παρόλα αυτά έχουν μικρή εκπροσώπηση ως σύζυγοι των υπηκόων της Ε.Ε. σε αντίθεση με τη Ρωσία που έχει ποσοστό 10%, την Ουκρανία με 9%, την Ρουμανία με 7% και τη Γεωργία με 6%. Σε γενικές γραμμές φαίνεται πως ο μεγαλύτερος αριθμός των αλλοδαπών στη χώρα μας είναι έγγαμοι με ποσοστό 52%. Ένα ποσοστό 44% δηλώνει άγαμο, μόνο το

3% διαζευγμένοι και 1% χήροι. Στις γυναίκες το ποσοστό έγγαμων είναι ακόμη μεγαλύτερο. Συγκεκριμένα φτάνει το 61% και μόνο το 28% δηλώνει άγαμο.

Συμπερασματικά, καταλήγουμε πως οι άνδρες μετανάστες οι οποίοι είναι ανύπανδροι μεταναστεύουν πολύ πιο εύκολα από τις γυναίκες μετανάστριες οι οποίες στην πλειοψηφία τους μεταναστεύουν κυρίως για οικογενειακή επανένωση αν και από έρευνα του ΚΕΘΙ (Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας) βλέπουμε ότι το 38,6% των μεταναστριών έφυγε από την χώρα τους για οικονομικούς λόγους, ενώ το 24,3% για οικογενειακή επανένωση.

δ) Επίπεδο εκπαίδευσης μεταναστευτικού πληθυσμού.

Σύμφωνα με τα στοιχεία από τις μελέτες και μετρήσεις που έχουν πραγματοποιηθεί από την «Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδας» καθώς και από το Παρατηρητήριο Μετανάστευσης Μεσογείου (Mediterranean Migration Observatory), στο σύνολο των μεταναστών που βρίσκονται στην χώρα μας, το 36% δεν έχει πάει καθόλου στο σχολείο ή δεν έχει τελειώσει το Δημοτικό, το 27% έχει πάρει απολυτήριο Γυμνασίου, το 20% έχει τελειώσει το Λύκειο και το υπόλοιπο 17% έχει πάρει κάποια μεταλυκειακή εκπαίδευση (το 0,6% από αυτούς είναι κάτοχοι μεταπτυχιακού).

Με μέτρηση που πραγματοποιήθηκε το 2004-2005, ο αριθμός των αλλοδαπών παιδιών που φοιτούν σε Ελληνικά σχολεία, ανέρχεται σε 98.241 άτομα, δηλαδή στο 6,7% του συνόλου των παιδιών της Ελλάδας. Στην πλειονότητά τους όμως τα παιδιά των μεταναστών δεν συνεχίζουν τη φοίτησή τους στο λύκειο (66%) και πολύ περισσότερο στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (85%). Επιπλέον, με βάση την απογραφή του 2011 παρατηρείται λοιπόν πως υπήρξε μια αυξητική στο σύνολο των ατόμων που είχαν τελειώσει τη μέση εκπαίδευση συγκριτικά με το 2001. Ειδικότερα, παρα το γεγονός ότι υπήρξε αύξηση των καταγεγραμμένων εισερχόμενων μεταναστών, τα άτομα εκείνα που δηλώσαν ότι έχουν άγνοια γραφής και ανάγνωσης μειώθηκαν κατά 2% περίπου, με το 2001 να ορίζονται στα 69.998 και το 2011 στα 34.125. Αυτό εξάγει το συμπέρασμα σε συνδυασμό με το συνολικό αριθμό των μεταναστών ότι υπάρχει βελτίωση του εκπαιδευτικού επιπέδου των αλλοδαπών στην χώρα. Σημαντικό είναι να αναφερθεί πως υπήρξε και μια ελαφριά πτώση των ατόμων, σε ποσοστιαία βάση, εκείνων με μη ελληνική υπηκοότητα οι οποίοι και είναι κάτοχοι ανωτάτων τίτλων

μεταξύ των απογραφών του 2001 και του 2011. Ανώτατοι εκπαιδευτικοί τίτλοι ορίζονται όσοι είναι κάτοχοι πτυχίου ανωτάτων σχολών, μάστερ και διδακτορικού. Αναφορικά λοιπόν με τους τρεις αυτούς τίτλους καταγράφηκε ότι το 2001 τα ποσοστά ήταν 7,21% , 0,44% και 0,19% αντίστοιχα. Για την καταγραφή του 2011 τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν 7,40% για τους πτυχιούχους ανωτάτων σχολών, 0,52% κάτοχοι μάστερ και τέλος 0,16% οι κάτοχοι διδακτορικού τίτλου. Βέβαια ενώ η ποσοστιαία μεταβολή τους συνολικά ήταν αρνητική η αριθμητική τους μεταβολή ήταν αυξητική. Αυτή η διαφορά οφείλεται στον μεγαλύτερο αριθμό μεταναστών οι οποίοι και διαμένουν στη χώρα κατά το 2011. Έτσι αριθμητικά παρουσιάζεται μια αύξηση των ατόμων που κατέχουν ανώτατους εκπαιδευτικούς τίτλους περί τα 13.906 άτομα. Αναλυτικά το 2001 πτυχίο ανωτάτων εκπαιδευτικών σχολών κατείχαν 54.921 άτομα ενώ το 2011 το σύνολο αυτό αυξήθηκε στα 67.444 άτομα. Επίσης για τους κατόχους τίτλου μάστερ τα άτομα ορίζονται σε 3.332 και 4.731 για το 2001 και 2011 αντίστοιχα. Τέλος για τους κατόχους διδακτορικών τίτλων τα αριθμητικά αποτελέσματα για το 2001 ήταν 1.436 άτομα και για το 2011 1.420 (Κιρμιτσά,2019).

ε) Γεωγραφική Διασπορά των μεταναστών στον Ελληνικό χώρο.

Για την επιλογή του τόπου εγκατάστασης του μεταναστευτικού πληθυσμού το σημαντικότερο ρόλο παίζει η αγορά εργασίας και ο τομέας απασχόλησης τους. Η έρευνα του ΙΜΕΠΟ (Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής), μας δείχνει ότι το 87% του πληθυσμού των μεταναστών κατοικεί σε μεγάλες αστικές πόλεις, το 7% σε αγροτικές και μόνο το 6% σε ημιαστικές πόλεις. Συγκεκριμένα στην Αττική κατοικεί το 47% των μεταναστών και στην Θεσσαλονίκη το 8,6%. Αυτό συμβαίνει γιατί το αναπτυξιακό δυναμικό των πόλεων αυτών τους παρέχει περισσότερους τομείς απασχόλησης (αγροτικός, οικοδομικός, τουριστικός) για να επιλέξουν και άρα περισσότερες θέσεις εργασίας. Επίσης το φαινόμενο συγκέντρωσης των αλλοδαπών στο ενδότερο της χώρας, συνδέεται με την αυξημένη παραοικονομία που εμφανίζουν οι μεγάλες πόλεις , συνεπώς με την ευκολότερη εύρεση εργασίας στην περίπτωση του παράνομου μετανάστη (Καρλοβασίτης & Κανδεράκη, 2011).

2.4 Η ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Η θέση των μεταναστών στην ελληνική αγορά εργασίας και η επίδραση που ασκεί η μετανάστευση στην ελληνική οικονομία έχει μονοπωλήσει τα τελευταία έτη το ενδιαφέρον ερευνών και δημοσίων συζητήσεων. Ωστόσο, οι αδήλωτοι μετανάστες ή εκείνοι που βρίσκονται σε εκκρεμότητα, αποτελούν ένα μεγάλο ποσοστό, και είναι ένα τεράστιο εμπόδιο για την έρευνα σχετικά με τους μετανάστες στην ελληνική αγορά εργασίας (Schneider and Williams, 2013). Παρόλα τα εμπόδια, υπήρξε ένας ικανοποιητικός αριθμός ερευνών που ασχολήθηκαν με το περίπλοκο ζήτημα της μεταναστευτικής/προσφυγικής κρίσης στην Ελλάδα, παρουσιάζοντας μελέτες για τη θέση των μεταναστών στην ελληνική αγορά εργασίας από τη δεκαετία του 1990. Στη πλειοψηφία τους, τα ευρήματα των ερευνών συμφωνούσαν στη θετική κατά μέσο όρο επίδραση των μεταναστών στην οικονομία και την αγορά εργασίας (κυρίως μέσω της αναζωογόνησης της αγροτικής παραγωγής και της τόνωσης των επιχειρήσεων). Επιπροσθέτως, οι μετανάστες έχουν καταφέρει να ανταπεξέλθουν επαρκώς στις απαιτήσεις της ελληνικής αγοράς εργασίας και κοινωνίας (Schneider and Williams, 2013). Τέλος, με την είσοδό τους στην Ελλάδα, οι μετανάστες για λόγους επιβίωσης εργαζόντουσαν σε τομείς που οι Έλληνες δεν επιθυμούσαν να εργαστούν βοηθώντας με αυτόν τον τρόπο, στη μείωση του εργατικού κόστους σε πολλούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας και στην αύξηση της συνολικής κατανάλωσης. Κάτι τέτοιο, είχε ως συνέπεια την γενικότερη βελτίωση της οικονομίας της χώρας.

2.5 ΤΟΜΕΙΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

Η διεργασία των «Αναλυτικών Περιοδικών Δηλώσεων» (Α.Π.Δ.) που υποβλήθηκαν για τον Μάιο του 2018 (ΕΦΚΑ), με σκοπό την καταγραφή της οικονομικής δραστηριότητας των ασφαλισμένων, αποκαλύπτει ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των ασφαλισμένων (20,77%) απασχολείται στον κλάδο «Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο», έπειτα ακολουθεί ο κλάδος «Ξενοδοχεία και Εστιατόρια» (19,30%) και τέλος ο κλάδος των «Μεταποιητικών Βιομηχανιών» (12,25%). Οι ασφαλισμένοι που διαθέτουν ξένη υπηκοότητα, χώρας της Ε.Ε., απασχολούνται σε «Ξενοδοχεία και Εστιατόρια» (40,58%), στο «Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο» (12,75%) και τέλος στη «Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας» (11,15%). Η συντριπτική πλειοψηφία των Αλβανών εργαζομένων (38,82%) εργάζεται σε «Ξενοδοχεία και Εστιατόρια». Οι

Αλβανοί ασφαλισμένοι σε συντριπτικό ποσοστό 45,01% απασχολούνται ως «Ανειδίκευτοι Εργάτες, Χειρώνακτες και Μικροεπαγγελματίες» και το 31,14% απασχολούνται στον κλάδο «Παροχή Υπηρεσιών». Από τους υπόλοιπους αλλοδαπούς, το 40,28% εργάζονται στον κλάδο «Ανειδίκευτοι Εργάτες, Χειρώνακτες και Μικροεπαγγελματίες», το 25,38% στην «Παροχή Υπηρεσιών και ως Πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές» και το 10,85% ως «Υπάλληλοι Γραφείου».

Ορισμένες διαφορές εντοπίζονται και ανάμεσα στους μετανάστες πρώτης και δεύτερης γενιάς, καθώς η πρώτη κατηγορία κατέχει μεγαλύτερα ποσοστά ως προς την απασχόληση από εκείνους της δεύτερης γενιάς. Εκείνοι οι μετανάστες (δεύτερης γενιάς), που κατέχουν καταγωγή ελληνική και ξένη έχουν μικρότερα ποσοστά ανεργίας σε σχέση με εκείνους που η καταγωγή τους είναι αποκλειστικά ξένη. Η παραπάνω διαπίστωση μπορεί να εξηγηθεί από την οικονομική ύφεση που έχει επηρεάσει τους μετανάστες δεύτερης γενιάς.

Τα αποτελέσματα του ΕΙΕΑΔ (Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού) το 2017, δείχνουν ότι οι μετανάστες δεν επηρεάζουν τις θέσεις εργασίας των Ελλήνων, παρά μόνο σε μικρό βαθμό. Μάλιστα, θεωρούνται και λαμβάνονται ως εργατικό δυναμικό που συμπληρώνει το υπόλοιπο. Η είσοδος των μεταναστών στην Ελλάδα συνεπάγεται με διάφορα οφέλη. Ένα από αυτά, είναι ότι προσφέρουν φθηνό εργατικό δυναμικό και πληρώνουν φόρους όπως κάθε πολίτης. Επιπλέον, το ζήτημα της κοινωνικής τους ενσωμάτωσης εξαρτάται από το ηλικιακό και εκπαιδευτικό τους επίπεδο, όπως και από την αφομοίωσή τους στην αγορά εργασίας. Επιπροσθέτως, οι πόροι που εξοικονομούνται από την Ε.Ε δίνουν μεγάλη βοήθεια για την προσωρινή τους διαμονή στη χώρα. Καταληκτικά, μια καλά οργανωμένη και σοβαρή μεταναστευτική πολιτική μπορεί να μετατρέψει τη μετανάστευση σε μεγάλη ευκαιρία ανάπτυξης μιας χώρας (Κακούρης, 2020).

2.6 ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΩΝ ΜΙΣΘΩΝ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

Σε συνάρτηση με τους τομείς εργασίας, οι μισθοί των μεταναστών καθαρίζονται από μερικούς παράγοντες. Το πρώτο χαρακτηριστικό που εξετάζεται είναι το επίπεδο της εκπαίδευσης του μετανάστη, δεδομένου ότι αυτό το επίπεδο αποτελεί μία ένδειξη για την παραγωγικότητα του ατόμου, ενώ αντανακλά ταυτόχρονα και το ύψος του καταβαλλομένου μισθού. Πιο συγκεκριμένα, υψηλότερη προσήλωση στο θέμα της εκπαίδευσης σημαίνει υψηλότερο μισθό, το οποίο με την σειρά του μειώνει τον χρόνο που απαιτείται για να πετύχει κάποιος τον στόχο μισθού που έχει θέσει. Βέβαια, η κτήση κάποιου πτυχίου στην χώρα καταγωγής και στην χώρα προορισμού δεν αξιολογούνται ισότιμα οδηγώντας σε διαφορές, στο επίπεδο των μισθών των μεταναστών (Dustmann, 1996).

Αυτό σημαίνει ότι όσοι έχουν γίνει μέτοχοι της εγχώριας εκπαίδευσης, εμφανίζουν υψηλότερα εισοδήματα και αυξημένες πιθανότητες απασχόλησης σε σχέση με τους υπόλοιπους μετανάστες . Αποκλίσεις στην απόδοση της εκπαίδευσης δεν καταγράφονται μόνο εξαιτίας του τύπου μόρφωσης των μεταναστών, αλλά και με βάση το νομικό καθεστώς με το οποίο εισέρχονται στην χώρα υποδοχής. Παρόλο που οι επιδράσεις της εκπαίδευσης είναι μικρότερες για τους νόμιμους μετανάστες σε σχέση με τους άνδρες μετανάστες συνολικά, η εκπαίδευση φαίνεται να ασκεί μία ιδιαίτερα σημαντική επίδραση πάνω στα εισοδήματα των μη νόμιμων μεταναστών. Οπότε, εάν οι χώρες που οδηγούν τις άδειες πρόσβασης ενεργούν με βάση τα προσόντα του μεταναστευτικού πληθυσμού, και όχι στηριζόμενοι στους λόγους επανένωσης των οικογενειών που ενδέχεται να προβάλλουν οι μετανάστες, τότε τα εισερχόμενα άτομα θα έχουν υψηλότερες αποδόσεις στην αγορά εργασίας (,Beggs & Chapman 1988).

Το τελευταίο στοιχείο συνάδει με τα ευρήματα για την επίδραση της οικογενειακής κατάστασης πάνω στο επίπεδο των μισθών. Οι παντρεμένοι μετανάστες φαίνεται να κερδίζουν περισσότερο σε σχέση με τους ανύπαντρους, ενώ η επίδραση αυτή δεν είναι απόλυτη, δεδομένου ότι υπάρχει περίπτωση να μην καταγράφεται κάποια τέτοια σχέση μεταξύ οικογενειακής κατάστασης και εισοδήματος από την εργασία. Για τους παντρεμένους, όμως, άντρες με την ενδεδειγμένη νόμιμη άδεια παραμονής στην χώρα υποδοχής, οι επιδράσεις αυτές είναι μικρότερες. Τέλος, τόσο το καθεστώς του γάμου όσο και αριθμός των παιδιών επηρεάζουν θετικά τις απολαβές

των μεταναστών, με την θετική αυτή επίδραση να είναι μεγαλύτερη για τους άνδρες απ' ό τι είναι για τις γυναίκες (Chiswick & Miller, 1998).

Παράλληλα, υπάρχουν και σημαντικές διαφορές με βάση την χώρα προέλευσης του κάθε μετανάστη. Οι μεταβλητές για την χώρα προέλευσης χρησιμοποιούνται για να συλλάβουν την έννοια των μη μετρήσιμων διαφορών για το μέσο επίπεδο της παραγωγικότητας των μεταναστών. Με άλλα λόγια, η εθνικότητα δηλώνει τις όποιες διαφορές στην ποιότητα των ατόμων, οι οποίες δεν είναι να μετρηθούν από τις υπόλοιπες ερμηνευτικές μεταβλητές. Η ιθαγένεια φαίνεται να ωφελεί τους προσφερόμενους καθιερωμένους μισθούς, καθώς τα άτομα είναι πιο αφοσιωμένα στη χώρα τους και άρα, στις επενδύσεις του ανθρώπινου κεφαλαίου που συνδέονται με αυτή. Οι μετανάστες αντιθέτως, βρίσκονται σε μειονεκτική θέση στην αγορά εργασίας επειδή κάποιες θέσεις απασχόλησης θέτουν ως προαπαιτούμενο την ύπαρξη της ιθαγένειας, ή επειδή υπάρχουν παράνομες διακρίσεις εις βάρος τους. Πάντως δεν πρέπει να αγνοούμε και την περίπτωση όπου η χώρα προέλευσης δεν αποτελεί ένα στατιστικά σημαντικό μέγεθος για το επίπεδο του μισθού. (Shields & Wheatley Price, 2002).

Όσον αφορά τις μεταβλητές της αγοράς εργασίας, η εμπειρία είναι το πιο συχνά χρησιμοποιούμενο μέτρο. Η μεταβλητή της εμπειρίας αντανακλά τις ικανότητες που έχει αποκτήσει ο μετανάστης τόσο από την επιστήμη, όσο και από την ανεπίσημη εκπαίδευση που έλαβε από την εργασία του, και αφορά τη γνώση που συσσωρεύτηκε πριν από την μετανάστευση. Η εμπειρία που απέκτησε το άτομο στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής προσεγγίζεται μέσα από τον συνολικό χρόνο παραμονής του στην ξένη χώρα, από την ημέρα της μετανάστευσης. Όσο μεγαλύτερος είναι ο χρόνος παραμονής σε μία συγκεκριμένη θέση εργασίας, τόσο υψηλότερο το απόθεμα σε όλους εμπειρίας, οπότε και αναμένουμε τα έσοδα των μεταναστών να αυξάνονται (Chiswick, 1991).

Σύμφωνα με την οικονομική θεωρία, τα εισοδήματά τους αυξάνονται με έναν φθίνοντα ρυθμό με τα χρόνια παρουσίας στην αγορά εργασίας, και γι' αυτό στα οικονομετρικά μοντέλα χρησιμοποιείται η τετραγωνική μορφή της εργασιακής εμπειρίας. Στην ίδια λογική, κινείται και η ηλικία εισόδου του μετανάστη στην ξένη χώρα, δεδομένου ότι ηλικία ασκεί μία μη γραμμική επίδραση πάνω στην επαγγελματική επιτυχία, και με όσο περισσότερο χρόνο περνάει κάποιος στην χώρα

υποδοχής, τόσο μεγαλύτερος να είναι κι ο μέσος μισθός του. Πάντως, η ηλικία του μετανάστη από μόνη της ενδέχεται να έχει αρνητική επίδραση στο επίπεδο του μισθού, σε αντίθεση με το επίπεδο του εισοδήματος στην χώρα προέλευσης το οποίο ασκεί θετική επίδραση πάνω στα αρχικά εισοδήματα των μεταναστών (Borjas, 1987).

Η επιτυχία ενός μετανάστη στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την ικανότητά του να επικοινωνεί με τον κοινωνικό του περίγυρο. Είναι ενδεικτικό ότι η επάρκεια ενός μετανάστη λογίζεται ως ο δεύτερος πιο σημαντικός παράγοντας στον καθαρισμό της επαγγελματικής επιτυχίας του, έπειτα από την κατοχή ενός πτυχίου ειδίκευσης. Το κεφάλαιο της γλώσσας, αναπτύσσεται κατά τη διάρκεια της ωρίμανσης του ατόμου, και η μητρική γλώσσα ενός μετανάστη δεν ταυτίζεται με εκείνη που επικρατεί στην χώρα υποδοχής. Επομένως, είναι λογικό το γεγονός ότι η γλωσσική επάρκεια ως ένα χαρακτηριστικό του ανθρώπινου κεφαλαίου, εμφανίζει την τάση να εισάγεται σε κάθε μελέτη που ενδιαφέρεται για το θέμα της μετανάστευσης, καθώς αυτοί που κατέχουν σε ικανοποιητικό βαθμό την γλώσσα έχουν υψηλότερες ευκαιρίες απασχόλησης και υψηλότερα έσοδα (Καραμανλή, 2008).

Επιπλέον, η ικανότητα χειρισμού του γραπτού και του προφορικού λόγου δεν έχουν ισόποση επίδραση στο επίπεδο των μισθών. Η ανάγνωση είναι ένα χαρακτηριστικό που υπερτερεί της ομιλίας επηρεάζοντας το εισόδημα του μετανάστη. Μπορεί η άνεση στην ομιλία να οδηγεί σε αύξηση του μισθού που αγγίζει και το 16,5% αναλογικά πάντα με άτομα που δεν έχουν ευχέρεια στο λόγο. Παρόλα αυτά, οι ικανότητες γραφής και ανάγνωσης αποτελούν τις κύριες συνιστώσες για την επιτυχία μεταναστών στην αγορά εργασίας. Ένας λόγος για το φαινόμενο αυτό, είναι ότι οι μετανάστες που δεν είναι κάτοχοι κάποιας συγκεκριμένης ικανότητας, ενθαρρύνονται να εξειδικευτούν επίσημα από την χώρα προορισμού (Καραμανλή, 2008).

2.7 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Η μετανάστευση αυξάνει τη ζήτηση και δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας. Πρώτον, η διαθεσιμότητα εργατικού δυναμικού χαμηλού κόστους παρακινεί τις επιχειρήσεις να επενδύσουν περισσότερα χρήματα και να εργαστούν περισσότερο, με αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Αυτή η τεχνική αυξάνει το ΑΕΠ (Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν) και μειώνει την ανεργία. Ταυτόχρονα, οι καταναλωτικές δαπάνες αυξάνονται ραγδαία, γεγονός που δημιουργεί περισσότερες θέσεις εργασίας και μεγαλύτερες αμοιβές για τους ντόπιους, καθώς το εθνικό εισόδημα αυξάνεται (Collett, 2016). Ωστόσο, η ανεπίσημη οικονομία και οι αδήλωτες θέσεις εργασίας που ακολουθούν την παράνομη μετανάστευση δημιουργούν σημαντικό μειονέκτημα, επειδή οι εισφορές κοινωνικής ασφάλισης καταπίπτουν και το εισόδημα των νοικοκυριών της κατώτερης και μεσαίας τάξης μειώνεται. Ωστόσο, αυτό είναι ένα σύγχρονο ζήτημα που πρέπει να αντιμετωπιστεί από μια αποτελεσματική μεταναστευτική στρατηγική (Αγγελάκη, 2013).

Σύμφωνα με στοιχεία που εξέδωσε η Τράπεζα της Ελλάδος το 2010, οι μετανάστες είχαν ευεργετικό οικονομικό αντίκτυπο στην Ελλάδα λόγω της απασχόλησής τους σε επαγγέλματα που δεν ήθελαν οι Έλληνες. Επιπλέον, η μετανάστευση είχε μικρή επίδραση στα ποσοστά ανεργίας (Χαρδούβελης, 2011). Η αύξηση της απασχόλησής τους αντισταθμίζει τυχόν μειώσεις στους μισθούς του ηλικιωμένου πληθυσμού. Στην πραγματικότητα, όταν οι αλλοδαποί εργαζόμενοι αποτελούν πάνω από το 60% του εργατικού δυναμικού μιας περιοχής, το ποσοστό ανεργίας των Ελλήνων μειώνεται. Αυτό αποδεικνύει πώς, τελικά, οι μετανάστες μπορούν να συμπληρώσουν τους Έλληνες στην παραγωγική διαδικασία (Οικονόμου, et al., 2016). Η χρηματοδότηση του εθνικού συστήματος κοινωνικής ασφάλισης είναι ένας άλλος θετικός αντίκτυπος των μεταναστών στην οικονομία, καθώς οι ίδιοι έχουν αυξανόμενη επιρροή στην αναλογία εργαζομένων-συνταξιούχων, χωρίς να χρειάζεται να αυξηθούν οι φόροι για την εξισορρόπηση του δημόσιου χρέους (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2015). Τα χρήματα που απορροφώνται από την Ευρώπη και άλλους διεθνείς οργανισμούς για τη διαχείριση/αντιμετώπιση της κατάστασης των μεταναστών και την

τόνωση της οικονομίας θεωρούνται επίσης ως μια ευεργετική εξέλιξη για την ελληνική οικονομία.

Παρά την πλημμυρίδα των μεταναστών, η Ελλάδα βιώνει μια σοβαρή οικονομική ύφεση την τελευταία δεκαετία, η οποία έχει επηρεάσει ριζικά τις οικονομικές συνθήκες για όλα τα κοινωνικά στρώματα. Σύμφωνα με στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος για το 2005, το ελληνικό ΑΕΠ αυξήθηκε κατά 3,7% πριν από την οικονομική κρίση. Πριν από την ένταξη της Ελλάδας σε καθεστώς εποπτείας και την υπογραφή των πρώτων μνημονίων, η αγοραστική δύναμη των μεταναστών αντιστοιχούσε σε 2,6 ποσοστιαίες μονάδες του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος της χώρας, συνθήκη που τόνωνε ενεργά την οικονομία. Επιπλέον, οι συνδυασμένες καταθέσεις των μεταναστών, οι οποίες ξεπέρασαν τα 5 δισεκατομμύρια ευρώ, έδωσαν σωτήρια ώθηση στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα. Δεδομένου ότι οι μετανάστες ήταν οι πιο αξιόπιστοι δανειολήπτες, η μέση κατάθεση ανά μετανάστη ήταν 10.000 ευρώ, έναντι 8.000 ευρώ για το ελληνικό νόμισμα (Schneider και Williams, 2013). Οι μισθοί των μεταναστευτικών πληθυσμών φαίνεται ότι βοήθησαν την ελληνική οικονομία καθ' όλη τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης της χώρας. Οι γηγενείς δεν εποφθαλμιούσαν πλέον αυτές τις θέσεις λόγω του φθηνού εργατικού δυναμικού της μεγάλης πλειοψηφίας (που λειτουργούσε εκτός του νομικού πλαισίου των συλλογικών συμβάσεων), γεγονός που επέφερε κατακόρυφη πτώση των μισθών.

Είναι αλήθεια ότι οι Έλληνες και οι μετανάστες δεν εργάζονται συνήθως στους ίδιους κλάδους, και αρκετές μικρές επιχειρήσεις έχουν ανθίσει ως αποτέλεσμα της μετανάστευσης. Κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα, η ανάγκη για μετανάστες - εργάτες και παράνομους μετανάστες αυξήθηκε, οδηγώντας σε αύξηση του αριθμού της αδήλωτης εργασίας σε αυτούς τους κλάδους (Dustmann and Frattini, 2013). Ωστόσο, η σημερινή έξαρση της ανεργίας έχει αναμφίβολα επηρεάσει τόσο τους Έλληνες όσο και τους μετανάστες, άρα αυξάνει τον ανταγωνισμό για χαμηλόμισθα επαγγέλματα. Η πλειονότητα της ελληνικής βιομηχανίας (53,7%) πιστεύει ότι η είσοδος και η παρουσία των μεταναστών είχε ευνοϊκή επίδραση και ότι αυτό έχει θετική επίδραση στον πληθωρισμό, επειδή περισσότερα παιδιά γεννιούνται από μητέρες μετανάστριες (Van der Brug et al., 2015).

Καθώς ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ, οι αποδοχές των εργαζομένων και τα δημοσιονομικά δεδομένα επηρεάζονται άμεσα από την εισροή μεταναστών, μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι η χώρα υφίσταται οικονομικές απώλειες. Στην πραγματικότητα, η παρουσία των μεταναστών συμβάλλει στην ανάπτυξη της οικονομίας της χώρας, αν και κατά καιρούς υπάρχουν αρνητικές επιπτώσεις, όπως οι χαμηλότεροι μισθοί, οι ευέλικτες (εργασιακές σχέσεις εκτός συμβάσεων), η πτώση των τιμών της γης και των ακινήτων στις περιοχές, όπου διαμένουν οι μετανάστες και η επιτακτική ανάγκη οργάνωσης και βελτίωσης της αποτελεσματικότητας των κρατικών μηχανισμών που ρυθμίζουν τις περιοχές αυτές (Κακούρης, 2020).

3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ

Η μεταναστευτική πολιτική συνδέεται με το μεταναστευτικό φαινόμενο και τη διαμόρφωσή του. Η μεταναστευτική πολιτική επηρέασε όχι μόνο τα μεταναστευτικά φαινόμενα αλλά και την ευρύτερη κοινωνική πραγματικότητα, τόσο στο επίπεδο των κοινωνικοοικονομικών δεσμών που ενθάρρυνε όσο και στο επίπεδο των κοινωνικών αξιών, της κοινωνικοηθικής ταυτότητας και της κοινωνικής συνοχής. Έτσι, στις αρχές της τελευταίας δεκαετίας του 20ού αιώνα και ενόψει της ανάδυσης μιας νέας εποχής για την Ευρώπη και τον κόσμο, όχι μόνο τα φαινόμενα και οι καταστάσεις είναι καθοριστικής σημασίας για τη διαμόρφωση αυτής της εποχής, αλλά και η Κοινωνική Πολιτική που εκφράζει τις καταστάσεις, τις αντιλήψεις και τις επιθυμίες που σχετίζονται με τα φαινόμενα αυτά και που τελικά καθορίζει τη δυναμική και τις προοπτικές αυτής της εποχής (Φουντουλάκη και Δρακακάκη, 2009).

3.1 ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η μεταναστευτική πολιτική ορίζεται ως το σύνολο των μέτρων των υιοθετούμενων πολιτικών και των κοινωνικών πρακτικών που, αφενός, ρυθμίζουν και ελέγχουν την είσοδο, τη διαμονή και την απασχόληση των μεταναστών, των δικαιούχων διεθνούς προστασίας και των αιτούντων αυτής, αφετέρου, απευθύνονται και αντιμετωπίζουν τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς που είναι ήδη εγκατεστημένοι στο έδαφος της χώρας υποδοχής (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

Συγκεκριμένα, ο πρώτος άξονας της μεταναστευτικής πολιτικής αναφέρεται στους νόμους και τη θεσμική δομή που διέπουν την υποδοχή και τη νόμιμη αδειοδότηση της διαμονής των μεταναστών, των αιτούντων και των δικαιούχων

διεθνούς προστασίας στη χώρα υποδοχής. Παράλληλα, περιγράφει την πολιτική επιστροφής της χώρας υποδοχής.

Ομοίως, ο δεύτερος πυλώνας αφορά την Κοινωνική Πολιτική, συμπεριλαμβανομένων των εθνικών και ευρωπαϊκών πολιτικών για την υποδοχή και την ένταξη των μεταναστών, όπως η εκπαίδευση, η στέγαση και οι ρυθμίσεις για την απασχόληση. Σε γενικές γραμμές, οι πολιτικές που εφαρμόζονται στο πλαίσιο αυτού του άξονα είναι ευνοϊκές και επιδιώκουν να προωθήσουν τις θεσμικές, τυπικές και κοινωνικές συνθήκες για τη σύγκλιση των μεταναστευτικών πληθυσμών με τους κατοίκους της χώρας υποδοχής.

Η μεταναστευτική πολιτική διαφέρει από χώρα σε χώρα, από ήπειρο σε ήπειρο και από χρονική περίοδο σε χρονική περίοδο, με βάση τις παγκόσμιες και επιμέρους πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές καταστάσεις, καθώς και τις διακρατικές συμφωνίες που κατά καιρούς συνάπτονται μεταξύ δύο ή περισσότερων χωρών (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

ΈΝΤΑΞΗ: ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Ο όρος "ένταξη" αναφέρεται σε μια ατομική ή ομαδική διαδικασία που συνίσταται στην προσπάθεια των μεταναστών, των αιτούντων και των αποδεκτών διεθνούς προστασίας να προσαρμοστούν σε έναν νέο τόπο και μια νέα πραγματικότητα (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

Η ένταξη απαιτεί μια πολυεπίπεδη διαδικασία "εκπαίδευσης" που ξεκινά με την παροχή βασικών αναγκών (υποδοχή, στέγαση, πρόσβαση στην υγεία, την εκπαίδευση, τις κοινωνικές υπηρεσίες και την ασφάλιση, τον επαγγελματικό αναπροσανατολισμό, την κατάρτιση και την προσαρμογή στις νέες επαγγελματικές συνθήκες και απαιτήσεις). Στο δεύτερο επίπεδο, η ένταξη συνεπάγεται τη σταδιακή εξοικείωση με τις στάσεις, τις συμπεριφορές και τις ανταλλαγές των πολιτών της χώρας υποδοχής και, ως εκ τούτου, περιλαμβάνει τα πιο προχωρημένα στάδια της κοινωνικής ένταξης, όπως ο επαναπροσδιορισμός της πολιτιστικής ταυτότητας, οι αλλαγές στον τρόπο ζωής, τα καταναλωτικά πρότυπα και η διάρθρωση των οικογενειακών και κοινωνικών σχέσεων, καθώς και η συμμετοχή στη δημόσια και πολιτική ζωή μιας χώρας διαφορετικής από τη χώρα καταγωγής.

Ως εκ τούτου, η ένταξη αποτελεί θεμελιώδη πτυχή των κοινωνικών προγραμμάτων των κρατών. Κατά συνέπεια, προσεγγίζεται και αξιολογείται συλλογικά και επιδιώκει την προώθηση της κοινωνικής συνοχής του κράτους υποδοχής (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

3.2 ΜΟΝΤΕΛΑ ΕΝΤΑΞΗΣ

Η κατανόηση της πολυπλοκότητας του μεταναστευτικού φαινομένου οδήγησε στη δημιουργία χρονολογικά και γεωγραφικά/πολιτισμικά διαφοροποιημένων μοντέλων και προγραμμάτων ένταξης. Συγκεκριμένα, τα κυρίαρχα μοντέλα ένταξης είναι τα ακόλουθα:

Το αφομοιωτικό μοντέλο που απαγορεύει τη διαφορετικότητα και την ετερογένεια. Η στρατηγική αυτή στοχεύει στην πολιτισμική ομογενοποίηση και στη διαμόρφωση μιας συνεκτικής σύγχρονης κοινωνίας εργαζομένων και καταναλωτών, υιοθετώντας τον τρόπο ζωής (τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο βίο) του γηγενούς πληθυσμού και εγκαταλείποντας τα ήθη και τα έθιμα των εθνών προέλευσης.

Το πολυπολιτισμικό μοντέλο που σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, προκειμένου να συνυπάρξουν διαφορετικοί πολιτισμοί, είναι απαραίτητο να αναγνωριστούν και να διατηρηθούν τα μοναδικά χαρακτηριστικά του καθενός. Η προσέγγιση αυτή αναγνωρίζει ότι υπάρχουν ομάδες διαφορετικής προέλευσης στην κοινωνία και ότι ο μόνος τρόπος για τη συμβίωσή τους είναι η αποδοχή της διαφορετικότητας. Ως εκ τούτου, η κρατική εξουσία πρέπει να είναι αμερόληπτη και δίκαιη και κάθε κοινότητα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να δημιουργήσει τη δική της πολιτιστική ταυτότητα (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

Το μοντέλο αυτό έχει υιοθετηθεί από μεγάλο αριθμό κρατών σε δύο πρωταρχικές παραλλαγές:

- *Το συντηρητικό/φιλελεύθερο μοντέλο*, το οποίο σέβεται την πολιτισμική ποικιλία εφόσον τα άτομα συμπεριφέρονται ως πελάτες στην οικονομία της αγοράς και ως πολίτες του έθνους.

- *Το κοινωνικό μοντέλο, το οποίο βασίζεται στην παραδοχή ότι ο καταναλωτής είναι καταναλωτής της αγοράς, της κοινωνίας στο σύνολό της και της οικονομίας. το κοινωνικό μοντέλο, το οποίο επιμένει στη συνειδητοποίηση της πολιτισμικής ποικιλίας, η οποία πρέπει να διεκδικηθεί και να αναγνωριστεί από κοινού από τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα. (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019)*

Παρά το γεγονός ότι τα πρότυπα και οι τακτικές ενσωμάτωσης των μεταναστών διαφέρουν από χώρα σε χώρα, το ζήτημα των μεταναστών δεύτερης γενιάς έχει δημιουργήσει ένα σημαντικό κίνητρο για την αλλαγή μοντέλων και ιδεών (Simon, 2007).

Σε αντίθεση με τα προαναφερθέντα μοντέλα και προκειμένου να βγει από το αδιέξοδο που είχαν δημιουργήσει σε ορισμένες ευρωπαϊκές κοινωνίες τόσο το μοντέλο της αφομοίωσης όσο και το μοντέλο της πολυπολιτισμικότητας, η Ευρώπη υιοθέτησε *το μοντέλο της κοινωνικής ένταξης* ως έννοια και πολιτική στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα τέλη της δεκαετίας του 1990.

Για το σκοπό αυτό, υιοθετήθηκε μια διαπολιτισμική προσέγγιση με απώτερο στόχο την πολιτιστική, κοινωνική, οικονομική και πολιτική καινοτομία μέσω της παραγωγικής ανταλλαγής και σύνθεσης μεταξύ πλειοψηφιών και μειονοτήτων κυρίαρχης κουλτούρας και διαφόρων υποκουλτούρων, κοινωνικών τάξεων, θρησκευτικών πεποιθήσεων και κεντρικών και τοπικών κυβερνήσεων. Το παράδειγμα αυτό υιοθέτησε τον διαπολιτισμικό διάλογο ως μέσο διαχείρισης της διαφοράς, αφενός, χωρίς να τίθεται σε κίνδυνο η πλήρης ενσωμάτωση των μεταναστών στους πολιτισμούς υποδοχής και, αφετέρου, για τη δημιουργία συνοχής στη σύγχρονη πολυπολιτισμική κοινωνία (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΕΝΤΑΞΗΣ

Η Εθνική Στρατηγική του 2019 προτείνει και προωθεί ένα νέο μοντέλο ένταξης που βασίζεται στο κοινωνικό μοντέλο και είναι προσαρμοσμένο στη δυναμική, τις ιδιαιτερότητες και τις ιδιομορφίες της ελληνικής κοινωνίας και του ελληνικού κράτους. Απώτερος στόχος της είναι η "κατάκτηση" της διαπολιτισμικότητας.

- Επιδιώκει την εγκαθίδρυση και διατήρηση μιας κοινωνίας χωρίς αποκλεισμούς, που εκτιμά τη διαφορετικότητα.
- Σέβεται τους όρους και τους περιορισμούς που ισχύουν και για τους γηγενείς πολίτες του κράτους υποδοχής - υπερασπίζεται τα δικαιώματα και τις ελευθερίες όλων και τις υποχρεώσεις των ανθρώπων που ζουν σε αυτό.
- Επιτρέπει και προωθεί την αλληλεπίδραση, τη συνεργασία, το διάλογο και την εποικοδομητική κριτική μεταξύ διαφορετικών (εθνοτικών, πολιτισμικών κ.λπ.) κοινοτήτων υπό δημοκρατικές και ισότιμες συνθήκες.
- Προωθεί την αμοιβαία κατανόηση και την κοινωνική συνοχή
- Προάγει την ανάπτυξη της χώρας υποδοχής σε όλα τα επίπεδα με τη συμμετοχή όλων των κατοίκων της, οι οποίοι αντιλαμβάνονται ότι το δημόσιο συμφέρον και το μέλλον της κοινωνίας υποδοχής τούς αφορά τόσο ατομικά όσο και συλλογικά. (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019)

Προκειμένου η στρατηγική αυτή να εκτελεστεί με επιτυχία, η τοπική κοινωνία και κοινότητα που εμπλέκεται στη διαδικασία ένταξης πρέπει να εκπαιδευτεί, να κινητοποιηθεί και να συμμετάσχει.

Η τοπική αυτοδιοίκηση είναι το πρωταρχικό εργαλείο υλοποίησης των σχεδίων ένταξης σε αυτό το περιβάλλον. Εξίσου αναγκαία και κρίσιμη είναι η ενεργός εμπλοκή και συμβολή της κοινωνίας των πολιτών (ενώσεις και οργανώσεις μεταναστών, μη κυβερνητικές οργανώσεις) και των διεθνών οργανισμών στην υλοποίηση των προγραμματισμένων πρωτοβουλιών για την υποδοχή και την ένταξη (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

3.3 ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Η μεταναστευτική πολιτική αποτελεί σημαντικό και αναπόσπαστο μέρος της συνολικής αναπτυξιακής στρατηγικής μιας χώρας, αλλάζοντας την κοινωνία, την οικονομία και προωθώντας την κοινωνική συνοχή. Οι νομιμοποιήσεις ήταν ένα μέτρο που χρησιμοποιήθηκε από την ελληνική κυβέρνηση μεταξύ 1998 και 2007 για την

αποσυμπίεση και τη ρύθμιση των ομάδων μεταναστών, των οποίων η παράνομη διαβίωση δημιουργούσε περισσότερα προβλήματα, καθώς συνδεόταν με παραβατική συμπεριφορά, "μαύρη" και αδήλωτη εργασία με θύματα τους εκμεταλλευόμενους μετανάστες και αρνητικές επιπτώσεις στην κοινωνία με την αύξηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, με αποτέλεσμα τη γκετοποίηση των αποκλεισμένων ομάδων. Τα τελευταία χρόνια έχουν διεξαχθεί εκτεταμένες διαδικασίες νομιμοποίησης, οι οποίες ξεκίνησαν το 1997 και ολοκληρώθηκαν το 2007 (Π.Δ. 358/97 και 359/97, Ν. 2910/2001, Ν. 3386/2005 και Ν. 3536/2007) για τη διαχείριση όσων εισήλθαν παράνομα στην Ελλάδα και παρέμειναν εκεί για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Η σταθερότητα της νόμιμης διαμονής αποτελεί κρίσιμο στοιχείο της κοινωνικής ένταξης των υπηκόων τρίτων χωρών και μπορεί να διασφαλιστεί επαρκώς μόνο με την έκδοση αδειών διαμονής μακράς διάρκειας, καθώς οι κάτοχοι αυτών των αδειών δεν κινδυνεύουν να στερηθούν περιοδικά την άδεια διαμονής τους και απολαμβάνουν επίσης συγκεκριμένα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα που διασφαλίζουν και προάγουν την κοινωνική τους ένταξη. (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019)

Σκοπός της κωδικοποίησης του μεταναστευτικού δικαίου με τον Κώδικα Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης (Ν. 4251/2014), όπως τροποποιήθηκε και ισχύει, ήταν η ενοποίηση των διατάξεων του μεταναστευτικού δικαίου, η εναρμόνισή του με το δίκαιο της ΕΕ, ο εξορθολογισμός του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου και η αντιμετώπιση των δυσλειτουργιών που είχαν εντοπιστεί κατά την εφαρμογή του ισχύοντος δικαίου.

Ειδικότερα, ο Κώδικας απλοποίησε τις διαδικασίες έκδοσης αδειών διαμονής, και αύξησε τη διάρκειά τους, αναθεώρησε τις προϋποθέσεις πρόσβασης στην αγορά εργασίας, προώθησε ένα φιλικό προς τις επενδύσεις περιβάλλον και διευκόλυνε την πρόσβαση στο καθεστώς του επί μακρόν διαμένοντος. Επιπλέον, θεσπίστηκε ένα πλέγμα προστασίας των παιδιών και ένα ειδικό ευνοϊκό καθεστώς διαμονής για τη «δεύτερη γενιά» μεταναστών, προκειμένου να διευκολυνθούν οι προοπτικές ένταξής τους και να μην υπόκεινται στις γενικές διαδικασίες και προϋποθέσεις ανανέωσης των αδειών διαμονής και στον κίνδυνο να χάσουν ανά πάσα στιγμή το καθεστώς νόμιμης διαμονής τους. (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019)

Επιπλέον, τροποποιήθηκαν οι όροι και οι προϋποθέσεις πρόσβασης στις άδειες διαμονής επί μακρόν διαμένοντος με σκοπό την προώθηση της άδειας διαμονής, η οποία, λόγω των αυξημένων δικαιωμάτων και της ίσης μεταχείρισης σε διάφορους τομείς της κοινωνικής και οικονομικής ζωής, αποτελεί ένα είδος "ανταμοιβής" για τον προσανατολισμό στην ένταξη, για τους μετανάστες που αποδεικνύουν ότι έχουν αναπτύξει ισχυρούς δεσμούς με την Ελλάδα, ζώντας και εργαζόμενοι νόμιμα στην χώρα επί σειρά ετών. Όσον αφορά τα μακροχρόνια εθνικά καθεστάτα, δηλαδή τις 10ετείς και αόριστες άδειες διαμονής βάσει της προηγούμενης νομοθεσίας, διατηρήθηκαν σε παράλληλη πορεία, αλλά καταργήθηκε η αυτόματη ανανέωσή τους και μεταφέρθηκαν στο καθεστώς του επί μακρόν διαμένοντος στην ΕΕ υπό ευνοϊκότερες συνθήκες.

Σημαντικό κομμάτι της νομοθεσίας είναι η λειτουργία ενός παράλληλου συστήματος για τη νομιμοποίηση μέσω εξατομικευμένης διαδικασίας (εξαιρετικοί λόγοι) των υπηκόων τρίτων χωρών που κατείχαν άδεια μόνιμης διαμονής κατά τα προηγούμενα δέκα έτη ή που διέμεναν στη χώρα για περισσότερα από επτά έτη, όπως αποδεικνύεται από σχετικά έγγραφα που αποδεικνύουν ότι έχουν αναπτύξει δεσμούς με τη χώρα. Επιπλέον, οι προϋποθέσεις για τη διασφάλιση της νομιμότητας της διαμονής της δεύτερης γενιάς έχουν τροποποιηθεί με ακόμη πιο ευνοϊκό τρόπο, καθώς οι πολίτες τρίτων χωρών δικαιούνται πλέον άδεια διαμονής, ανεξαρτήτως του νομικού καθεστώτος ή του νομικού τους τίτλου, εφόσον έχουν ολοκληρώσει επιτυχώς έξι ελληνικές τάξεις πριν από την ηλικία των 23 ετών. (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019)

Οι πολίτες κρατών μελών και οι υπήκοοι τρίτων χωρών που δεν έχουν ακόμη αποκτήσει το καθεστώς του επί μακρόν διαμένοντος, αλλά έχουν γίνει δεκτοί και έχουν εισέλθει στο έδαφος κράτους μέλους για να εργαστούν, διαμένουν και εργάζονται νόμιμα στο εν λόγω κράτος μέλος, ή έχουν γίνει δεκτοί για λόγους άλλους από την εργασία (π.χ. οικογενειακή επανένωση) και στη συνέχεια τους έχει χορηγηθεί πρόσβαση στην αγορά εργασίας του κράτους-μέλους, σύμφωνα με άλλες διατάξεις του ενωσιακού ή του εθνικού δικαίου.

Ειδικότερα, το δικαίωμα ίσης μεταχείρισης με τους ημεδαπούς που παρέχεται στους υπηκόους τρίτων χωρών - κατόχους ενιαίας άδειας διαμονής, με τη διατήρηση

συγκεκριμένων παρεκκλίσεων ή επιφυλάξεων της ειδικής εθνικής νομοθεσίας, αφορά τους ακόλουθους τομείς:

α) όρους απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένης της ελάχιστης ηλικίας για την απασχόληση, συνθήκες εργασίας, συμπεριλαμβανομένων του μισθού και της απόλυσης, ωράριο εργασίας, άδειες και αργίες, καθώς υγεία και ασφάλεια στον χώρο εργασίας.

β) το δικαίωμα απεργίας και ανάληψης εργατικών κινητοποιήσεων σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, καθώς και το δικαίωμα προσχώρησης και συμμετοχής σε οργάνωση εργαζομένων ή εργοδοτών ή σε οποιαδήποτε οργάνωση της οποίας τα μέλη ασκούν συγκεκριμένο επάγγελμα, συμπεριλαμβανομένων των παροχών που παρέχουν οι οργανώσεις αυτές, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος διαπραγμάτευσης και σύναψης συλλογικών συμβάσεων, με την επιφύλαξη των διατάξεων περί δημόσιας τάξης και δημόσιας ασφάλειας.

γ) εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση. Το δικαίωμα ίσης μεταχείρισης θα παρέχεται στους υπηκόους τρίτων χωρών που απασχολούνται ή απασχολήθηκαν ή είναι εγγεγραμμένοι ως άνεργοι, εξαιρουμένων των επιδομάτων και δανείων σπουδών και διαβίωσης, καθώς και άλλων επιδομάτων και δανείων που χορηγούνται για εκπαιδευτικούς λόγους. Όσον αφορά την πρόσβαση στην πανεπιστημιακή και τριτοβάθμια εκπαίδευση και στην επαγγελματική κατάρτιση που δεν συνδέεται άμεσα με τη συγκεκριμένη απασχόληση, ισχύουν διάφορες προϋποθέσεις, συμπεριλαμβανομένων των επαρκών γλωσσικών δεξιοτήτων και της καταβολής διδάκτρων σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία.

δ) την αναγνώριση διπλωμάτων, πιστοποιητικών και άλλων επαγγελματικών τίτλων σύμφωνα με τις ισχύουσες εθνικές διαδικασίες.

ε) κλάδοι κοινωνικής ασφάλισης, όπως ορίζονται στον κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 883/2004 του Συμβουλίου για το συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης των μισθωτών, των μη μισθωτών και των μελών των οικογενειών τους που διακινούνται εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι αρμόδιες αρχές δεν μπορούν να περιορίζουν τα δικαιώματα αυτά για εργαζόμενους από τρίτες χώρες που έχουν απασχοληθεί για τουλάχιστον έξι μήνες και είναι εγγεγραμμένοι ως άνεργοι.

στ) φορολογικές παροχές, υπό την προϋπόθεση ότι ο εργαζόμενος θεωρείται φορολογικός κάτοικος της ελληνικής επικράτειας. Σε περιπτώσεις που ο εγγεγραμμένος ή συνήθης τόπος διαμονής των μελών της οικογένειας του διακινούμενου εργαζομένου από τρίτη χώρα για τον οποίο ζητούνται παροχές βρίσκεται εντός της ελληνικής επικράτειας, οι αρμόδιες αρχές τους αντιμετωπίζουν ισότιμα.

ζ) πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες που διατίθενται στο κοινό και απόκτηση αυτών, συμπεριλαμβανομένων των διαδικασιών στέγασης σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, με την επιφύλαξη της ελευθερίας σύναψης συμβάσεων βάσει του ενωσιακού και του εθνικού δικαίου. Οι μισθωτοί εργαζόμενοι και οι εργαζόμενοι από τρίτες χώρες τυγχάνουν ίσης μεταχείρισης από τις αρμόδιες αρχές, με εξαίρεση την πρόσβαση στη στέγαση.

η) τις συμβουλευτικές υπηρεσίες που παρέχουν τα γραφεία ευρέσεως εργασίας. Κατά τη διαδικασία έκδοσης και ανανέωσης των αδειών διαμονής, η αντικατάσταση της άδειας διαμονής με αυτοτελές έγγραφο και η χρήση βιομετρικών δεδομένων αποτελούν κρίσιμα στοιχεία (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

3.4 Η ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

Εδώ και πολλά χρόνια, η οργανωμένη υποδοχή και ένταξη των μεταναστών, των αιτούντων και των δικαιούχων διεθνούς προστασίας, δεν αποτελεί προτεραιότητα της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής. Το κύριο βάρος δόθηκε στη διαχείριση των μεταναστευτικών ροών, με έμφαση στον έλεγχο των συνόρων, τη νομιμοποίηση των παράνομων μεταναστών και την έκδοση καρτών παραμονής. Η διαδικασία ένταξης βασίζεται κυρίως στις ατομικές προσπάθειες των μεταναστών και ενός μικρού αριθμού προσφύγων μέσω των δικτύων υποστήριξης των ήδη εγκατεστημένων ομοεθνών τους. Η άμεση πρόσβασή τους στην αγορά εργασίας της αναπτυσσόμενης τότε ελληνικής οικονομίας επέτρεψε την ενσωμάτωση των αρχικών ροών. Το 2008, έγινε μια προσπάθεια να αναπτυχθεί μια πολιτική ένταξης στο ολοκληρωμένο σχέδιο "Εστία",

το οποίο δεν διέθετε προϋπολογισμό και ως εκ τούτου παρέμεινε ανεφάρμοστο (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

Με το συγχρηματοδοτούμενο Ευρωπαϊκό Ταμείο Ένταξης (ETE) για την περίοδο 2007-2013 (με περίοδο υλοποίησης 2009-2015), η Αρμόδια Αρχή, η Διεύθυνση Κοινωνικής Ένταξης του Υπουργείου Εσωτερικών, δημιούργησε, συντόνισε και χρηματοδότησε αρκετές δράσεις, που περιλάμβαναν όλους τους άξονες ένταξης. Αν και οι πρωτοβουλίες αυτές αντιστάθμισαν εν μέρει την έλλειψη ενός ολοκληρωμένου σχεδίου για την επιχειρησιακή ένταξη, ήταν ασύνδετες, προσωρινές και χωρίς συνοχή (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

Η Εθνική Στρατηγική για την Ένταξη (2013) εκπονήθηκε ως απάντηση σε αίτημα της ΕΕ για τον σχεδιασμό εθνικών στρατηγικών από όλα τα κράτη μέλη προκειμένου να επιβεβαιωθεί η συνάφεια μεταξύ των στρατηγικών στόχων και των δράσεων του ΕΤΑ και να προσδιοριστούν οι άξονες πολιτικής για τη χρηματοδότηση του σχεδιαζόμενου Ταμείου Ασύλου, Μετανάστευσης και Ένταξης (TAME) για την περίοδο 2014-2020 (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

Η Εθνική Στρατηγική του 2013 βασίστηκε σε έγγραφα της ΕΕ, όπως η Κοινή Ατζέντα για την Ένταξη (COM 389/2005), η οποία περιλαμβάνει τις Κοινές Βασικές Αρχές για την Πολιτική Ένταξης των Μεταναστών, η Διακήρυξη της Ευρωπαϊκής Υπουργικής Διάσκεψης για την Ένταξη στη Σαραγόσα (Απρίλιος 2010) και το Πρόγραμμα της Στοκχόλμης (2009), καθώς και ο Νόμος 3386 /2005, ο οποίος ορίζει ότι «Η κοινωνική ένταξη αποσκοπεί στην παροχή δικαιωμάτων στους υπηκόους τρίτων χωρών που εξασφαλίζουν την αναλογική και ισότιμη συμμετοχή τους στην κοινωνία» (άρθρο 65, παράγραφος 1).

Σήμερα, η Εθνική Στρατηγική Ένταξης λαμβάνει υπόψη τις πιο πρόσφατες θέσεις της ΕΕ, όπως τα Συμπεράσματα του Συμβουλίου Υπουργών της Ευρώπης για την Ένταξη κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Προεδρίας της Ένωσης (Ιούνιος 2014), το πρόσφατο Σχέδιο Δράσης για την Ένταξη Υπηκόων Τρίτων Χωρών της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το πολυετές πρόγραμμα του T.A.M.E., καθώς και τη σχετικά πρόσφατη εθνική νομοθεσία για την ένταξη που περιλαμβάνεται στον Κώδικα Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

3.5 Η ΝΕΑ ΕΘΝΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΎΝΤΑΞΗ

Η ελληνική κοινωνία ειδικότερα γίνεται όλο και πιο ποικιλόμορφη, και αυτή η τάση θα συνεχιστεί. Η Eurostat εκτιμά ότι στην Ευρωπαϊκή Ένωση ζουν περίπου 20 εκατομμύρια αλλοδαποί υπήκοοι, δηλαδή το 4% του συνολικού πληθυσμού της Ένωσης. Ο 21^{ος} αιώνας θα χαρακτηρίζεται από την ανθρώπινη κινητικότητα, σε διαφορετικό βαθμό και για διάφορους λόγους, τόσο στην Ευρώπη όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Ως εκ τούτου, η χώρα, η οποία είναι χώρα υποδοχής λόγω της γεωγραφικής της θέσης, πρέπει να εντείνει τις προσπάθειές της όχι μόνο για τη διαχείριση των συνεχιζόμενων εισερχόμενων μεταναστευτικών ροών, αλλά και για την ανάπτυξη πολιτικών υποδοχής και ένταξης υπηκόων άλλων χωρών.

Το έργο αυτό συμμορφώνεται επίσης με τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Ειδικότερα, η ΕΕ υποστηρίζει εδώ και καιρό και θα συνεχίσει να ενθαρρύνει τις επιθυμίες των κρατών-μελών να ενταχθούν. Η διασφάλιση ότι όλοι όσοι εισέρχονται στο έθνος νόμιμα και νομίμως, ανεξάρτητα από τη διάρκεια της παραμονής τους, θα μπορούν να συμμετέχουν και να συνεισφέρουν, είναι ζωτικής σημασίας για τη μελλοντική ευημερία και συνοχή της ελληνικής κοινωνίας. Η επιτυχής ενσωμάτωση των υπηκόων τρίτων χωρών είναι υψίστης σημασίας προκειμένου να διατηρηθούν οι ηθικές επιταγές και το δημοκρατικό πνεύμα που ορίζουν και προσδιορίζουν το ελληνικό κράτος, δεδομένου ότι η συγκεκριμένη συγκυρία συμπίπτει με την οικονομική ύφεση και την αύξηση των ξενοφοβικών και ρατσιστικών περιστατικών (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

Ωστόσο, παρά τις προσπάθειες που καταβάλλονται, η ένταξη των αλλοδαπών υπηκόων στην κοινωνία εξακολουθεί να είναι δύσκολη. Σύμφωνα με μελέτες, ιδίως οι υπήκοοι τρίτων χωρών συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν εμπόδια στο εκπαιδευτικό σύστημα, στην αγορά εργασίας και στην πρόσβαση σε ποιοτική στέγαση, ένα πρόβλημα που είναι ευρέως διαδεδομένο σε όλη την Ευρώπη. Ακόμη και όταν εργάζονται, είναι πιθανότερο να αντιμετωπίσουν κοινωνικό αποκλεισμό ή φτώχεια, απ'ότι οι ντόπιοι. Στο οικονομικό μέτωπο, το γεγονός αυτό αποτελεί για το κράτος πρόκληση αλλά και ευκαιρία, καθώς τα στοιχεία δείχνουν ότι οι φορολογικές εισφορές των αλλοδαπών και η υποστήριξη των εθνικών ασφαλιστικών φορέων είναι επωφελείς

για τις χώρες υποδοχής τους, ιδίως αν ενσωματωθούν γρήγορα, ξεκινώντας από την είσοδό τους στο εκπαιδευτικό σύστημα και την αγορά εργασίας (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

Στην Ελλάδα, ο αριθμός των συνταξιούχων ξεπερνά τον αριθμό των νέων εργαζομένων που εντάσσονται στο εργατικό δυναμικό. Η τάση αυτή και η διεύρυνση του "χάσματος" μεταξύ εργαζομένων και συνταξιούχων συμβαίνουν επίσης ταχύτερα από ό,τι στις βορειότερες χώρες, λόγω του χαμηλού ποσοστού γεννήσεων της χώρας. Στην πραγματικότητα, αυτό

υποδηλώνει ότι η χώρα θα αντιμετωπίσει μεγαλύτερες δυσκολίες στο μέλλον να διατηρήσει το σημερινό επίπεδο κοινωνικών παροχών και να πληρώσει για τα συνταξιοδοτικά της συστήματα. Μελέτες δείχνουν ότι στο μέλλον οι συντάξεις θα είναι λιγότερο γενναιόδωρες από το εισόδημα. Ως αποτέλεσμα αυτού, οι ηλικιωμένοι θα γίνουν πιο ευάλωτοι στη φτώχεια. Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat, τουλάχιστον τα 2/3 των ευρωπαϊκών εθνών θα χρειαστούν τη βοήθεια μεταναστών από μη ευρωπαϊκά έθνη για να εξασφαλίσουν τη δημογραφική σταθερότητα στην Ευρώπη μέχρι το 2050.

Με άλλα λόγια, η ελληνική κοινωνία μπορεί να επωφεληθεί άμεσα από την επένδυση εθνικών και ευρωπαϊκών πόρων σε μια ολοκληρωμένη ατζέντα ένταξης, τόσο σε κοινωνικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο. Επιπλέον, μπορεί να βοηθήσει να μετακινηθεί η ελληνική κοινωνία μακροπρόθεσμα προς την κατεύθυνση να γίνει μια κοινωνία πιο πλούσια, πιο συνεκτική και χωρίς αποκλεισμούς.

Αναγνωρίζεται ότι οι πρωτοβουλίες για την υποβοήθηση της ένταξης των αλλοδαπών υπηκόων δεν χρειάζεται -και δεν πρέπει- να συμβιβάζουν τις προσπάθειες για την προστασία των πολιτών του έθνους που ταυτίζονται με άλλες ευάλωτες ομάδες ή μειονότητες. Στην πραγματικότητα, οι προσπάθειες επικαιροποίησης και ανάπτυξης σύγχρονων, προοδευτικών και αποτελεσματικών πολιτικών κοινωνικής πολιτικής, εκπαίδευσης, αγοράς εργασίας, υγείας και ισότητας θα πρέπει να περιλαμβάνουν την ένταξη των μεταναστών, των αιτούντων και των δικαιούχων διεθνούς προστασίας. Μια εμπειριστατωμένη στρατηγική ένταξης πρέπει επίσης να υποστηρίζει τη συνοχή μιας πολυπολιτισμικής και ανοικτής κοινωνίας, προκειμένου να παρέχει ουσιαστικές και ίσες ευκαιρίες συμμετοχής για όλους (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

Τέλος, είναι κρίσιμο να ενισχυθεί μια εθνική στρατηγική που θα περιλαμβάνει τους κοινωνικούς εταίρους, τους διεθνείς οργανισμούς, τις τοπικές κυβερνήσεις και την κοινωνία των πολιτών σε όλους τους τομείς πολιτικής.

3.6 ΠΡΩΘΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Προκειμένου να συμμετάσχουν στην οικονομική και κοινωνική ζωή, η απόκτηση εργασίας αποτελεί κρίσιμη συνιστώσα της διαδικασίας ένταξης. Η βελτίωση της πρόσβασης των μεταναστών, των αιτούντων άσυλο και των δικαιούχων διεθνούς προστασίας στην αγορά εργασίας μπορεί να δώσει ώθηση στην οικονομία ενός κράτους. Αυτό θα ενισχύσει το σύστημα πρόνοιας, το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης και το εργατικό δυναμικό.

Είναι σημαντικό να ενισχυθεί η σύνδεση μεταξύ των γνώσεων και των δεξιοτήτων των εργαζομένων που εισέρχονται νόμιμα στη χώρα για να αναζητήσουν εργασία. Λόγω της κατάλληλης αντιστοίχισης μεταξύ των δεξιοτήτων των μεταναστευτικών πληθυσμών και των απαιτήσεων της αγοράς εργασίας, η μετάβαση και η ένταξη των μεταναστών στην αγορά εργασίας μπορεί να γίνει χωρίς "κραδασμούς" στην κοινωνική συνοχή (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου 4251/2014 και της αντίστοιχης ΚΥΑ (Υπουργείο Εσωτερικών), μία από τις θεμελιώδεις προϋποθέσεις για την ομαλή ένταξη των ατόμων που εισέρχονται νόμιμα στη χώρα, στην αγορά εργασίας, είναι η απασχόλησή τους σε επαγγέλματα που δεν καλύπτονται από το εγχώριο εργατικό δυναμικό.

Η στήριξη της επιχειρηματικότητας μέσω της πρόσβασης σε προγράμματα μικροπιστώσεων και η δυνατότητα συμμετοχής σε επιχειρήσεις και έργα στο πλαίσιο της Κοινωνικής Αλληλέγγυας Οικονομίας είναι εξίσου σημαντικές για την ενίσχυση της συμβολής των υπηκόων τρίτων χωρών στην τοπική οικονομία. (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

Με βάση τα παραπάνω, η προώθηση της ένταξης στην αγορά εργασίας θα επικεντρωθεί αρχικά στην τεκμηρίωση, αναγνώριση και αξιολόγηση των ικανοτήτων, στη διευκόλυνση της πρόσβασης στην αγορά εργασίας και στην ενίσχυση της επιχειρηματικότητας.

Υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης και των υψηλών ποσοστών ανεργίας που πλήττουν τόσο τις ομάδες-στόχους όσο και τους γηγενείς, οι προαναφερθείσες προσπάθειες αποσκοπούν στην ένταξη των μεταναστών στην αγορά εργασίας, στην ενίσχυση της απασχόλησης και στην ενθάρρυνση της επιχειρηματικότητας, διατηρώντας παράλληλα την κοινωνική συνοχή (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΤΗΤΑ

Γεγονότα όπως η προσφυγική κρίση και η τεράστια εισροή αλλοδαπών, δημιούργησαν νέα δεδομένα σχετικά με τη συνύπαρξη διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων στην ελληνική κοινωνία. Επιπλέον, έχουν ρίξει φως σε κρίσιμους τομείς της δημόσιας διοίκησης, η οποία πρέπει πλέον να διαχειριστεί τη μεγαλύτερη εισροή ατόμων από άλλες χώρες, διαφυλάσσοντας παράλληλα τα ανθρώπινα και θεμελιώδη δικαιώματα όλων των πολιτών. Η διαπολιτισμικότητα και η διαπολιτισμική διαμεσολάβηση είναι ιδιαίτερα σημαντικές στο διευρυνόμενο παγκόσμιο, εθνικό και κυρίως τοπικό-πολυπολιτισμικό περιβάλλον και λειτουργούν ως συνδετικός κρίκος επικοινωνίας μεταξύ της τοπικής κοινωνίας και των νεοεισερχομένων.

Υπό το πρίσμα των σημερινών συνθηκών και αναγκών, η ελληνική κυβέρνηση έχει νομοθετήσει συγκεκριμένες πρωτοβουλίες που ενισχύουν τη σημασία των θεμάτων διαπολιτισμικότητας και διαμεσολάβησης, όπως η Κ.Υ.Α. 14435-1135/2016, η οποία καθορίζει τις βασικές προδιαγραφές για τη λειτουργία των Κέντρων Κοινότητας. Τα Κέντρα Ένταξης Μεταναστών μπορούν να λειτουργούν στο πλαίσιο των Κέντρων Κοινότητας τα οποία απασχολούν και διαπολιτισμικούς διαμεσολαβητές.

Οι δράσεις προώθησης της διαπολιτισμικότητας επικεντρώνονται στον εμπλουτισμό του θεσμικού ρόλου των διαπολιτισμικών μεσολαβητών και στην ενίσχυση της διαπολιτισμικότητας, της διαπολιτισμικής αλληλεπίδρασης και του διαθρησκευτικού διαλόγου, τα οποία στοχεύουν:

- Στην ενίσχυση του θεσμικού ρόλου των διαπολιτισμικών διαμεσολαβητών.
- Στην ανάπτυξη και εφαρμογή προγραμμάτων πιστοποίησης των διαπολιτισμικών διαμεσολαβητών, καθώς και στην ενίσχυση της θεσμικής βάσης του επαγγέλματος του διαπολιτισμικού διαμεσολαβητή.
- Συντονισμένος σχεδιασμός που αποσκοπεί στην προώθηση της αλληλεπίδρασης μεταξύ πολιτισμών και θρησκειών.
- Στην εκπαίδευση της κοινότητας υποδοχής και την αποτελεσματική αντιμετώπιση των αρνητικών στάσεων και στερεοτύπων.
- Στη δημιουργία αμοιβαίας κατανόησης και την οικοδόμηση εμπιστοσύνης μεταξύ των ντόπιων, των μεταναστών/μεταναστριών, των γυναικών προσφύγων και των κατοίκων με διαφορετικό πολιτισμικό και θρησκευτικό υπόβαθρο (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

3.7 ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΓΕΝΙΑΣ

«Η διαδικασία ενσωμάτωσης της δεύτερης γενιάς διαφέρει από εκείνη της πρώτης γενιάς, αλλά ο τρόπος και ο βαθμός ενσωμάτωσης της πρώτης γενιάς αποδεικνύεται σημαντικός για την ενσωμάτωση της δεύτερης. Στην Ελλάδα, οι μετανάστες δεύτερης γενιάς κοινωνικοποιούνται σύμφωνα με μια λογική "τετμημένης" αφομοίωσης και όχι λογικής αφομοίωσης, αφού μιμούνται τα πρότυπα συμπεριφοράς των γονέων τους και όχι αυτά των συνομηλίκων τους» (Portes και Zhou, 1993).

Οι Portes και Zhou είναι οι πρώτοι ερευνητές που ασχολήθηκαν συνολικά με το ζήτημα της δεύτερης γενιάς, ανέπτυξαν ένα θεωρητικό πλαίσιο που βασίζεται στην έννοια της "τμηματικής αφομοίωσης" για τη μελέτη της διαδικασίας ένταξης της δεύτερης γενιάς και πρότειναν μια τυπολογία που περιλαμβάνει τρεις τρόπους ένταξης στη χώρα υποδοχής:

- Αυτό του επιπολιτισμού και της παράλληλης ενσωμάτωσης που παρατηρείται στα παιδιά της δεύτερης γενιάς,

- Η προοπτική ενσωμάτωσης στην οικονομικά μειονεκτική και φυλετικά διαφορετική τάξη
- Δυνατότητα ταχείας οικονομικής προόδου με παράλληλη διατήρηση των ιδιαίτερων εθνοτικών χαρακτηριστικών και αξιών της κοινότητας και ενός ισχυρού αισθήματος συνοχής.

Η ενσωμάτωση των μεταναστών δεύτερης γενιάς στη χώρα υποδοχής δεν είναι μια απλή διαδικασία και η προσαρμογή και η ένταξή τους στη χώρα υποδοχής εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την οικογενειακή δομή, το περιβάλλον στο οποίο ζουν και κινούνται και το ίδιο το άτομο (Portes & Zhou, 1993). Οι κυριότεροι παράγοντες που συμβάλλουν στην ενσωμάτωσή τους στην κοινωνία υποδοχής είναι το ιστορικό της πρώτης γενιάς, ο ρυθμός επιπολιτισμού των γονέων και των παιδιών, δηλαδή ο βαθμός στον οποίο είναι σε θέση να υιοθετήσουν τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της χώρας εγκατάστασης, τα πολιτιστικά και οικονομικά εμπόδια που πρέπει να ξεπεράσει ο μετανάστης δεύτερης γενιάς για να προσαρμοστεί με επιτυχία, καθώς και οι διαθέσιμες οικογενειακές και κοινοτικές διέξοδοι για την υπέρβαση αυτών των εμποδίων (Portes & Rumbaut, 2005). Αναλυτικότερα:

1. *Ιστορία της πρώτης γενιάς:* Η ένταξη των μεταναστών δεύτερης γενιάς στην ελληνική κουλτούρα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το πώς η πρώτη γενιά απέδωσε, λειτούργησε και τελικά αλληλεπίδρασε με το κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον του έθνους υποδοχής. Όσο πιο δύσκολη είναι η ενσωμάτωση της πρώτης γενιάς μεταναστών, τόσο πιο δύσκολη θα είναι η αφομοίωση της δεύτερης γενιάς.

2. *Υιοθέτηση των πολιτισμικών χαρακτηριστικών της χώρας εγκατάστασης:* Ιδιαίτερη σημασία για την ενσωμάτωση των μεταναστών δεύτερης γενιάς στον κοινωνικό ιστό της χώρας εγκατάστασης έχει ο βαθμός στον οποίο τα άτομα αυτής της γενιάς υιοθετούν και στη συνέχεια αναπαράγουν τους πολιτιστικούς κανόνες της χώρας εγκατάστασης.

3. *Οικονομικές συνθήκες:* Η μακροχρόνια οικονομική δυσπραγία των μεταναστών τους αναγκάζει να εγκαταλείψουν σύντομα κάθε εκπαιδευτική διαδικασία, με αποτέλεσμα να μην μετέρχονται των εγχώριων νοοτροπιών και να μην κοινωνικοποιούνται στο σχολικό περιβάλλον, στοιχεία που είναι κρίσιμα για την ένταξή τους στον ελληνικό πολιτισμό.

4. *Οικογενειακή δομή*: Η δομή κάθε οικογένειας μεταναστών επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά αφομοιώνονται στην κοινωνία υποδοχής. Όταν η δομή της οικογένειας δεν αγκαλιάζει τα πολιτιστικά και κοινωνικά ερεθίσματα του έθνους υποδοχής, τα οποία είναι απαραίτητα για τη λειτουργία της οικογένειας των μεταναστών, η ένταξη των παιδιών αυτής της οικογένειας θα είναι δύσκολη (Portes και Zhou, 1993).

Στην Ελλάδα, όπως και σε άλλες χώρες, κυρίως της Μεσογείου, που έγιναν μεταναστευτικοί προορισμοί, δεν συναντάμε τμηματική αφομοίωση στη διαδικασία ένταξης των Αλβανών μεταναστών, παρατηρούμε όμως την εφαρμογή ενός τμηματικού μοντέλου οργάνωσης της ταυτότητας στο εσωτερικό της ομάδας τους, στο οποίο υπάρχουν οικονομικές, θρησκευτικές, εθνικές και κοινωνικές διαφοροποιήσεις (Χρυσανθοπούλου, 2004). Είναι πιθανό ότι η ασάφεια που περιβάλλει το μεταναστευτικό καθεστώς στην Ελλάδα ικανοποιούσε τις ανάγκες της αγοράς ανειδίκευτης εργασίας (Gogonas & Michail, 2015).

3.8 ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ

Η πρόσβαση των μεταναστών στα πολιτικά δικαιώματα ενός έθνους αποτελεί κρίσιμο κριτήριο για την ένταξη (Παπαδοπούλου, 2005). Ωστόσο, η απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας συνδέεται άμεσα με την παροχή πολιτικών δικαιωμάτων στους μετανάστες. Η ιθαγένεια ορίζεται ως «ο νομικός δεσμός που συνδέει τους πολίτες με το κράτος και συνδέεται με το δικαίωμα πρόσβασης στα δημόσια αγαθά του κράτους-επομένως, η κατοχή ή η έλλειψή της καθορίζει τη σχέση του ατόμου με το κράτος στο οποίο διαμένει, καθώς και τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τόσο των κατοίκων ενός κράτους όσο και τις υποχρεώσεις του τελευταίου απέναντι σε όλους τους άλλους: γηγενείς και αλλοδαπούς» (Κοντογιάννη κ.ά., 2014).

Η αρχική ιθαγένεια και η επίκτητη ιθαγένεια αντιπροσωπεύουν τα δύο νομικά συστήματα που υιοθετούν τα κράτη: το δίκαιο του αίματος (*jus sanguinis*) και το δίκαιο της επικράτειας (*jus soli*). Η αρχική ιθαγένεια αποκτάται κατά τη γέννηση, ενώ η επίκτητη ιθαγένεια αποκτάται στη συνέχεια (μέσω αναγνώρισης ή πολιτογράφησης) (Παπασιώπη-Πασιά, 2003). Ως εκ τούτου, η επιτυχής ένταξη των μεταναστών

δεύτερης γενιάς στην ελληνική κοινωνία εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη νομιμοποίησή τους ή την πρόσβασή τους στην ελληνική ιθαγένεια.

Πρώτη γενιά μεταναστών

Στην Ελλάδα, μόλις στις 9 Ιουλίου 2015 οι κώδικες των διατάξεων για την ελληνική ιθαγένεια (Ν. 4521/2014) (ΦΕΚ 80, τ. Α΄) "Κώδικας Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης και άλλες διατάξεις" τροποποιήθηκαν ώστε να επιτραπεί στους μετανάστες δεύτερης γενιάς να υποβάλουν αίτηση για την ιθαγένεια. Αξίζει να σημειωθεί ότι η χορήγηση της ελληνικής ιθαγένειας βασιζόταν κυρίως στην αρχή του δικαίου του αίματος (*jus sanguinis*), καθιστώντας δύσκολη την απόκτησή της για τους μετανάστες (Castles and Davidson, 2000). Μέχρι τον Μάρτιο του 2010, η διαδικασία νομιμοποίησης ήταν χρονοβόρα και αβέβαιη, ακόμη και αν ο αιτών πληρούσε όλες τις τυπικές προϋποθέσεις που προέβλεπε η ισχύουσα νομοθεσία (Gropas & Triantafyllidou, 2012). Επιπλέον, το ελληνικό Κοινοβούλιο ψήφισε τον νόμο 3838/2010 (ΦΕΚ 49/τ.Α. 24-3-2010), γνωστό και ως νόμο Ραγκούση, για την ιθαγένεια και τη νομιμοποίηση τον Μάρτιο του 2010, ενσωματώνοντας για πρώτη φορά το στοιχείο της αρχής του δικαίου της γης (*jus soli*) (Michael, 2014).

Οι Andreouli, Kadianaki και Xenitidou (2016) διερεύνησαν τις κατασκευές της ελληνικής ιθαγένειας χρησιμοποιώντας κοινωνικές αναπαραστάσεις και ανάλυση λόγου σε συνεντεύξεις τόσο με Έλληνες όσο και με μετανάστες υπό το πρίσμα του νόμου 3838/2010 για την ιθαγένεια. Από τη μία πλευρά, οι μετανάστες υποστήριξαν ότι η απόκτηση της ιθαγένειας θα τους βοηθούσε σε πρακτικά ζητήματα και σε ίσα δικαιώματα στην καθημερινή ζωή. Οι Έλληνες, από την άλλη πλευρά, συζήτησαν θέματα εθνικής υπαγωγής και ξεχώρισαν τους μετανάστες ως πολιτισμικά "ξένους", ορίζοντας αυτό ως εμπόδιο για την απόκτηση της ιθαγένειας. (Andreouli et., al, 2016). Οι αναπαραστάσεις της ιθαγένειας συνδέονται με τις αναπαραστάσεις του έθνους ως "ιστορική συνέχεια στον ελληνικό λόγο" (Kadianaki, 2016). Όταν συζητούν για την ιθαγένεια, τα άτομα χρησιμοποιούν εθνικούς, πολιτικούς και πολιτισμικούς όρους (Kadianaki, Andreouli, 2015). Οι Καδιανάκη και συν. (2016) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι «με την αναφορά σε εθνική ομάδα, αυτό που επιτυγχάνεται είναι ο διαχωρισμός των μεταναστών ως "Ξένων", οι οποίοι, επιπλέον, ανήκουν στην ομάδα

των πολιτών δεύτερης κατηγορίας, επειδή στερούνται ιθαγένειας και των αντίστοιχων δικαιωμάτων».

Με τον Νόμο 4735/2020 επήλθαν σημαντικές αλλαγές στη διαδικασία απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας με έναρξη ισχύος την 1η Απριλίου 2021. Πλέον αλλοδαπός μπορεί να γίνει Έλληνας πολίτης με πολιτογράφηση, εφόσον πληροί τις παρακάτω τυπικές προϋποθέσεις:

- α. Να είναι ενήλικος κατά το χρόνο της υποβολής της δήλωσης πολιτογράφησης.
- β. Να μην έχει καταδικασθεί αμετάκλητα για αδίκημα που τέλεσε εκ δόλου, κατά την τελευταία 10ετία πριν από την υποβολή της αίτησης πολιτογράφησης σε ποινή άνω του 1 έτους.
- γ. Να μην έχει καταδικασθεί αμετάκλητα σε ποινή στερητική της ελευθερίας άνω των 6 μηνών, ανεξαρτήτως χρόνου έκδοσης της καταδικαστικής απόφασης.
- δ. Να μην τελεί υπό απέλαση ή άλλη εκκρεμότητα του καθεστώτος νόμιμης παραμονής του στη Χώρα.
- ε. Να διαμένει στην Ελλάδα νόμιμα για 7 συνεχή έτη πριν από την υποβολή της αίτησης πολιτογράφησης, με κάποιες εξαιρέσεις για την 7ετή συνεχή νόμιμη διαμονή. (Βασίλειος Χρονόπουλος, 2021)

Δεύτερη γενιά μεταναστών

Καταρχήν, Ο Ν. 3838 αναφέρει, πενταετή διαμονή, νόμιμη διαμονή των γονέων στη χώρα, η οποία είχε γίνει πενταετής διαμονή του ενός εκ των δύο γονέων στη χώρα λόγω μεταβατικής διάταξης, και έπειτα γέννηση στη χώρα. Η μεγάλη διαμάχη γύρω από αυτόν τον νόμο ήταν μια διαμάχη που υπάρχει σε όλη την Ευρώπη, δηλαδή αν θα χορηγείται ιθαγένεια σε όσους γεννιούνται στη χώρα ή σε όσους γεννιούνται από πολίτες. Πρόκειται για τον λεγόμενο "νόμο του αίματος", ο οποίος ακριβέστερα είναι ο "νόμος της ιθαγένειας της χώρας" (Triantafyllidou & Gropas 2012). Αυτό ισχύει σε κάθε χώρα της γης. Ο νόμος της ιθαγένειας αναπτύχθηκε σε έθνη όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες και η ίδια λογική μεταφέρθηκε αργότερα στο Ηνωμένο Βασίλειο και στη συνέχεια σε άλλα ευρωπαϊκά έθνη. Έτσι, η μεγάλη διαμάχη ήταν

μεταξύ των οπαδών του δικαίου του αίματος και των οπαδών του δικαίου της γης (Συρίγος, 2015).

Τον Δεκέμβριο του 2012, η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικράτειας έκρινε αντισυνταγματικά, δέκα άρθρα του νόμου, μεταξύ των οποίων και την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας από μετανάστες δεύτερης γενιάς είτε με τη γέννηση (άρθρο 1α παρ. 1) είτε με την εξαετή φοίτηση σε ελληνικό σχολείο (άρθρο 1α παρ. 2), κατά παράβαση των άρθρων 1, 4 (παρ. 3), 16, 25 (παρ. 1) και 29 (παρ. 1) του Συντάγματος (Κοντογιάννη κ.α. 2014). Λόγω της ακυρότητας της σχετικής υπουργικής απόφασης, η ιθαγένεια που χορηγήθηκε βάσει του Ν. 3838/2010, κρίθηκε αντισυνταγματική και έπρεπε να ανακληθεί (Ευγενίου 2014). Ο νόμος αυτός παραβίαζε τη συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή του δικαίου του αίματος και δεν παρείχε εγγυήσεις ότι η "διαμονή" από μόνη της αρκούσε ως απόδειξη των γνήσιων και ισχυρών δεσμών που θα έπρεπε να αποκτήσει ο αιτών ιθαγένειας με την Ελλάδα- ως εκ τούτου, αποτελούσε απειλή για την εθνική κυριαρχία (Μιχαήλ, 2014).

Όσον αφορά την άδεια διαμονής της δεύτερης γενιάς, το άρθρο 108 ορίζει ότι άδεια διαμονής πενταετούς διάρκειας χορηγείται σε «υπηκόους τρίτων χωρών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα ή ολοκλήρωσαν επιτυχώς έξι τάξεις ελληνικού σχολείου στην Ελλάδα πριν από την ηλικία των 21 ετών και διαμένουν νόμιμα στη χώρα». Τείνουν επίσης να έχουν χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης και χαμηλότερη κοινωνικοοικονομική κατάσταση από τους γηγενείς. Ταυτόχρονα, αντιμετωπίζουν υψηλά ποσοστά σχολικής εγκατάλειψης και ανεργίας, καθώς και ξενοφοβία και ρατσισμό (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

Σύμφωνα με τους Κοντογιάννη και συν. (2014), «η διάταξη για τη χορήγηση άδειας διαμονής μακράς διάρκειας αποκλείει ουσιαστικά τα παιδιά μεταναστευτικής καταγωγής από την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται ομάδες πολιτών με διαφορετικά δικαιώματα, γεγονός που απειλεί την κοινωνική συνοχή του κράτους. Ως εκ τούτου, η άρνηση της ιθαγένειας ακυρώνει τις όποιες προνομιακές πολιτικές που εφαρμόζονται στην εκπαίδευση για τα παιδιά με μεταναστευτικό υπόβαθρο. Σε αυτό το σημείο γίνεται εμφανής μια αντίφαση του ελληνικού κράτους: από τη μια πλευρά επενδύει στην εκπαίδευση των παιδιών μεταναστών με σκοπό την ενσωμάτωσή τους, ενώ από την άλλη δεν επηρεάζει την πολιτική τους ένταξη, δηλαδή την απονομή ιθαγένειας».

Λόγω του ελληνικού μεταναστευτικού συστήματος, τα παιδιά των μεταναστών πρώτης γενιάς, μαζί με τους γονείς τους, λαμβάνουν μόνο προσωρινές άδειες παραμονής που ανανεώνονται περιοδικά. Όταν ενηλικιωθούν, πρέπει να αποδείξουν την παιδική τους κατοικία και την ιθαγένεια. Ως εκ τούτου, θεωρούνται αυτομάτως οικονομικοί μετανάστες, παρά το γεγονός ότι η πλειονότητά τους δεν έχει γνωρίσει ποτέ άλλο τρόπο ζωής εκτός από αυτόν της Ελλάδας. Ωστόσο, επιτρέπεται η εγγραφή τους σε ελληνικά σχολεία και μετά την ολοκλήρωση της εκπαίδευσής τους, επιτρέπεται η εγγραφή τους σε ελληνικά πανεπιστήμια, αλλά δεν έχουν ακόμη τα ίδια επαγγελματικά δικαιώματα με τους Έλληνες πολίτες (Κεσίσογλου, 2017).

Επιπλέον, το τέκνο αλλοδαπών που γεννήθηκε στην Ελλάδα έχει το δικαίωμα να αποκτήσει την ελληνική ιθαγένεια με δήλωση και αίτηση, με βάση τη γέννηση και τη φοίτηση στο σχολείο στην Ελλάδα, σύμφωνα με το νόμο 4332/2015 (Τροποποίηση διατάξεων του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας - Τροποποίηση του νόμου 4251/2014). Ο προτεινόμενος νόμος θα παρέχει στους αλλοδαπούς που γεννούν παιδιά στην Ελλάδα το δικαίωμα απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας, υπό την προϋπόθεση ότι το παιδί έχει ολοκληρώσει την πρώτη δημοτικού και εξακολουθεί να φοιτά στο σχολείο κατά τη στιγμή της υποβολής της δήλωσης, καθώς και την προϋπόθεση ότι ο ένας γονέας έχει ζήσει στη χώρα συνεχώς επί πέντε έτη πριν από τη γέννηση του παιδιού.

Τέλος, περιέχει διατάξεις που αφορούν στην κτήση της ιθαγένειας, όχι μόνο από τα παιδιά των μεταναστών που γεννήθηκαν εδώ, αλλά και για όσα έχουν απολυτήριο ελληνικού Λυκείου και είναι απόφοιτοι ΑΕΙ, καθώς και για τα παιδιά που έχουν πάει εννιά χρόνια σε ελληνικό σχολείο, για άτομα που έχουν φοιτήσει σε ελληνικά σχολεία για εννέα χρόνια και για παιδιά μεταναστών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα. Ο αλλοδαπός αιτών, υποβάλλει την αίτηση και τα δικαιολογητικά στο τμήμα της Αποκεντρωμένης Διοίκησης που είναι αρμόδιο στην εδαφική αρχή του αιτούντος (Μάνος, Παπαδοπούλου, Μακρυγιάννη, 2017).

B. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

4. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

4.1 ΣΚΟΠΟΣ ΈΡΕΥΝΑΣ

Σύμφωνα με την βιβλιογραφική ανασκόπηση που πραγματοποιήθηκε, καταδεικνύονται πρωτίστως οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες δεύτερης γενιάς στον οικονομικό τομέα και, κατά δεύτερον, οι προσπάθειες από την ελληνική κοινωνία για την ομαλή τους ένταξη. Η δεύτερη γενιά μεταναστών αποτελεί ένα σύνθετο φαινόμενο που αντανακλά και τις εκάστοτε πολιτικές των χωρών υποδοχής, η δε ένταξη (ή η προσπάθεια άλλων χωρών αφομοίωσης) των ατόμων αυτών στην κοινωνία υποδοχής περιλαμβάνει ένα σύνολο διαδικασιών, που διαφοροποιούνται, καθώς η γενιά αυτή βρίσκεται σε μια διαδικασία βαθμιαίας οικονομικής και κοινωνικής ενσωμάτωσης και η πρόοδός της εξαρτάται από πολλούς παράγοντες.

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να διερευνηθούν οι παράγοντες που πιστοποιούν τον βαθμό της ένταξης των μεταναστών και να γίνει ο εντοπισμός των οικονομικών δυσκολιών που προκύπτουν. Πιο συγκεκριμένα, επιλέξαμε να επικεντρωθούμε στους μετανάστες δεύτερης γενιάς που φοιτούν στο Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο, καθώς ενδιαφέρει να διερευνήσουμε τι εμπόδια συνάντησαν σε διάφορους τομείς της ζωής τους, όπως στην εκπαιδευτική τους πορεία που συνδέεται άρρηκτα με τις οικονομικές δυνατότητες των φοιτητών και των οικογενειών τους, αλλά και πως τελικά κατόρθωσαν να τα ξεπεράσουν.

4.2 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Τα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία προκύπτουν από τον σκοπό εκπόνησης της έρευνας, είναι τα εξής:

A. Οι λόγοι που ώθησαν τις οικογένειες των μεταναστών δεύτερης γενιάς να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα.

B. Οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι μετανάστες δεύτερης γενιάς στην κοινωνική ενσωμάτωσή τους.

Γ. Ο βαθμός που δυσχεραίνεται η ένταξη των μεταναστών δεύτερης γενιάς, λόγω της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης που επικρατεί στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια

Τα παραπάνω ερευνητικά ερωτήματα απαντώνται μέσω της ποιοτικής μεθοδολογίας έρευνας και συγκεκριμένα των ημιδομημένων συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν.

Ακόμη, μέσω ερωτήσεων που αφορούν την κοινωνική πολιτική που ακολουθεί το ελληνικό κράτος για την ένταξη τους, θα αναδειχθούν τα εμπόδια και οι προκλήσεις που υφίστανται οι ομάδες αυτές.

4.3 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Υπάρχουν δύο είδη ερευνητικών μεθόδων: η ποιοτική και η ποσοτική. Οι ποσοτικές μελέτες εξετάζουν τη συχνότητα του υπό έρευνα φαινομένου, ενώ οι ποιοτικές μελέτες εστιάζουν στον τύπο, στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του φαινομένου (Kvale, 1996: 67). Ο ερευνητής μπορεί να προσεγγίσει και να επικεντρωθεί σε ένα ερευνητικό πεδίο χρησιμοποιώντας και τους δύο τρόπους. Μέσω της ποιοτικής μεθοδολογίας έρευνας δίνεται η δυνατότητα για ρεαλιστική αποτύπωση των βιωμάτων της ομάδας-στόχου. Με αυτόν τον τρόπο επιτρέπεται η άντληση πλούσιων και έγκυρων πληροφοριών. Αυτό επιτρέπει στον ερευνητή να εμβαθύνει στην προσωπικότητα των ατόμων και να κατανοήσει τις κοινωνικές επιπτώσεις που έχουν βιώσει (Παπαγεωργίου, 1998).

Όταν χρησιμοποιείται μια ποιοτική ερευνητική προσέγγιση, ο ερευνητής παρατηρεί, διεξάγει συνεντεύξεις, κρατά σημειώσεις, περιγράφει και ερμηνεύει τα γεγονότα όπως ακριβώς είναι. Επειδή οι ποιοτικές προσεγγίσεις απαιτούν τη χρήση όλων των πτυχών που συναντά ο ερευνητής, συμπεριλαμβανομένων των παρατηρήσεων από άτομα που σχετίζονται με το υποκείμενο, οτιδήποτε παρατηρεί, ακόμη και τον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα κάθονται ή συνομιλούν, ο ερευνητής είναι πάντα ενεργός όταν εργάζεται στο πεδίο που ερευνά (Eisner, 1991).

Εκτός από το να πρέπει να καταγράψει τα γεγονότα, πρέπει επίσης να αντιμετωπίσει τον εαυτό του. Καταβάλλει προσπάθεια να συνθέσει λογικά πληροφορίες, αποδείξεις και περιστάσεις προκειμένου να βγάλει ένα συμπέρασμα από αυτά που παρατηρεί. Αυτό επιτυγχάνεται με τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται την ύπαρξη και τη σημασία των διαφόρων αντικειμένων. Αφού συγκεντρώσει τα δεδομένα, ο ερευνητής θα προσπαθήσει να τα ερμηνεύσει (Eisner, 1991), χρησιμοποιώντας τη βιβλιογραφία ως οδηγό ή συμβουλευόμενος τους σημερινούς επιστήμονες, για να έχει το βέλτιστο αποτέλεσμα. Οι ικανότητες του ερευνητή θα καθορίσουν την επίγνωση του τι είναι σημαντικό και το πλαίσιο στο οποίο πρέπει να μελετηθεί.

Στην παρούσα εργασία χρησιμοποιήθηκε η ποιοτική μέθοδος, καθώς θεωρήθηκε ότι είναι πιο κατάλληλη για την απόκτηση πληροφοριών και δεδομένων σχετικά με την "καθημερινή ζωή" των ανθρώπων. Οι πραγματικές πληροφορίες αποκτήθηκαν μέσω συνεντεύξεων με μετανάστες δεύτερης γενιάς, οι οποίοι είναι φοιτητές του Ελληνικού Μεσογειακού Πανεπιστημίου.

4.4 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Βασικό εργαλείο στην ποιοτική έρευνα εκτός της βιβλιογραφικής ανασκόπησης, αποτελεί η συνέντευξη, μέσω της οποίας θα διερευνήσουμε τις στάσεις και τα συναισθήματα των συμμετεχόντων και θα λάβουμε πλήθος πληροφοριών.

Η συνέντευξη είναι ένα από τα κύρια μέσα της ποιοτικής μεθόδου. Το κύριο εργαλείο της είναι ο διάλογος μεταξύ δύο ή περισσότερων ατόμων. Οι συνεντεύξεις αποκαλύπτουν τι γνωρίζει ο ερωτώμενος (πληροφορίες και γνώσεις), τι εκτιμά και τι

όχι (προτιμήσεις και αξίες) και, το πιο κρίσιμο, τι πιστεύει (απόψεις και αντιλήψεις).

Ένας παράγοντας που διαφοροποιεί τη συνέντευξη από μια απλή συνομιλία είναι ότι αποτελεί το πρωταρχικό εργαλείο της έρευνας, μια μέθοδο συμπερασματικής συλλογής δεδομένων σχετικά με τις αντιλήψεις και τις "πεποιθήσεις" των ερωτώμενων. Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό είναι ότι η συζήτηση πραγματοποιείται μεταξύ προσώπων που είναι ουσιαστικά άγνωστα, και ένας τρίτος παράγοντας είναι ότι οι συνεντεύξεις καθοδηγούνται σε σημαντικό βαθμό από τον ερευνητή, στοιχείο που, φυσικά, ποικίλλει ανάλογα με το είδος της συνέντευξης (Rubin και Rubin, 1995: 2). Σύμφωνα με την Κυριαζή, η συνέντευξη σε βάθος αποτελείται από μια συλλογή ερωτήσεων για προκαθορισμένα θέματα, τις οποίες ο ερευνητής δεν θέτει με ακριβή σειρά, με τον ερωτώμενο να παίζει τον "ηγετικό" ρόλο και τον ερευνητή να έχει βοηθητική και ήπια καθοδηγητική λειτουργία (Κυριαζή, 1998: 122).

Για την συλλογή των πληροφοριών, θα γίνει χρήση ημιδομημένων συνεντεύξεων. Η ημιδομημένη συνέντευξη αποτελείται από ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων. Χρειάζεται να σημειωθεί εδώ ότι ο συγκεκριμένος τύπος συνέντευξης παρουσιάζει ευελιξία ως προς την σειρά, τον χρόνο και την τροποποίηση των ερωτήσεων (Ισαρη & Πουρκός, 2015), (Τσιώλης, 2014). Η μεθοδολογία αυτή θεωρείται η πιο κατάλληλη καθώς στοχεύουμε στο να μελετήσουμε τους ανθρώπους που ανήκουν στις ευπαθείς ομάδες στο εργασιακό τους περιβάλλον και να εστιάσουμε στο νόημα που προσδίδουν οι ίδιοι στον κοινωνικό τους κόσμο (Τσιώλης, 2014). Έπειτα από τη συγκέντρωση των δεδομένων της συνέντευξης, ακολουθεί το στάδιο της ανάλυσής τους. Η προσέγγιση ανάλυσης που επιλέγουμε να χρησιμοποιήσουμε είναι η θεματική ανάλυση. Αυτή επιχειρεί με συστηματικό τρόπο να ανιχνεύσει, να οργανώσει και να κατανοήσει πρότυπα νοήματος («θέματα») εντός ενός συνόλου δεδομένων και με αυτόν τον τρόπο να παράσχει γνωστική πρόσβαση σε συλλογικές σημασιοδοτήσεις και εμπειρίες (Τσιώλης, 2015).

Η συνέντευξη χωρίζεται σε τρεις θεματικές ενότητες, οι οποίες αντιστοιχούν στα προαναφερθέντα ερευνητικά ερωτήματα. Για την πραγματοποίησή της, διαμορφώθηκε ερωτηματολόγιο με ερωτήσεις ανοιχτού τύπου, προσδίδοντας έτσι, ευελιξία στις απαντήσεις του συνεντευξιζόμενου. Στις προφορικές συνεντεύξεις έγινε χρήση του εργαλείου της μαγνητοφώνησης, ύστερα από συναίνεση των συνεντευξιζόμενων. Η καταγραφή των απαντήσεων πραγματοποιήθηκε μέσω της απομαγνητοφώνησης και στη συνέχεια ακολούθησε ανάλυση των δεδομένων του

συνόλου των συνεντεύξεων μέσω των προγραμμάτων Microsoft Excel και Microsoft Word, όπου και εξήχθησαν συμπεράσματα ύστερα από κατηγοριοποίηση των πληροφοριών και επισήμανση σημαντικών ερευνητικών ευρημάτων.

4.5 ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΜΕΛΕΤΗΣ - ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑΣ

Ο πληθυσμός μελέτης της παρούσας έρευνας, αποτελείται από δέκα μετανάστες δεύτερης γενιάς που φοιτούν στο Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο Ηρακλείου Κρήτης. Η συμμετοχή του συγκεκριμένου δείγματος πληθυσμού στην έρευνα, αποσκοπεί στην διερεύνηση του φαινομένου της μετανάστευσης και του κοινωνικού αποκλεισμού σε συνάρτηση, με τις οικονομικές δυσκολίες που βιώνουν οι ίδιοι οι μετανάστες στην προσπάθεια ένταξής τους. Στην προτεινόμενη μελέτη, θα χρησιμοποιηθεί μη τυχαία σκόπιμη δειγματοληπτική μέθοδος.

4.6 ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ ΈΡΕΥΝΑΣ

Τόπο διεξαγωγής της έρευνας αποτέλεσαν ηλεκτρονικές πλατφόρμες, καθώς οι συνεντεύξεις και η ανάλυση αυτών πραγματοποιήθηκαν διαδικτυακά με τη μέθοδο της τηλεσυνεργασίας. Όσον αφορά στον χρόνο διεξαγωγής, η έρευνα διήρκησε περίπου τρεις (3) μήνες (Ιούνιος 2022 – Αύγουστος 2022). Το παραπάνω χρονικό διάστημα ολοκληρώθηκε η επιλογή του δείγματος, η σύνταξη του ερωτηματολογίου, η προετοιμασία των συνεντεύξεων, η συγκέντρωση, ανάλυση και επεξεργασία του ερευνητικού υλικού.

4.7 ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΈΡΕΥΝΑΣ

Σε γενικές γραμμές, η διεξαγωγή της έρευνας κύλισε ομαλά χωρίς την ύπαρξη ιδιαίτερων περιορισμών. Ωστόσο, κατά την διάρκεια της συνέντευξης προέκυψαν κάποιες δυσκολίες σε σχέση με τον χρόνο διεξαγωγής της συνέντευξης. Πιο συγκεκριμένα, φάνηκε πως πολλοί από τους συνεντευξιαζόμενους ανησυχούσαν για την επάρκεια των πληροφοριών τους αναλογικά με τον χρόνο διάρκειας της συνέντευξης. Πολλοί ακόμη ανησυχούσαν ότι ήταν αρκετά αναλυτικοί στον λόγο τους με αποτέλεσμα, να δίνουν περισσότερες προσωπικές πληροφορίες απ' όσο θα ήθελαν. Τέλος, υπήρξε ένα μικρό σύνολο συνεντευξιαζόμενων που προβληματιζόταν για την τήρηση του ερευνητικού πρωτοκόλλου κάτι που σε μερικές περιπτώσεις, καθυστέρησε την έναρξη της συνέντευξης. Σε αυτές τις περιπτώσεις, έγινε αναλυτική εξήγηση της λειτουργίας του πρωτοκόλλου της συνέντευξης προκειμένου ο συνεντευξιαζόμενος-φοιτητής να νιώσει πιο άνετα στην όλη διαδικασία.

Πέρα όμως από τις δυσκολίες που προκύπτουν από την χρήση ποιοτικής έρευνας, υπήρξαν και δυσκολίες αναφορικά με τον τρόπο διεξαγωγής των συνεντεύξεων. Ειδικότερα, λόγω εργασίας και άλλων υποχρεώσεων των συνεντευξιαζόμενων η διεξαγωγή των συνεντεύξεων έγινε ηλεκτρονικά με αποτέλεσμα, να χάνεται το στοιχείο της αμεσότητας που χαρακτηρίζει τις δια ζώσης συνεντεύξεις. Ακόμη, με την διεξαγωγή της ηλεκτρονικής συνέντευξης προέκυψαν αρκετά προβλήματα σε σχέση με την σύνδεση στο διαδίκτυο γεγονός που επηρέασε την ορθή ροή της συνέντευξης.

5. ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Βιογραφικό προφίλ ομάδας-στόχου

Η πλειονότητα των ερωτηθέντων ήταν στις νεανικές ηλικίες των 21-24 ετών, με μία μόνο εξαίρεση, αυτή των τριάντα ετών. Έπειτα, σχετικά με την οικογενειακή κατάστασή τους, στην προκειμένη περίπτωση είναι όλοι άγαμοι. Όσον αφορά την καταγωγή των δέκα ερωτηθέντων, οι πέντε από τους δέκα έχουν καταγωγή από την Αλβανία. Οι υπόλοιποι πέντε έχουν καταγωγή από τις εξής χώρες: Καζακστάν (2), Βουλγαρία (1), Συρία (1) και Σερβία (1).

Ο πληθυσμός-στόχος αποτελείται από σπουδαστές του τμήματος Κοινωνικής Εργασίας, συγκεκριμένα οκτώ στους δέκα, ενώ οι υπόλοιποι δύο ανήκουν στον τομέα της Νοσηλευτικής. Στο κομμάτι της ιθαγένειας, εννιά στους δέκα έχουν ελληνική υπηκοότητα.

Λόγοι μετανάστευσης 1^{ης} γενιάς μεταναστών

Οι απαντήσεις που ελήφθησαν σε αυτόν τον άξονα αφορούσαν κατά κύριο λόγο τους οικονομικούς παράγοντες, *“Θα είναι πολύ πιο εύκολο να βρει και ο πατέρας μου δουλειά, μετά του έγινε και πρόταση από τον φίλο του που είχε που ζούσε κι αυτός αρκετά χρόνια στην Ελλάδα”* και *“Ήταν κυρίως οικονομικοί οι λόγοι”*. Επίσης σε ορισμένες συνεντεύξεις παρατηρήθηκε η επιλογή της Ελλάδας, ως χώρα μετανάστευσης για λόγους κοντινής απόστασης, *“Είναι και σχετικά κοντά, είναι μια χώρα που η οικονομία της τότε ήταν πολύ καλή”*, ή ακόμα και για λόγους συγγένειας *“Είχαμε την γιαγιά μου, και διάφοροι φίλοι της μαμάς μου οπότε υπήρχε κάποιο υποστηρικτικό περιβάλλον”*.

Ποιότητα ζωής στην Ελλάδα

Οι απαντήσεις είχαν ως κοινό χαρακτηριστικό το γεγονός ότι η ποιότητα ζωής τους στην Ελλάδα είναι πολύ καλύτερη σε σχέση με την ποιότητα ζωής στην χώρα καταγωγής τους, *“Η ποιότητα ζωής ήταν πολύ καλύτερη. Ειδικά σε σχέση με την*

ποιότητα ζωής της Αλβανίας.”, “Από μικρή 3 ετών ήρθα με τους γονείς μου και τον αδερφό μου στην Ελλάδα. Τα πρώτα χρόνια ήταν αρκετά δύσκολα μπορώ να πω και λόγω της οικονομικής κατάσταση της οικογένειάς μου”, “Ναι η ζωή μου στην Ελλάδα μου αρέσει και πιστεύω κιόλας ότι έχω περισσότερες ευκαιρίες απ’ ότι θα είχα στην Βουλγαρία”, “Κοίταξε έχω συνηθίσει τόσο πολύ με το πως είναι οπότε δεν θα το φανταζόμουν να φύγω στο Καζακστάν με τους δικούς μου”.

Μέριμνα κράτους κατά την ένταξη

Οι απαντήσεις ήταν όλες αρνητικές, με τους ερωτηθέντες να υποστηρίζουν πως δεν είχαν καμία παροχή βοήθειας από την χώρα υποδοχής, καμία εργασιακή ή στεγαστική μέριμνα, και αυτό υποστηρίζεται από τα παρακάτω: *“Επειδή εγώ είμαι και ένα άτομο με αναπηρία, επειδή έχω απώλεια όρασης, μας αντιμετώπισαν λίγο περίεργα στην αρχή η αλήθεια είναι, ειδικά τα σχολεία κυρίως, αλλά εν τέλη βρέθηκε ένα σχολείο το οποίο με δέχτηκε, δημόσιο σχολείο όχι σχολείο με άτομα με ειδικές ανάγκες”*, *“Ήταν ατομικό τελείως, δεν υπήρχε καμία βοήθεια.”* *“Όχι, κανένας φορέας δεν μας στήριξε.”*, *“Όχι, ήταν καθαρά ατομικό ζήτημα το να ενταχθούμε στην Ελλάδα”.*

Ελληνική Ιθαγένεια

Σε αυτό το σημείο, οι απαντήσεις ήταν ποικίλες. Για μερικούς ήταν μια διαδικασία εύκολη και τυπική, *“Για εμένα ήταν αρκετά εύκολη καθώς είχα κάνει τις απαιτούμενες τάξεις στο ελληνικό σχολείο, με αποτέλεσμα να δικαιούμαι να λάβω την ελληνική ιθαγένεια.”*, ενώ για άλλους αρκετά δύσκολη διαδικασία, με πολύ γραφειοκρατία, *“Ήταν μια χρονοβόρα διαδικασία. Θυμάμαι ότι πηγαίναμε πολύ συχνά από Ιεράπετρα στον Άγιο Νικόλαο για να φτιάξουμε τα έγγραφα που χρειαζόμασταν”.* Τέλος, κάποιιοι εστίασαν στο φαινόμενο της αδικίας και της διάκρισης, *“Υπάρχουν πολλά άτομα που έχουν γεννηθεί στο εξωτερικό και παρόλο που ήρθαν στην Ελλάδα σε πολύ μικρή ηλικία, δεν έχουν πάρει ακόμα την ελληνική ιθαγένεια. Και τέτοιες περιπτώσεις δυστυχώς είναι πολλές. Το θεωρώ και άδικο δηλαδή καθώς όλα αυτά τα άτομα έχουν ζήσει στην Ελλάδα πολλά χρόνια και ουσιαστικά, δεν διαφέρουν σε κάτι λιγότερο από τους Έλληνες”.*

Γλώσσα και επικοινωνία

Οι απαντήσεις των ερωτηθέντων πάνω σε αυτό το ζήτημα συμφωνούν αρκετά, υποστηρίζοντας ότι τους είναι πιο εύκολο να μιλούν στην ελληνική γλώσσα διότι αυτήν έχουν διδαχθεί, αλλά πολλές φορές χρησιμοποιούν και τις δύο, “δεν γνωρίζω τα αλβανικά. Κατανοώ κανονικά την γλώσσα όταν ακούω άλλους να μιλάνε ή τους γονείς μου , αλλά δεν έχω την ίδια άνεση στο να την χειρίζομαι.”, “Επικοινωνούμε κυρίως στα ελληνικά επειδή εγώ και ο αδερφός μου λόγω του σχολείου και όλα αυτά και από παρέες μιλούσαμε συνέχεια ελληνικά κι αυτό έμεινε.”, “Βέβαια πολλές φορές βγαίνει να μιλήσω και με τις δυο γλώσσες, δηλαδή μέσα σε μια πρόταση να πετάξω και ελληνικά και ρώσικα.”, “Με τα ελληνικά γιατί ενώ τα ρωσικά τα καταλαβαίνω απόλυτα δεν μπορώ να εκφραστώ τόσο εύκολα, όπως το κάνω με τα ελληνικά.”, “Στα ελληνικά, καθώς την μιλάω πιο εύκολα από την αλβανική”.

Το ζήτημα της μόνιμης κατοικίας

Η απάντηση ήταν θετική σε όλες τις περιπτώσεις με την συντριπτική πλειοψηφία να απαντά πως χρειάστηκε πολλές φορές να αλλάξει κατοικία, “Έχει τύχει να. Ήμουν μικρή βέβαια τότε και δεν θυμάμαι πολλά αλλά από όσο γνωρίζω, είχαμε αλλάξει κατοικία επειδή οι γονείς μου θέλανε ένα καλύτερο σπίτι για εμένα και την αδερφή μου.”, “Έχω αλλάξει πάρα πολλά σπίτια, έχω αλλάξει πάνω από 18 σπίτια”, “Στην αρχή είχαμε στριμωχτεί για μεγάλο διάστημα σε ένα σπίτι με κάτι άλλους συγγενείς για οικονομικούς λόγους”, μόνο ένα άτομο απάντησε πως δεν χρειάστηκε να αλλάξει κατοικία, “Όχι εξαρχής με το που ήρθαμε ξέραμε τον προορισμό μας, έμενε ήδη ο μπαμπάς μου εκεί οπότε κι εμείς πήγαμε εκεί και μείναμε δεν έχουμε αλλάξει μέχρι τώρα. Παρόλο που σκεφτόμαστε, βασικά οι γονείς μου, να πάνε σε μια μεγαλούπολη, για καλύτερη εργασία κυρίως” ενώ πολύ λίγα ήταν τα άτομα που είχαν δικό τους σπίτι, δική τους ιδιοκτησία και δεν ενοικίαζαν κάποια κατοικία, “Προφανώς μετά από αυτό το δίχωρο που μέναμε μετά οι γονείς μου καταφέρανε να πάρουνε δάνειο και αγорάσανε το σπίτι που μένουμε τώρα”.

Δυσκολίες, ρατσισμός και διακρίσεις

Οι απαντήσεις σε αυτόν τον άξονα συγκλίνουν καθώς παρατηρήθηκε ότι οι περισσότεροι είχαν βιώσει διάκριση στο παρελθόν και ειδικά σε ευαίσθητη ηλικία, *“Έχω νιώσει διάκριση από τις μαμάδες τότε των φίλων μου είτε στο γυμνάσιο είτε στο λύκειο, με σύγκριναν με τα παιδιά τους και έλεγαν ότι δεν το περίμεναν από εμένα αφού είμαι και ξένη, και τα κατάφερε, τέτοιου είδους διάκριση”, “Ναι έχω δεχτεί. Πιο μικρή όταν με κορόιδευαν για το επίθετο μου στο σχολείο.”, “Ναι εννοείται, από το δημοτικό μέχρι το λύκειο υπήρχαν παιδιά που μου μιλούσαν άσχημα, για να με προκαλέσουν.”, “Ναι στο σχολείο κυρίως όταν πήγαινε η μητέρα για να μάθει για την επίδοσή μου στο δημοτικό, ο διευθυντής του σχολείου της έλεγε γιατί δεν γυρίζετε στην Αλβανία, θα είναι πιο καλά πίσω. Επίσης, κάποιες φορές είχα χτυπήσει παίζοντας και ούτε έδωσαν σημασία.”, ενώ κάποιοι δεν είχαν βιώσει κανένα είδος ρατσισμού *“Όχι, δεν έχω βιώσει κάποια διάκριση από κάποιο καθηγητή.”, “Όχι, δεν είχα αντιμετωπίσει κάποιο πρόβλημα ως φοιτήτρια.”**

Αποδοχή μεταναστών

Σε αυτό τον άξονα, η πλειοψηφία απάντησε θετικά, πως νιώθει πλέον αποδεκτή από την ελληνική κοινωνία, μετά από ένα στάδιο προσαρμογής και έπειτα από τις δυσκολίες που βίωσαν και αναφέρθηκαν στον προηγούμενο άξονα, *“Αρκετά μπορώ να πω, δεν πίστευα ότι θα φτάσω σε αυτό το σημείο γιατί όταν ήμουν πιο μικρή ξέρεις σκεφτόμουν θα είμαι αποδεκτή και στην εργασία μου και στη σχολή μου και με τα παιδιά; Αλλά εν τέλει δεν είχα κανένα θέμα, κανένα”, “Ναι, απόλυτα”, “Ναι νιώθω. Ίσως επειδή όλη μου τη ζωή είμαι στην Ελλάδα βέβαια παρά την Συριακή μου καταγωγή. Όλος ο τρόπος ζωής μου, βασίζεται στην ελληνική κουλτούρα.”, ενώ κάποιοι αμφισβητούν το γεγονός αυτό και εξαιτίας ορισμένων χαρακτηριστικών όπως το επίθετό τους *“Για την ώρα ναι, αλλά πιστεύω όταν έρθει η ώρα να ψάξω δουλειά, επειδή παίζει πολύ ρόλο τελικά το επίθετο και το επίθετό μου είναι ξένο, ίσως να υπάρξουν αντιδράσεις άμα δουν το επίθετό μου και το λέω εμπειρικά γιατί το έχω δει από την αδερφή μου”.**

Παραμονή στην Ελλάδα ή μετανάστευση ξανά;

Σχετικά με αυτή τη θεματική, οι απόψεις δίστανται, με κάποιους να λένε πως θα ήθελαν να ζήσουν στο εξωτερικό για μια καλύτερη ποιότητα ζωής ή γιατί έχουν συγγενείς στις συγκεκριμένες χώρες του εξωτερικού, *“Τα μελλοντικά μου σχέδια είναι κυρίως να πάω στο εξωτερικό γιατί έχω κι εκεί κάτι συγγενείς και θα ήθελα και να ζήσω και θεωρώ και λόγω ποιότητας ζωής, κι εκεί ο κόσμος είναι λίγο πιο ανοιχτόμυαλος απ’ότι είναι στην Ελλάδα”*, *“Σαν σχέδιό μου θα ήθελα να κάνω ίσως κάποιο μεταπτυχιακό στο εξωτερικό ή να δουλέψω για λίγο στο εξωτερικό, αλλά γενικά σαν μόνιμη κατοικία είναι η Ελλάδα”* *“αυτό είναι κάτι που δεν έχω σκεφτεί να σου πω την αλήθεια. Ίσως πήγαινα Ισπανία γιατί έχω αρκετά δικά μου άτομα εκεί, αλλά και πάλι δεν ξέρω.”*, *“Δεν ξέρω να σου πω την αλήθεια, θα ήθελα να ζήσω στο εξωτερικό κάποια χρόνια.”*, ενώ ορισμένοι απάντησαν πως δεν θα άλλαζαν τον τόπο διαμονής τους, την Ελλάδα, *“Δεν το έχω σκεφτεί ακόμα αλλά για την ώρα δεν θέλω κάπου αλλού.”*, *“έχω συνηθίσει, θα μου ήταν πολύ δύσκολο να συνηθίσω αλλού”*.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Το πρόβλημα των μεταναστών δεύτερης γενιάς έχει συνδεθεί με πολυάριθμα μοντέλα μεταναστευτικής πολιτικής που έχουν ήδη δημιουργηθεί σε διάφορα κράτη. Επειδή πρόκειται για ένα θέμα που μεταβάλλεται συνεχώς, υπάρχουν ερωτήματα και ανησυχίες που πιθανώς θα παραμείνουν αναπάντητα. Θα πρέπει να ξεκινήσει κανείς από το γεγονός ότι η επιτυχής ενσωμάτωση των μεταναστών δεύτερης γενιάς που ζουν νόμιμα και μόνιμα στην Ελλάδα αποτελεί αναγκαιότητα και μονόδρομο για τη σύγχρονη κοινωνία. Από τα ευρήματα της έρευνας προκύπτει ότι τα παιδιά των μεταναστών, είτε γεννήθηκαν στην Ελλάδα είτε μετανάστευσαν σε αυτή σε νεαρή ηλικία, ακολουθώντας τους γονείς τους μετά από σύντομο χρονικό διάστημα, αναζητούν ένα καλύτερες συνθήκες.

Η μετανάστευση των γονέων αποδίδεται τόσο σε πολιτικούς όσο και σε οικονομικούς παράγοντες. Ακόμη και σήμερα, παρά τις δύσκολες οικονομικές συνθήκες, η πλειοψηφία των Ελλήνων θεωρείται φιλική και ανοιχτή απέναντι στα παιδιά των μεταναστών. Δεν μπορούμε, ωστόσο, να παραβλέψουμε το γεγονός ότι κάποια στερεότυπα, τα συντηρητικά, ακόμη και τα ρατσιστικά αισθήματα, εξακολουθούν να υπάρχουν ακόμη και μετά από τόσα χρόνια μετανάστευσης.

Σχεδόν όλοι οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι έχουν βιώσει διακρίσεις και προβλήματα αποδοχής ως αποτέλεσμα της καταγωγής τους, αναφέροντας τέτοια περιστατικά στο σχολείο, στη γειτονιά, στον εργασιακό χώρο και στις δημόσιες υπηρεσίες, τα οποία όμως θεωρούν ότι δεν είναι ιδιαίτερα σοβαρά. Δεδομένου ότι τα παιδιά μεταδίδουν τις αντιλήψεις που έχουν αποκτήσει, στο οικογενειακό τους περιβάλλον, είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι η πλειονότητα των περιπτώσεων που αναφέρθηκαν, συνέβησαν στο σχολείο, και μάλιστα σε επίπεδο δημοτικού. Υπονοώντας μια μικρή μειοψηφία εκπαιδευτικών και γονέων μαθητών έχουν υιοθετήσει προκαταλήψεις, ξενοφοβικές απόψεις και ρατσιστικές ενέργειες.

Αυτές οι συμπεριφορές είναι ενδεικτικές μιας νεαρής κοινότητας που δεν είναι προετοιμασμένη για πλουραλιστικό άνοιγμα. Μέχρι το 2010, το ελληνικό κράτος δεν είχε καταφέρει να επιλύσει το πρόβλημα της ιθαγένειας και της χορήγησης ιθαγένειας όσον αφορά τη δεύτερη γενιά μεταναστών. Το πρόβλημα αυτό είναι θεμελιωδώς

πολιτικό, και είναι συνυφασμένο με τη μεταναστευτική πολιτική κάθε κράτους. Η ελληνική κυβέρνηση επέλεξε να απονείμει την ελληνική ιθαγένεια στα παιδιά των μεταναστών με συγκεκριμένα κριτήρια.

Είναι προφανές από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων -οι οποίοι φαίνεται να έχουν ενσωματωθεί στην ελληνική κοινωνία- ότι οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν στην Ελλάδα -κυρίως πριν από την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας- σχετίζονται με ζητήματα εκπαίδευσης, απασχόλησης, πολιτικών δικαιωμάτων, το καθεστώς διαμονής τους και το κόστος της τακτικής ανανέωσης των αδειών διαμονής τους. Η έλλειψη διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι ιδιαίτερα εμφανής στον τομέα της εκπαίδευσης, η οποία αποτελεί την αρχή για ένα θεμελιώδες είδος κοινωνικής ένταξης. Το σημαντικότερο ζήτημα που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες δεύτερης γενιάς είναι η απότομη διακοπή της επικοινωνίας στη μητρική τους γλώσσα, η οποία παρεμποδίζει επίσης την ικανότητά τους να αποκτήσουν τη γλώσσα της χώρας υποδοχής. Σε αυτό το πρόβλημα επικεντρώνονται και οι συμμετέχοντες που δεν έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα.

Ωστόσο, τα ελληνικά σχολεία διατηρούν σε μεγάλο βαθμό τα μονόγλωσσα και μονοπολιτισμικά χαρακτηριστικά τους, παρά τις πρόσφατες προσπάθειες ενσωμάτωσής τους στο ευρωπαϊκό πλαίσιο- ως αποτέλεσμα, η ποικιλία του μαθητικού σώματος θεωρείται συχνά ως κίνδυνος για τη συνοχή του σχολείου. Ωστόσο, ακόμη και στις ανώτερες βαθμίδες της εκπαίδευσης (από τη δευτεροβάθμια έως την τριτοβάθμια), υπάρχει πάντα μια "καμπάνα" υπενθύμισης της διαφορετικότητας που εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους, όπως ο αποκλεισμός μαθητών που είχαν εξαιρετικές επιδόσεις στα ελληνικά σχολεία από επιδοτούμενες μεταπτυχιακές σπουδές επειδή δεν έχουν την ελληνική ιθαγένεια.

Τα ευρήματα αυτής της μελέτης σχετικά με την επιθυμία των παιδιών μεταναστών να διατηρήσουν την εθνική και πολιτισμική τους ταυτότητα και την αίσθηση του "ανήκειν" στον ελληνικό πολιτισμό είναι άκρως ενδιαφέροντα. Το γεγονός ότι τα παιδιά αυτά αισθάνονταν Έλληνες πριν αποκτήσουν ελληνική ταυτότητα καταδεικνύει ότι η απόκτηση της ιθαγένειας δεν ενίσχυσε την αίσθηση του "ανήκειν". Επιπλέον, δείχνει ότι αυτή η γενιά έχει ενσωματώσει πλήρως την ελληνική πολιτιστική κληρονομιά ως αποτέλεσμα της ελληνικής εκπαίδευσης, της παρατεταμένης διαβίωσης μεταξύ Ελλήνων συνομηλίκων και της τήρησης της πλειονότητας των σημαντικών τελετών και παραδόσεων. Προφανώς, οι άνθρωποι

εξακολουθούν να προσκολλώνται σε πολυάριθμες τοπικές παραδόσεις, κυρίως στο πλαίσιο της οικογένειάς τους. Επιπλέον, παρά το γεγονός ότι θεωρητικά είναι δυνατόν να προκύψουν παρεξηγήσεις από την ταυτόχρονη συνύπαρξη δύο πολιτισμικών υποβάθρων, δεν υπήρξε καμία ένδειξη αυτού στις συνεντεύξεις. Δεδομένου ότι είναι τόσο εξελιγμένα, η ιδέα ότι τα παιδιά των μεταναστών ζουν σε δύο διαφορετικούς κόσμους δεν τα επηρεάζει.

Ο εμφανής ενθουσιασμός τους για τον ελληνικό πολιτισμό είναι η καλύτερη ένδειξη ότι οι δεσμοί τους με την Ελλάδα είναι ισχυροί. Όσοι ενδιαφέρονται να αποφύγουν την υιοθέτηση ετικετών και ταυτοτήτων που τους περιορίζουν σε σχέση με την εθνική τους ταυτότητα, έχουν μια ισχυρή άποψη. Έχουν μια βαθιά συγγένεια με την Ελλάδα και θεωρούν τους εαυτούς τους κατά κύριο λόγο Έλληνες, αλλά έχουν επίγνωση της καταγωγής τους και δεν την ξεχνούν ποτέ. Αντιτίθενται στη σύγκριση των δύο εθνών επί ίσοις όροις. Επιθυμούν να είναι απελευθερωμένοι και, κατά τα λεγόμενά τους, "παγκόσμιοι πολίτες".

Μέσω της μελέτης των συνεντεύξεων με τους μετανάστες δεύτερης γενιάς, διαπιστώσαμε ότι υπάρχει μια ευρέως διαδεδομένη τάση προς τη χρήση της ελληνικής γλώσσας στην καθημερινή ζωή και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης από τους συμμετέχοντες στην έρευνα. Το 70% των παιδιών δεν είναι σε θέση να διαβάσει βιβλία και εφημερίδες γραμμένα στη μητρική τους γλώσσα. Δυσκολεύονται εξαιρετικά να γράψουν και να μιλήσουν τη μητρική τους γλώσσα, ίσως ως αποτέλεσμα του γεγονότος ότι η δεύτερη γενιά έχει φοιτήσει κατά κύριο λόγο σε ελληνικά σχολεία, κολέγια και ΑΕΙ. Ωστόσο, τα άτομα χρησιμοποιούν τη μητρική τους γλώσσα όταν επικοινωνούν με συνομηλικούς τους και, κυρίως, με συγγενείς από τη χώρα καταγωγής τους.

Οι συμμετέχοντες των οποίων οι γονείς επιλέγουν να χρησιμοποιούν τη μητρική τους γλώσσα στο σπίτι και στις συνήθεις συναναστροφές τους με τη μητρική τους γλώσσα, μιλούν αυτή τη γλώσσα. Έτσι, οι σχέσεις με την εθνοτική γλώσσα και κουλτούρα σταδιακά επιδεινώνονται. Το εμπειρικό μέρος της μελέτης επαληθεύει την έρευνα που ανέλαβε ο Gogonas (2006), ο οποίος χρησιμοποίησε μια κοινωνιογλωσσολογική τεχνική για να εξετάσει τη γλωσσική μετατόπιση των Αλβανών μεταναστών πρώτης και δεύτερης γενιάς. Όσον αφορά την αλβανική κοινότητα, από τα ευρήματα της παρούσας μελέτης προκύπτει ότι οι μαθητές δεύτερης γενιάς έχουν υποστεί γλωσσική μετατόπιση, καθώς χρησιμοποιούν τη γλώσσα σχεδόν

σε όλες τις καταστάσεις. Επιπλέον, αποδεικνύεται ότι η μετάβαση αυτή είναι αποτέλεσμα των προσπαθειών των γονέων να διευκολύνουν την αφομοίωση των παιδιών τους, αφού τα παιδιά επέλεξαν να μιλούν κυρίως ελληνικά στο σπίτι.

Όλοι στην ομάδα ταυτίζονται με τον ελληνικό τρόπο ζωής, τη νοοτροπία και τα έθιμα. Υπογραμμίζουν το γεγονός ότι μεγάλωσαν, μορφώθηκαν και συναναστράφηκαν κυρίως με Έλληνες. Σύμφωνα με τους Parageorgiou και Tsironis (2013) και τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στην έρευνά μας, είναι προφανές ότι η οικονομική κρίση που πλήττει την Ελλάδα, έχει πλήξει τόσο το βιοτικό επίπεδο των Ελλήνων όσο και των μεταναστών που διαμένουν στην επικράτειά της. Όπως ανέφεραν οι συμμετέχοντες, πολλοί που δεν μπορούν να ανανεώσουν τις προσωρινές άδειες διαμονής τους λόγω του κόστους των αδειών, εξετάζουν το ενδεχόμενο να φύγουν στις χώρες καταγωγής τους για να αποτρέψουν την απονομιμοποίηση- διαφορετικά, θα αναγκαστούν να παραμείνουν παράνομα στη χώρα. Και η Michael (2014) καταλήγει στο ίδιο συμπέρασμα στην έρευνά της, ότι δηλαδή πολλοί Αλβανοί μετανάστες, ιδίως εκείνοι που δεν είχαν σταθερή απασχόληση λόγω της οικονομικής κρίσης που πλήττει την Ελλάδα, χάνουν τη δουλειά τους και κατά συνέπεια την ασφάλισή τους.

Ως αποτέλεσμα, αδυνατούν να ανανεώσουν τις προσωρινές τους άδειες λόγω του υψηλού κόστους των αδειών παραμονής και απονομιμοποιούνται. Λόγω της οικονομικής κρίσης, ωστόσο, είναι αδύνατο να πληρούνται αυτά τα κριτήρια, καθώς η πλειονότητα των μεταναστών δεν έχει μόνιμη εργασία και έτσι δεν μπορεί να τους υποσχεθεί 25 ημέρες εργασίας το μήνα για πέντε μήνες του έτους. Επιπλέον, η φορολογική δομή έχει αλλάξει, καθιστώντας απαραίτητο ετήσιο εισόδημα 10.200 ευρώ. Για να μπορέσουν να ανανεώσουν τη βίζα εργασίας, οι αιτούντες πρέπει πλέον να έχουν δηλωμένο εισόδημα 10.000 δολάρια (αντί για 5.000 δολάρια που ίσχυε προηγουμένως) (Michael, 2014). Μέσα από την εξέταση συνεντεύξεων με Αλβανούς Βούλγαρους και Σέρβους μετανάστες δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα, εντοπίστηκε ένας νέος παράγοντας, αυτός της απονομιμοποίησης.

Σύμφωνα με τους ερωτηθέντες στην έρευνα, το πρόβλημα είναι έντονο και σε γραφειοκρατικά ζητήματα, όπως η νομιμοποίηση και η ανανέωση της άδειας παραμονής. Η απαίτηση για έγγραφα, των οποίων η επικύρωση και οι σφραγίδες είναι ακριβές. Ένας νέος κύκλος φαίνεται να αρχίζει για την πλειοψηφία των νοικοκυριών μεταναστών. Μετανάστες από την Αλβανία κατέφυγαν στην Ελλάδα στις αρχές της

δεκαετίας του 1990 αναζητώντας μια καλύτερη ζωή και ευνοϊκότερες συνθήκες εργασίας. Παρ' όλα αυτά, η οικονομική αναταραχή που μαστίζει τη χώρα υποδοχής τα τελευταία χρόνια ώθησε τους πρώτους μετανάστες να φύγουν. Η πρώτη γενιά είναι πιθανότερο να επανενταχθεί στη χώρα καταγωγής της, αλλά η δεύτερη γενιά επιθυμεί είτε να παραμείνει στην Ελλάδα είτε να μετεγκατασταθεί σε άλλο κράτος (Michael, 2014).

Οι συνεντεύξεις με τους μετανάστες δεύτερης γενιάς αποκαλύπτουν ότι η Ελλάδα και η οικονομική κρίση έχουν δημιουργήσει τεράστιο φόβο, αβεβαιότητα και ανασφάλεια στους συμμετέχοντες, οι οποίοι αγωνιούν για κρίσιμα θέματα όπως η εύρεση εργασίας, η αύξηση των φόρων και η πολιτική αστάθεια της Ελλάδας. Παρόλα αυτά, τα άτομα που απάντησαν στην έρευνα είναι ιδιαίτερα θετικά ως προς την πίστη και τις προοπτικές τους για τη ζωή. Η φαντασία και οι μελλοντικές τους προσδοκίες τους οδηγούν είτε σε μια ασφαλή μελλοντική ένταξη στην Ελλάδα - προοπτική που επηρεάζεται σημαντικά από την οικονομική κρίση - είτε σε εναλλακτικούς μεταναστευτικούς προορισμούς που πιστεύουν ότι θα μπορούσαν να ανταποκριθούν στις προσδοκίες τους και να εκπληρώσουν τις επιθυμίες τους. Η μετανάστευση στην Ελλάδα έχει δημιουργήσει ισχυρούς δεσμούς με τη χώρα, καθιστώντας δύσκολο για πολλούς να μετακινηθούν ξανά.

Η πλειονότητα των φοιτητών που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν μετανάστες δεύτερης γενιάς που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στην Ελλάδα. Κατόπιν προτροπής των γονέων τους, η επαφή με τη χώρα καταγωγής τους περιορίζεται στην επαφή με την οικογένειά τους και σε σποραδικά ταξίδια. Και οι δύο πλευρές προσπαθούν να διατηρήσουν την επικοινωνία. Ωστόσο, η οικονομική κρίση είχε σημαντικό αντίκτυπο στη μείωση των επισκέψεων στη χώρα καταγωγής. Οι καθημερινές υποχρεώσεις των ανθρώπων που έχουν μετακομίσει από άλλους τόπους, καταναλώνουν το χρόνο και τους πόρους τους, καθιστώντας δύσκολη την πραγματοποίηση τέτοιων ταξιδιών χρόνο με το χρόνο.

Ορισμένοι φοιτητές μιλούν τη μητρική τους γλώσσα με περιορισμένη ευχέρεια και πολλοί δεν γνωρίζουν να γράφουν, γεγονός που τους δυσκολεύει στην αλληλεπίδραση με τους συγγενείς τους. Αντίθετα, όλοι οι συμμετέχοντες είναι σε θέση να γράφουν και να μιλούν με ευχέρεια ελληνικά και επιλέγουν να τα χρησιμοποιούν στην καθημερινή τους ζωή και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Ωστόσο, η σύνδεσή

τους με τη γενέτειρά τους τους εμπνέει χαρούμενα και νοσταλγικά συναισθήματα. Η κατάσταση στον τόπο καταγωγής της πλειονότητας των συμμετεχόντων είναι άσχημη, με αποτέλεσμα οι άνθρωποι που μετανάστευσαν και αυτοί που άφησαν πίσω τους να είναι θλιμμένοι.

Η ιστορία του τόπου τους αποτελεί εμπειρία για την πλειοψηφία των ανθρώπων και προσπαθούν να μάθουν για γεγονότα και περιστατικά που συνέβησαν και συνεχίζουν να συμβαίνουν στις χώρες καταγωγής τους, προκειμένου να διατηρήσουν τη σύνδεσή τους με τις ρίζες τους. Έχοντας ζήσει και μεγαλώσει στην Ελλάδα, αρκετοί φοιτητές απάντησαν στην έρευνα ότι αισθάνονται βαθιά Έλληνες.

Τέλος, παρά το γεγονός ότι έχουν πλέον απορροφηθεί στην Ελλάδα, δεν αρνούνται την κληρονομιά τους και δεν ντρέπονται να δηλώσουν την καταγωγή τους όταν χρειάζεται. Παρά την οικονομική κρίση που βιώνει η Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, η πλειονότητά τους θεωρεί ότι η ζωή στην Ελλάδα είναι κατά πολύ ανώτερη από τη ζωή στη χώρα τους. Η πλειοψηφία των εμπειριών των συμμετεχόντων με εθνικιστικά ξεσπάσματα και αντιπαλότητες συνέβησαν κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων παραμονής τους στη χώρα, και τώρα αναφέρουν ότι δεν παρατηρούν καμία ρατσιστική ή εθνικιστική προκατάληψη έναντι αυτών. Παρ' όλα αυτά, συναναστρέφονται καθημερινά με Έλληνες πολίτες και έχουν δημιουργήσει πραγματικά βαθιές σχέσεις μαζί τους.

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η επιστήμη της Κοινωνικής Εργασίας συνδέεται άρρηκτα με το φαινόμενο της μετανάστευσης και την ένταξή τους στην κοινωνία, από τον τομέα της εκπαίδευσης μέχρι και την επαγγελματική τους κατάρτιση. Είναι σημαντικό οι επαγγελματίες κοινωνικοί λειτουργοί να εξοικειωθούν με την Νομοθεσία και τις Μεταναστευτικές Πολιτικές, καθώς στοχεύουν επίσης στην βελτίωση της ποιότητας ζωής των ομάδων αυτών, αλλά και με τρόπους παρέμβασεις για τις ειδικές αυτές περιπτώσεις.

Βασική κρίνεται η κινητοποίηση της πολιτείας σε θέματα που αφορούν και τους μετανάστες δεύτερης γενιάς. Σε αυτή την προσπάθεια, σημαντική είναι η οργάνωση

επιμορφωτικών σεμιναρίων για κοινωνικούς λειτουργούς που εργάζονται στο Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, σε Κέντρα Κοινότητας και σε διάφορες ΜΚΟ και προγράμματα, όπως το πρόγραμμα HELIOS. Οι γνώσεις αυτές μπορούν να αξιοποιηθούν από τους επαγγελματίες προς όφελος του πληθυσμού-στόχου. Επιπλέον, οι προσλήψεις περισσότερων κοινωνικών λειτουργών στους κλάδους αυτούς καθώς και σε Σχολεία Ένταξης καθίστανται απαραίτητες, καθώς η συνεργασία αυτή θα λειτουργήσει ευεργετικά και στην επαγγελματική κατάρτιση της δεύτερης γενιάς. Ακόμα, σημαντική είναι και η κινητοποίηση του ΟΑΕΔ με την δημιουργία περισσότερων θέσεων εργασίας για τους μετανάστες αλλά και δημιουργία εκδηλώσεων με θέμα «Ημέρα Καριέρας» συγκεκριμένα για αυτή την πληθυσμιακή ομάδα.

Τέλος, είναι καλό να διενεργηθούν περισσότερες ανάλογες έρευνες από επίσημους φορείς της Κοινωνικής Εργασίας, όπως για παράδειγμα από τον Σ.Κ.Λ.Ε και το Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, με σκοπό την ανάδειξη της Κοινωνικής Εργασίας στην επίλυση τέτοιων θεμάτων, σε μια χώρα με μεγάλο ποσοστό μεταναστών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγελάκη, Μ. (2013). Συμβούλια Ένταξης Μεταναστών: διστακτικός βηματισμός ή ένα (ακόμα) μετέωρο άλμα. *Social Cohesion and Development*, 8(2), 151-164.
- Αϊβάζογλου, Τ. Χ. (2018). *Οι επιπτώσεις του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στην Ελλάδα*. (Διπλωματική εργασία, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ελλάδα). Ανακτήθηκε από <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/file/lib/default/data/2866886/theFile> [Πρόσβαση 10/3/2022]
- Βγενόπουλος, Κ. (1998). Πρόσφυγες και μετανάστες στην ελληνική αγορά εργασίας. *Αθήνα, ΕΚΕΜ*.
- Δημουλάς, Κ. (2006) *Παράμετροι ένταξης των οικονομικών μεταναστών στην ελληνική κοινωνία: Η περίπτωση της περιφέρειας Αττικής*.
- Δημουλάς, Κ., Παπαδοπούλου, Η., (2005). *Μορφές ένταξης και ενσωμάτωσης των μεταναστών στη περιφέρεια Αττικής*. Αθήνα: ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
- Δρυλεράκη, Σ., Καραταράκη, Ε., & Σκευά, Τ. Σ. (2021). Διερεύνηση της αντίληψης, της στάσης και της συμπεριφοράς των φοιτητών/ριών του Ελληνικού Μεσογειακού Πανεπιστημίου σε σχέση με την οδική συμπεριφορά.
- Ευθυμιάδου, Δ., (2009). *Ανεργία Και Οικονομικοί Μετανάστες Στην Ελλάδα*. Τ.Ε.Ι. Ηπείρου. Πρέβεζα.
- Θεριανός, Κ. (2010, Μάρτιος). *historein - a review of the past and other stories* . Ανάκτηση Αύγουστος 1, 2017, από Μετανάστες δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα: Από τα διεθνή σύνορα στα "κοινωνικά εσωτερικά σύνορα της μεγαλούπολης": <http://www.historein.gr/2010/03/blog-post.html> [Πρόσβαση 20/3/2022]
- Θεριανός, Κ. Ν. (2010). Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Η Ελλάδα στη μεταπολίτευση, πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις 1974-1988*, Εκδοτικός οίκος ΑΑ Λιβάνη, Αθήνα 1998, σ. 540.

- Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα,(1998) *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Εκδ. Gutenberg. Αθήνα
- Κακούρης, Ν,Π. (2020). *Η μεταναστευτική κρίση και η επίδρασή της στην οικονομία της Ελλάδας την τελευταία δεκαετία*. (Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου,(Ελλάδα). Ανακτήθηκε από: <https://amitos.library.uop.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/5855/%CE%A0%CE%A4%CE%A5%CE%A7%CE%99%CE%91%CE%9A%CE%97%20%CE%95%CE%A1%CE%93%CE%91%CE%A3IA%20%20N.%20%CE%9A%CE%91%CE%9A%CE%9F%CE%A5%CE%A1%CE%97%CE%A3.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Πρόσβαση 22/5/2022]
- Καμήλαλης, Θ. (2016). "Μετανάστες δεύτερης γενιάς" ακόμα χωρίς δικαιώματα . Ανάκτηση Αύγουστος 11, 2017, από ThePressProject : <https://www.thepressproject.gr/article/100868/Mia-genia-paramenei-aorati> [Πρόσβαση 14/6/2022]
- Καρρά, Α., (2015). *Μετανάστευση Και Εγκληματικότητα. Μύθοι Και Πραγματικότητα*. Τ.Ε.Ι. Δυτικής Ελλάδας. Πάτρα.
- Καραμανλή, Θ. (2008). *Οι επιπτώσεις του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στην Ελλάδα*. (Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Ελλάδα). Ανακτήθηκε από <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/4003/1/Karamanli.pdf> [Πρόσβαση 21/5/2022]
- Καραμανλή, Μ. Σ. (2008). *Μελέτη και Προσομοίωση Τεχνικών Κωδικοποίησης Διαύλου για Σύγχρονα Συστήματα Ασυρμάτων Επικοινωνιών*.
- Καραμπελιάς, Γ. (Ed.). (2015). *Παγκοσμιοποίηση και μετανάστευση: η Ελλάδα ανάμεσα στο μεταναστευτικό και τη δημογραφική κατάρρευση*. Enallaktikes Ekdoseis.
- Καρλοβασίτης, Γ., & Κανδεράκη, Μ. (2011). *Το κοινωνικό προφίλ των μεταναστών στην Ελλάδα και οι επιπτώσεις του μεταναστευτικού φαινομένου στην κοινωνική ασφάλιση*. (Πτυχιακή εργασία, Τ.Ε.Ι Καλαμάτας, Ελλάδα).
- Κασιμάτη, Κ.(2003), «Γυναικεία μετανάστευση από Αλβανία και Πολωνία απασχολήσεις και διαφορετικότητες», στο Κασιμάτη Κ. (επιμ.), *Πολιτικές*

μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης. Η περίπτωση των Αλβανών και των Πολωνών μετανάστων στην Αθήνα, Αθήνα, σελ. 157-194, Gutenberg.

- Κασίμη, Χ. (2006). Ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και παιδιά των μεταναστών: Νέες πραγματικότητες και νέες προκλήσεις, Ημερίδα "Η Δεύτερη Γενιά. Προβληματισμοί για την ένταξη των μεταναστών στη χώρα μας". Αθήνα : Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών - Εργαστήριο Μελέτης της Μετανάστευσης και της Διασποράς .
- Κεσίδου, Α., Ανδρούσου, Α., & Τσάφος, Β. (2010). Μετανάστευση, πολυπολιτισμικότητα και εκπαιδευτικές προκλήσεις: Πολιτική Έρευνα-Πράξη. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου. 14-15 Μαΐου 2010 (σσ 11–15, 64–71, 117–25). Θεσσαλονίκη.
- Κεσίλογλου, Φίγγου και Δικαίου (2017): “Narratives of flight”: Accounts of precarious employment relations and emigration from Greece. A critical discursive social-psychological perspective”, PhD, International Journal of Employment Practices.
- Κεσίσογλου, Γ. (2017). Ανάκτηση Αύγουστος 13, 2017, από Βιβλιογραφική Ανασκόπηση για τη Δεύτερη Γενιά Μεταναστών : www.antigone.gr/gr/ [Πρόσβαση 25/4/2022]
- Κιρμιτσά, Δ. (2019). Το προφίλ του οικονομικού μετανάστη στην Ελλάδα με βάση στοιχεία της απογραφής πληθυσμού των ετών 2001 και 2011. Πανεπιστήμιο Πειραιώς.
- ΚΟΙΛΙΑΡΗ Α., (1997), Ξένος στην Ελλάδα-Μετανάστες, γλώσσα και κοινωνική ένταξη, στάση της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες ομιλητές, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής.
- Κόντης Α., “Ημεδαπό και αλλοδαπό εργατικό δυναμικό στην ελληνική αγορά εργασίας, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός”, εκδ. Εξάντας, Αθήνα, 1998.
- Κοντογιαννάκης, Ι., (2017). Οι υγειονομικές συνθήκες διαβίωσης των μεταναστών στην Ελλάδα. Το ερευνητικό παράδειγμα της ΜΚΟ PRAKSIS. Πανεπιστήμιο Πειραιώς.
- Κοντογιάννη, Δ., Μιχελάκη, Θ., Παπαλεξοπούλου, Ε. (2014). *Φοιτητές με μεταναστευτικό υπόβαθρο- Βιογραφικές πορείες και αφηγήσεις του ‘ανήκειν’*. Στο Διαμανάκης, Μ., Κωνσταντινίδης, Στ. και Τάμης, Α (επιμ.): *Νέα*

Μετανάστευση από και προς την Ελλάδα, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Κ.Ε.ΜΕ./Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., Ρέθυμνο.

- Κοντογιάννη, Στρατή και Τσιάντη, (1990). *Παιδιά Διαπολιτιστικών Γονιών σε διαφορετικές χώρες*
- Κοτζαμάνης Β., Λεξικό δημογραφικών όρων [διαδίκτυο], Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας: Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων. Διαθέσιμο στο: http://www.demographylab.prd.uth.gr/DDAoG/edu/Lexiko/LEXIKO_GR.pdf
- Κυρίδης, Α., Παυλίδου, Ε., Αντωνίου, Π., & Λαμπάκη, Ο. (2014). *Πρόταση για ένα νέο πρόγραμμα Φυσικής Αγωγής και η αξιολόγησή της εκ μέρους των μαθητών* (No. IKEECONF-2014-1241, pp. 237-341). Aristotle University of Thessaloniki.
- Κυριαζή-Άλλισον, Ε. (1998). Εσωτερική μετανάστευση στην Ελλάδα του 1990: τάσεις-προβληματισμοί-προοπτικές. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 279-309.
- Λιανός Θ. Π. (2003), “Σύγχρονη Μετανάστευση στην Ελλάδα: Οικονομική Διερεύνηση, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, Αθήνα.
- Μάνος, Ι., Παπαδοπούλου, Δ., Μακρυγιάννη, Β. (2017). *Κοινότητες στην Ελλάδα: Communities in Greece: Μελετώντας πτυχές της Αλβανικής μετανάστευσης στην Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: CDRSEE.
- Μαρβάκης, Α. (2004). Κοινωνική Ένταξη ή Κοινωνικό Απαρτχάιντ;. Στο Μ. Παύλου, & Δ. Χριστόπουλος, *Η Ελλάδα της Μετανάστευσης*. Αθήνα : ΚΕΜΟ/Κριτική .
- Μαρούκης Αθανάσιος (2007), διδακτορική διατριβή «Οικονομική Μετανάστευση στην Ελλάδα : Αγορά εργασίας και κοινωνική ένταξη», Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Μιχαήλ, Δ. (2010). Γλωσσική Διατήρηση/Μετατόπιση στη Δεύτερη Γενιά Αλβανών Μεταναστών στην Ελλάδα: Κοινωνική Ενσωμάτωση και Κινητικότητα. *Εθνολογία- Περιοδική έκδοση της Ελληνικής Εταιρείας Εθνολογίας*, 14/2008-2010, σ. 210.
- Μιχαήλ, Δ. (2014). *Αλβανική Μετανάστευση στην Ελλάδα Μελέτες και Ζητήματα. Ανθρωπολογικές και διεπιστημονικές προσεγγίσεις*. Θεσσαλονίκη: Αντ. Σταμούλη.

- Μπίλιου, Α. (2018). *Μετανάστες Δεύτερης Γενιάς στην Ελλάδα: Κινητικότητα και Διεθνικότητα στην εποχή της κρίσης*. (Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Ελλάδα). Ανακτήθηκε από <https://dspace.uowm.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/2086/Bilios%20Alkmini.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Πρόσβαση 23/5/2022]
- Ναξάκης, Χ., & Χλέτσος, Μ. (2001). *Μετανάστες και Μετανάστευση*. Αθήνα: Πατάκη.
- Πανταζής, Β. *Μετανάστευση- Ένταξη μεταναστών*.
- Παπαγεωργίου, Β. (2011). *Από την Αλβανία στην Ελλάδα: Τόπος και ταυτότητα, διαπολιτισμικότητα και ενσωμάτωση. Μια ανθρωπολογική προσέγγιση της μεταναστευτικής εμπειρίας*. Αθήνα: Νήσος.
- Παπαδοπούλου, Δ.Β. (2011). *Η κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα*.
- Παπάζογλου, Γ., Μουτσίδη, Β., & Κολλιοπούλου, Ζ. (2009). Στάσεις και αντιλήψεις νέων του Δήμου Ηρακλείου απέναντι στους μετανάστες.
- Παπαθεοδώρου, Θ., (2015). *Νομικό Καθεστώς Αλλοδαπών*. Ελληνική Και Ευρωπαϊκή Νομοθεσία. Νομική Βιβλιοθήκη.
- Παπασιώπη-Πασιά, Ζ. (2003). *Δίκαιο Ιθαγένειας*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Παπασιώπη-Πασιά, Ζ., (2006) *Μετανάστες δεύτερης γενιάς. Προβλήματα ενσωμάτωσης. Σκέψεις - Προβληματισμοί - Προτάσεις, στο ΠΑΠΑΣΙΩΠΗ - ΠΑΣΙΑ, Ζ., (επιμ), Ο νέος νόμος 3386/2005 για τους αλλοδαπούς: Σκέψεις και προβληματισμοί, Αθήνα: Σάκκουλα.*
- Πουλοπούλου-Έμκε, Η., (2007). *Η μεταναστευτική πρόκληση*. Αθήνα. Εκδόσεις Παπαζήση.
- Σαμπατάκου Ε.Α. (2008) : «Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Συνιστώσες της Ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής» Αθήνα : Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής, ΙΜΕΠΟ.
- Συρίγος, Α. (2015). Το ζήτημα της ιθαγένειας. Στο Γ. Καραμπέλιας (επιμ.), Στο Γ. Καραμπέλιας (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση και μετανάστευση: Η Ελλάδα ανάμεσα στο μεταναστευτικό και τη δημογραφική κατάρρευση*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις.

- Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής (2019) *Εθνική Στρατηγική για την Ένταξη* <https://migration.gov.gr/wp-content/uploads/2020/05/%CE%926.-%CE%95%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B7%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE-2019.pdf> [Πρόσβαση 12/3/2022]
- Φουντουλάκη Α. και Δρακακάκη Ο. (2009) *Στάσεις και αντιλήψεις των σπουδαστών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης του ΤΕΙ Κρήτης αναφορικά με τους οικονομικούς μετανάστες, Πτυχιακή εργασία, ΤΕΙ Κρήτης* [Fountoulaki Drakaki 2009.pdf \(hmu.gr\)](https://www.hmu.gr/Files/Fountoulaki_Drakaki_2009.pdf) [Πρόσβαση 17/5/2022]
- Χαλιάπα Αναστασία (2009), Διδακτορική διατριβή «Η ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα – Η προβληματική της δεύτερης γενιάς», Αθήνα, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.
- Χαρδούβελης, Γ. (2011). Το χρονικό της διεθνούς και συνακόλουθης ελληνικής και ευρωπαϊκής κρίσης: αίτια, επιπτώσεις, αντιδράσεις, προοπτική. Πανεπιστήμιο Πειραιά, 9.
- Χρονόπουλος Βασίλειος (2021), *Νέος Νόμος για την Ελληνική Ιθαγένεια: Προϋποθέσεις – Δικαιολογητικά – Διαδικασία*, <https://www.lawspot.gr/nomika-blogs/vasileios-hronopoylos/neos-nomos-gia-tin-elliniki-ithageneia-proyprotheseis> [Πρόσβαση 22/5/2022]
- Χρυσανθοπούλου, Β. (2004). *Οι Αλβανοί μετανάστες του Πόρτο Ράφτη Μεσογαίας μέσα από τις προσωπικές τους αφηγήσεις*, Πρακτικά ΙΑ Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής, Σπάτα.
- Ψαράκη, Α., & Χατζηδάκη, Β., (2014). *Η Οικονομική Μετανάστευση Σε Ελλάδα Και Ευρώπη. Μια Ματιά Στο Τότε Και Στο Σήμερα*. Τ.Ε.Ι. Πειραιά. Αθήνα.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Amitsis, G., & Lazaridis, G. (2001). Legal and socio-political dimensions of migration in Greece. Athens: Papazisis. In Greek.
- Andreouli, E., Kadianaki, I., & Xenitidou, M. (2016). Citizenship and social psychology: An analysis of constructions of Greek citizenship. In *The social psychology of everyday politics* (pp. 97-111). Routledge.
- Beggs & Chapman (1988). *Immigrant Wage Adjustment in Australia*
- Blouchoutzi, A., & Nikas, C. (2010). The macroeconomic implications of emigrants' remittances in Romania, Bulgaria and Albania. *Post-Communist Economies*, 22(4), 547-558
- Borjas, G.J. (1987). "Self-selection and the Earnings of Immigrants", *American Economic Review*, 77, 531-553.
- Caroline Howarth, Eleni Andreouli (2016) *The Social Psychology of Everyday Politics, Chapter: Citizenship and social psychology: An analysis of constructions of Greek citizenship*, Eleni Andreouli, Irini Kadianaki, Maria Xenitidou, Routledge: London.
- Chiswick & Miller, (1998). "English language fluency among immigrants in the United States", *Research in Labor Economics*, 17.
- Chiswick, B. (1991). "Speaking, Reading and Earning Among Low-Skilled Immigrants", *Journal of Labor Economics*, 9(2), 149-170.
- Crul, M., & Vermeulen, H. (2003). The second generation in Europe. *International migration review*, 37(4), 965-986.
- Dustmann, (1996). *The Social Assimilation of Immigrants*
- Dustmann, C., Frattini, T., & Preston, I. P. (2013). The effect of immigration along the distribution of wages. *Review of Economic Studies*, 80(1), 145-173.
- Djajić, S., & Michael, M. S. (2014). Controlling illegal immigration: On the scope for cooperation with a transit country. *Review of International Economics*, 22(4), 808-824.
- Friedman, J(1994). "The past in the future, history and the politics of identity", *American Anthropologist*
- Gemi, E., Ulasiuk, I., & Triandafyllidou, A. (2013). Migrants and media newsmaking practices. *Journalism practice*, 7(3), 266-281.

- Germain, M., Gregor, K., Murray, I., & Larochelle, H. (2015, June). Made: Masked autoencoder for distribution estimation. In International conference on machine learning (pp. 881-889). PMLR.
- Gogonas, N., & Michail, D. (2015). Ethnolinguistic vitality, language use and social integration amongst Albanian immigrants in Greece. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 36(2), 198-211.
- Gropas, R., & Triandafyllidou, A. (2012). Migrants and political life in Greece: Between political patronage and the search for inclusion. *South European Society and Politics*, 17(1), 45-63.
- Huber, B. (2003). *The concept of social integration: a policy-research agenda*. *International Social Science Journal*, 55(177), 433-439.
- IOM, (2004), Glossary on Migration (2004) διαθέσιμο στην σελίδα, http://publications.iom.int/bookstore/free/IML_1_EN.pdf [Πρόσβαση 8/4/2022]
- Kakouris, A., Dermatis, Z., & Liargovas, P. (2016). Educating potential entrepreneurs under the perspective of Europe 2020 plan. *Business & Entrepreneurship Journal*, 5(1), 7-24.
- Kadianaki, I., & Andreouli, E. (2017). Essentialism in social representations of citizenship: An analysis of Greeks' and migrants' discourse. *Political Psychology*, 38(5), 833-848.
- Kesisoglou, G., Figgou, L., & Dikaiou, M. (2017). " Narratives of flight": Accounts of precarious employment relations and emigration from Greece. A critical discursive social-psychological perspective. *International Journal of Employment Studies*, 24(2), 73-90.
- Klevmarken, N. A. (1993). Demographics and the Dynamics of Earnings. *Journal of Population Economics*, 6(2), 105-122.
- Leiden University, History of International Migration. Ανακτήθηκε στις 6/9/17 από <http://www.let.leidenuniv.nl/history/migration/>. [Πρόσβαση 4/4/2022]
- Manos, I., Papadopoulou, D., & Makrigianni, V. (2017). Communities in Greece: Studying the aspects of albanian migration to Greece. Thessaloniki: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE).

- Mayo-Smith R., (1890), Emigration and Immigration. A Study in Social Science (1890).
- Monnier-Benoit, S., Ciarloni, L., Hosseinian, S., Imaizumi, N., Therianos, S., Wieczorek, L., ... & Ruegg, C. (2010). Two signatures for a new blood-based test for colorectal cancer screening. In *ISOBM 2010, 38th Meeting of the International Society of Oncology and BioMarkers* (Vol. 31).
- Michael, C. (2008). *Financial Management Theory & Practice*.
- Pappas, N., & Papatheodorou, A. (2017). Tourism and the refugee crisis in Greece: Perceptions and decision-making of accommodation providers. *Tourism Management*, 63, 31-41.
- Portes, A., & Zhou, M. (1993). The new second generation: Segmented assimilation and its variants. *The annals of the American academy of political and social science*, 530(1), 74-96.
- Portes, A., & Rumbaut, R. G. (2005). Introduction: The second generation and the children of immigrants longitudinal study. *Ethnic and racial studies*, 28(6), 983-999.
- Pritchett, L. (2006). Does learning to add up add up? The returns to schooling in aggregate data. *Handbook of the Economics of Education*, 1, 635-695.
- Shields, M.A., Price S.W. (2002) “The English Language Fluency and Occupational Success of Ethnic Minority Immigrant Men in English Metropolitan Areas”, *Journal of Population Economics*, 15(1), 137-160.
- Triantafyllidou, A. (2012). Albanian Migrant Livelihoods during the Greek crisis. Paper presented at a conference organized by the Albanian Institute of International Studies, Tirana.
- Van der Brug, W., D’Amato, G., Berkhout, J., & Ruedin, D. (2015). A framework for studying the politicisation of immigration. In *The politicisation of migration* (pp. 17-34). Routledge.
- Venturini, A. (2004). *Postwar migration in southern Europe, 1950–2000: An economic analysis*. Cambridge University Press.
- Virupaksha, H. G., Kumar, A., & Nirmala, B. P. (2014). Migration and mental health: An interface. *Journal of natural science, biology, and medicine*, 5(2), 233.

- Waldinger R., “Still the Promised City? New Immigrants and African Americans in Postindustrial New York”, εκδ. Harvard University Press, Cambridge, 1996.
- “World Economic and Social Survey 2004. International Migration”, Department of Economic and Social Affairs, United Nations, New York, 2004.

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ

Όνοματεπώνυμο

Ηλικία

Οικογενειακή κατάσταση

Εθνικότητα μητέρα

Εθνικότητα πατέρα

Χώρα γέννησης

Χώρα προέλευσης

Ιθαγένεια

Μόνιμος τόπος κατοικίας

Τόπος διαμονής

Σπουδές και έτος

Εργασία

ΑΙΤΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

- Πως είναι η ζωή σας στην Ελλάδα;
- Για ποιόν λόγο μεταναστεύσατε στην Ελλάδα;
- Γιατί επιλέξατε αυτή τη χώρα ως χώρα υποδοχής;
- Πως ήταν η Ελλάδα ως χώρα υποδοχής;

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

- Τι μέριμνα υπήρχε από το κράτος κατά την άφιξή σας; Η ένταξη ήταν ατομικό θέμα;
- Κατά πόσο εύκολη ή δύσκολη ήταν η προσαρμογή στην Ελλάδα;
- Υπήρχε κάποιος άλλος φορέας, εκτός από το κράτος, που να σας παρείχε στήριξη; Κάποια ΜΚΟ;
- Για έναν μετανάστη δεύτερης γενιάς, είναι πιο ευνοϊκές οι συνθήκες διαμονής, έχοντας το καθεστώς του επί μακρόν διαμένοντος;
- Έχετε λάβει ελληνική Ιθαγένεια; Αν ναι, πως ήταν αυτή η διαδικασία; Αν δεν έχετε, ποιοι λόγοι παρεμποδίζουν αυτή τη διαδικασία;

ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ

- Γνώριζαν την ελληνική γλώσσα οι γονείς σας όταν ήρθαν στην Ελλάδα;
- Σε ποια γλώσσα επικοινωνείτε με την οικογένειά σας; Με ποια γλώσσα αισθάνεστε πιο άνετα στην επικοινωνία;
- Κατά πόσο η γλώσσα είχε επιπτώσεις στην εκπαιδευτική σας επίδοση;
- Έχει χρειαστεί να αλλάξετε κατοικία; Αν ναι ποιοι λόγοι σας οδήγησαν σε αυτό;
- Έχετε βιώσει κάποιου είδους διάκριση;

- Έχετε εργαστεί ποτέ; Αν ναι, πως ήταν οι συνθήκες; Σας παρείχαν κοινωνική ασφάλιση; Ποια είναι οι σχέσεις σας με τους Έλληνες εργοδότες και συναδέλφους; Αν όχι, έχετε μπει στη διαδικασία εύρεσης εργασίας; Ποιες δυσκολίες έχετε αντιμετωπίσει;
- Έχετε δεχτεί ποτέ διάκριση από κάποιον καθηγητή;
- Έχετε αναπτύξει σχέσεις με Έλληνες φοιτητές;
- Αισθάνεστε αποδεκτοί από την ελληνική κοινωνία;
- Μελλοντικά σε ποια χώρα θα θέλατε να ζήσετε;

ΕΝΤΥΠΟ ΕΝΗΜΕΡΗΣ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗΣ

Τίτλος: Ένταξη των μεταναστών δεύτερης γενιάς στην ελληνική οικονομία: προκλήσεις, προοπτικές, διαπιστώσεις

Σκοπός Έρευνας: Σκοπός της έρευνας είναι να προσδιορίσει την έννοια της μετανάστευσης, να διερευνηθούν οι παράγοντες που πιστοποιούν τον βαθμό της ένταξης των μεταναστών και να γίνει ο εντοπισμός των οικονομικών δυσκολιών που προκύπτουν. Πιο συγκεκριμένα, επιλέξαμε να επικεντρωθούμε στους μετανάστες δεύτερης γενιάς που φοιτούν στο Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο, καθώς μας ενδιαφέρει να διερευνήσουμε τι εμπόδια συνάντησαν σε διάφορους τομείς της ζωής τους, όπως στην εκπαιδευτική τους πορεία που συνδέεται άρρηκτα με τις οικονομικές δυνατότητες των φοιτητών και των οικογενειών τους, αλλά και πως τελικά κατόρθωσαν να τα ξεπεράσουν.

Ερευνητής/ες: Κατσιμπίνη Μαγδαληνή, Κόκκλη Μαρία Ελένη, Μαρτάκου Νικολέττα

Παρακαλούμε συμπληρώστε αντίστοιχα ΝΑΙ ή ΟΧΙ για να δηλώσετε συναίνεση

Έχω διαβάσει και έχω κατανοήσει το περιεχόμενο του Εντύπου Πληροφόρησης	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Μου δόθηκε αρκετός χρόνος για να αποφασίσω αν θέλω να συμμετέχω σε αυτή τη συζήτηση	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Έχω λάβει ικανοποιητικές εξηγήσεις για τη διαχείριση των προσωπικών μου δεδομένων	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Καταλαβαίνω ότι η συμμετοχή μου είναι εθελοντική και μπορώ να αποχωρήσω οποιαδήποτε στιγμή χωρίς να δώσω εξηγήσεις και χωρίς καμία συνέπεια.	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Κατανοώ ότι αν αποχωρήσω από την έρευνα τα δεδομένα μου θα καταστραφούν.	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Κατανοώ ότι μπορώ να ζητήσω να καταστραφούν οι πληροφορίες που έδωσα στο πλαίσιο της έρευνας	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Γνωρίζω με ποιόν μπορώ να επικοινωνήσω αν επιθυμώ περισσότερες πληροφορίες για την έρευνα	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Γνωρίζω σε ποιόν μπορώ να απευθυνθώ για παράπονα ή καταγγελίες	ΝΑΙ	ΟΧΙ

Γνωρίζω σε ποιόν μπορώ να απευθυνθώ για να ασκήσω τα δικαιώματά μου

ΝΑΙ

ΟΧΙ

Όνοματεπώνυμο συμμετέχοντος:	
Υπογραφή	Ημερομηνία
Όνοματεπώνυμο ερευνητή:	
Υπογραφή	Ημερομηνία